4

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1986

19933

YU ISSN 0350—4220

MARULIĆ
hrvatska književna revija

Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Izdavača zastupa: Radovan Grgec

Uređuje: Urednički odbor

Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec

Tajnik uredništva: Stipe Tadić

Godina izdavanja i tiskanja: 1986.

Copyright:
HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb

Omot: Ante Starčević

Revija izlazi 6 puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac).

Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21, telefon (041) 440-697

Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.

Rukopise ne vraćamo.

Cijena pojedinom broju 350.— d.

Godišnja pretplata 2100.– d, uplaćuje se u korist tekućeg računa
30102-678-448

Godišnja pretplata za inozemstvo 35 USA dolara uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke, Zagreb
30101-620-16
2424091010

Tisak: »Plamen«, Slavonski Brod
Omladinska 26

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, broj 229/1-1979. od 15. I. 1979.

MARULIĆ ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU

BROJ 4 ZAGREB, srpanj — kolovoz 1986. GOD. XIX

Radovan GRGEC

Uz rub (47)

I dok nam i vjernici i bezvjerci govore o ponovnom buđenju vjerskoga života i religioznosti, navodeći u prilog svojemu mišljenju razne statističke i slične podatke o broju sudionika nekih manifestacija, o organizaciji, planiranju i aktivnosti nekih crkvenih grupacija itd., drugi se pitaju odnose li se ta mišljenja, podaci i brojke doista na autentični vjerski život i istinsko religiozno uvjerenje. Vanjske manifestacije, razni simpoziji i skupovi, izdavačka i znanstvena djelatnost, uspjele propovijedi i brojna hodočašća (ili »vozočašća«), ne bi smjeli biti prvenstveni kriteriji u ocjenjivanju religioznosti.

Drugi, pak, o suvremenoj religioznosti imaju drugačiju sliku, bilo da »povratak bogova« nastoje objasniti na svoj način, bilo da govore o religioznim vidicima koji su sve prije nego kršćanski. U posebnom broju revije »Esprit« (travanj-svibanj 1986) nailazimo na vrlo kritički pristup fenomenu religioznosti u suvremenom svijetu. Govoreći o povratku religioznosti, autori uglavnom promatraju religioznost izvan institucija i ideologija, da bi na kraju dali riječ i dvojici predstavnika Crkve: p. *Defoisu* i mons. *Vilnetu*. Obojica tu govore o premošćivanju jaza između današnje civilizacije i kršćanske vjere.

I *Ivan Pavao II.* govorio nam je nedavno o lomu koji je nastao između suvremene kulture i Evanđelja. To je činjenica koju moraju

uzeti u obzir i najoptimističkije nastrojeni kršćani. Pa ipak, osnovna bi preokupacija suvremenih vjernika trebala da bude kako da se evanđeoski kvasac unese u ovo društvo i u ovaj svijet koji kršćanin mora nastojati preobraziti, ali se ne smije s njime identificirati. Približavanje kulturnog horizonta stanovitoj otvorenosti prema religioznom i transcendentnom ne znači ujedno i približavanje evanđeoskom kršćanstvu. Kršćanski laici, tj. oni koji žive u svijetu, pozvani su da svojim životom i djelovanjem unesu evanđeoski kvasac u sve strukture ovoga društva.

Tek ako evanđeoski kvasac, tj. evanđeoska načela ljubavi i pravde, uđu u vremeniti red i u ljudska srca, možemo govoriti o povratku autentične religioznosti. Taj ideal, nažalost, izgleda danas mnogima nedostižniji i udaljeniji nego ikada prije. Stoga, ako i ne možemo opravdati, možemo donekle razumjeti žalost i nostalgiju za prošlim vremenima kod onih koji poistovjećuju »kršćanluk« i kršćanstvo. Možemo razumjeti kada *Serge Lama* pjeva o vremenima u kojima su svećenici nosili talare ili kada p. *Bruckberger,* popularni »Bruck« i veliki štovatelj *G. Bernanosa,* odapinje svoje jetke invektive protiv nekih predstavnika današnje francuske Crkve.

No, isto tako moramo shvatiti i one koji žele da kršćanstvo progovori jezikom razumljivim suvremenicima i da se »utjelovi« u suvremenoj kulturi, koja nije nužno »kultura profita« nego može biti i »kultura razumijevanja«. Moramo shvatiti i one koji kao vjernici žele promijeniti nepravedne i korumpirane društveno-političke strukture. Nedavno se, na primjer, Crkva umiješala u politička zbivanja na Filipinima prigodom uklanjanja *Marcosa* i na Haitiju prilikom uklanjanja *Duvaliera.* I tu su oni koji su pozvani da utječu na političko ustrojstvo u prvom redu laici (svjetovnjaci).

U novom dokumentu Kongregacije za nauk vjere o kršćanskoj slobodi i i oslobođenju, koji, s obzirom na prethodni, predstavlja stanoviti »pomak naglaska«, čitamo u točki 80: »Ne spada na pastire Crkve da neposredno utječu na političko ustrojstvo i na organizaciju društvenog života. Taj zadatak spada pod nadležnost laika, koji djeluju po vlastitoj inicijativi..«

I opet se pred nas postavlja pitanje značenja riječi »politika«, o čemu smo pisali i prije u vezi s pozivom i poslanjem laika u Crkvi i u svijetu kao i u vezi s teologijom oslobođenja. Isto smo se tako osvrnuli na razna značenja i na verbalistička mudrovanja o izrazima kao što su »politizacija« i »depolitizacija«. Ponekad začuđuju kontradiktorni stavovi i zahtjevi onih koji od vjernika očekuju i traže sad »politizaciju«, sad »depolitizaciju«, već prema tome kako im konvenira i prema tome što se pod tom riječju razumijeva. »Politizaciju« laika u dobrom smislu te riječi zahtjevaju zapravo i koncilski i pokoncilski dokumenti, kao što su npr. »Gaudium et spes«, »Apostolicam actuositatem« i spomenuti dokumenat Kongregacije za nauk vjere, objavljen nedavno u Vatikanu.

Iz tog dokumenta proizlazi da i Crkva u stanovitim situacijama od katoličkih svjetovnjaka, tj. vjernika koji žive u svijetu a nisu ni svećenici ni redovnici, očekuje politički i društveni angažman. Dakle, očekuje se to od onih koji su za to nadležni, koji žive u takvim situacijama kada svijest i savjest traži da se progovori u prilog pravde. To nisu ni oni čije su funkcije i kompetencije drugačijeg značaja, ali ni oni koji potiču na borbu i na promjenu društvenih struktura iz svojih toplih zapećaka. »Neka se bori protiv siromaštva prvenstveno onaj koji je sam siromašan!«, rekao je p. *Kolvenbach* za vrijeme svoje turneje po Latinskoj Americi.

Sve je to važno imati na pameti u vrijeme kada nam o našim specifičnim problemima govore razni teoretičari i »reprezentanti« koji su izgubili vezu s »bazom« ili, da se poslužim poznatim rječnikom, svoju »klasnu svijest«, kada o problemima mladih naveliko raspravljaju oni koji su već zaboravili da su bili mladi i kada o problemima katoličkog laikata govore uglavnom klerici i »institucionalizirani« laici koji svojim izlaganjima nastoje pokazati kako su i oni svladali suvremeni teološki rječnik. O svemu tome pisali smo spominjući značenje engleske riječi »clerk« i francuske riječi »clerc« (usp. *J. Benda:* La trahison des clercs).

* * *

Uz prefiks *re-,* o kojemu smo pisali u prošlom broju, danas, čini se, postaje sve frekventniji i prefiks *post-* (postkoncilski, postmoderni i sl.). Iako je ovo svojevrsni »hibrid«, udomaćio se umjesto pridjeva »postkoncilski«, naš »pokoncilski«, što ne možemo reći za kovanicu »pomoderni«, koja, kao ni »pokršćanski« nije »prodrla«. Postkristijanizam bi trebao da bude »kršćanstvo nakon kršćanske ere«.

Po mišljenju mnogih mi živimo u pokršćanskoj, postmodernističkoj i postindustrijskoj eri. Naravno, to se odnosi samo na jedan dio čovječanstva. Bez obzira na to, katkada se, ne bez razloga, javlja u nama snažna čežnja za »kršćanskim vremenima«, za kršćanstvom naših djedova i baka, a isto tako, ne bez razloga, za kulturom i umjetnošću prije industrijske revolucije i prije raznih modernizama i -izama (kao što je npr. *konceptualizam).* Iako će razni avangardni smjerovi ostati trajno u povijesti kulture i umjetnosti, kao i industrijalizacija i urbanizacija u povijesti čovječanstva, nitko ne može zanijekati značenja vjere i religioznosti u prijašnjim vremenima, a ni velikog značenja kršćanskog mentaliteta iz tih vremena.

Istina je da žara vjere nestaje. Nema više ni »križarskih« ili »ikonoklastičkih« oduševljenja i strasti, ali ni čvrste vjere jednoga *Claudela, Bernanosa* ili »mladoga« *Grahama Greenea.* Kao da su sve lađe potonule u moru bezličnog agnosticizma i indiferentizma. Čak i »kršćanski« pisci počinju koketirati s jeftinom erotikom i raznim oblicima terorizma, a teolozi sa suvremenim sekularizmom i relativizmom. Kršćanske tajne, koje su nekada bile hrana duše i tijela, sada su za mnoge sablazan ili ludost. Koliko god nas ponekad oduševljava *Karl Rahner* svojom razboritošću i lucidnošću, ipak bismo željeli da i naše vrijeme dočeka, koliko je to moguće, svojega *Tomu Akvinskoga* ili ne

ko davno preminuloga *Teilharda de Chardina* (premda je ovaj potonji ostavio iza sebe mnogo »nebuloza« i poetsko-filozofskih fantazmagorija).

Mogu li se uopće takve ličnosti pojaviti u našemu »postkršćanskom« i »postkoncilskom« vremenu, u kojemu jednim dijelom svijeta vlada nemilosrdni totalitarizam, a drugim buržujski utilitarizam. Međutim, i takav svijet čezne za svojim »dodatkom duše« i za svojom porcijom kisika u zagađenoj atmosferi tvorničkih dimnjaka i prijetećih radijacija.

Možda su upravo stoga još uvijek toliko aktualni protivnici buržujskog i totalitarističkog mentaliteta, kao što su bili *Péguy* i *Bernanos,* veliki »restauratori transcendencije«, kako ih naziva *P. Thibault,* i polemički kritičari »progresizma« i hedonizma. Među velike restauratore transcendencije ubrajaju i slikare poput *Matissea* i *Rouaulta,* mislioce koji su isticali spiritualnost i »nevidljivu bit« čovjeka poput *J. Maritaina i M. de Certeaua* ili analizirali karakteristike apsurda i misterija poput *J. Guittona.*

Iz prizemnih horizontala sivila svagdašnjice, iz atmosfere kontaminirane otpacima civilizacije i iz sviju ambijenata našega erotiziranog, materijaliziranog i »sekulariziranog« svijeta kao da se diže molitva čežnje za svjetlijim i čistijim »ozračjima«, koja se, kako se čini, nalaze u nama nepristupačnim visinama. Pa ipak te »visine« možda i nisu tako daleko. Valja ih potražiti u dubinama ljudske duše. Aktualnost VI. zapovijedi ne mogu umanjiti ni »pismoznanci«, koji se umoriše »preričući« vjekovne norme na suvremeni jezik i »reinterpretirajući« vjernost celibatu ili bračnom moralu na temelju »zdravih« shvaćanja ljudske naravi (zaboravljajući pri tom da kršćanski vjernici priznaju i »nadnarav«). Čežnja za onima koji su »čista srca« sve je prisutnija i u literaturi religiozne i »profane« inspiracije. Potrebni su nam kao kisik i kao »ekološki dekontaminator« junaci čistoće, koja prema riječima *Rabindranatha Tagore* proistječe iz bogatstva ljubavi, potrebni su nam novi *Alojziji Gonzage,* čiji lik prema modelima negdašnjih hagiografija i ikonografija neće biti pretvoren u nekakva *Vidrićeva* »histeričnog klerika sa krinom«, nego će zračiti hrabrošću i ljubavlju (kao što je zračio i pravi Alojzije Gonzaga, čiji je autentični lik pokušao prikazati *Papàsogli* u svojoj nedavno objavljenoj knjizi). Mislimo da je došlo vrijeme kada treba revalorizirati i »rehabilitirati« pravu čistoću.

Ipak, čini se, među našim suvremenicima ima i takvih kojima je potpuno strana čežnja za »visinama« i misao na Boga. Takvi se uglavnom nalaze u redovima tzv. praktičkih ateista, tj. onih koji žive kao da Boga nema. »Postkršćanska« civilizacija njima sigurno ne oskudijeva. Dapače, oni sve više postaju masovna pojava. I mi u svom svagdanjem životu susrećemo skupine i pojedince koji »vegetiraju« pod zajedničkim suncem, ne razmišljajući previše o »nedokučivim« stvarima i reagirajući spontano na osjetilne podražaje poput *Camusovog* Meursaulta.

Nazvali mi njihov opći stav »praktičnim ateizmom«, »postkršćanskim« agnosticizmom, indiferentizmom, »neopaganizmom« ili kako drugačije, svi oni pripadaju rasprostranjenom mentalitetu dekristijaniziranog i sekulariziranog čovjeka, koji je možda kršten i odgojen u nekoj

Crkvi i nekoj religioznoj obitelji, ali je već davno zaboravio ozračje u kojemu je živio kao dijete. Uostalom, u zrele godine već dolaze i oni koji su i rođeni i odgojeni ne znajući za Boga ni Krista. Neki od njih kasnije pokušavaju opravdati svoje stavove »znanstvenim pogledom« na svijet, mislima jednoga *Feuerbacha, Freuda, Marxa, Reicha* ili *Marcusea,* ali većina misli i živi kao da istine uopće nema te je nije vrijedno ni tražiti. Već je *Lamennais* pisao da »najbolesnije vrijeme nije ono koje strastveno pristaje uz svoje zablude, nego ono koje zanemaruje i prezire istinu«.

Naši suvremenici na Istoku i na Zapadu, ako i možda hine da pripadaju nekoj ideologiji ili nazoru na svijet, zapravo vjeruju samo u »opipljive« istine probitka i užitka, u »božanstvo« vlasti i časti, u mit Standarda i Progresa, ukratko žele »iskoristiti« i »uživati« život ili svaki »negotium« pretvoriti u »otium« i obratno. Ako su loše sreće, pa im to ne uspijeva, rezignirano se prepuštaju struji ili se »tješe« onim što dovodi konačno do očaja i samoubojstva. Nažalost, moramo priznati da se stalno suočujemo s ljudskim sudbinama i životima iz kojih kao da je Bog potpuno odsutan.

Kršćanski svjetovnjaci ili laici zapravo su jedina veza s tim svijetom bez Boga. Stoga njihovoj ulozi u svijetu valja posvetiti veliku pažnju, pogotovo sada kada se spremamo na redovitu Biskupsku sinodu na kojoj će se sljedeće godine o toj problematici raspravljati. Naši laici, s obzirom na svoju specifičnu geopolitičku situaciju, mogu u tom pogledu iznijeti dragocjena iskustva.

Ta iskustva znače mnogo za svijet totalitarizma, ali i za svijet utilitarizma i hedonizma, koji kao da je zauvijek pokopao idealizam i romantiku našeg djetinjstva i mladosti, kada pojmovi slobode i čistoće nisu bili toliko kontaminirani materijalističkim koncepcijama naravi i prirode. Vjerovalo se više u realnost »nadsvijeta« i »nadnaravi«. Vjera u Božju milost ispunjala je srce nadom u pobjedu nad »svijetom«, grijehom i samim sobom. Sloboda i čistoća osvajale su se borbom i žrtvom. Čežnja za takvim herojskim shvaćanjem morala, za čistijim i svjetlijim horizontima, za bijegom iz »prizemnosti« prema »višim« stvarima, za dekontaminacijom zagađene atmosfere i sl. svojevrsni su dokumenti našega vremena. Dokumenti, pak, i citati suvremenosti, davno ili nedavno minulih vremena, ulaze u »postmodernističku« literaturu kao njezin sastavni dio, koji katkada djeluje snažnije od fikcije.

To se osjeća i tamo gdje iz mozaika starih i srednjovjekovnih mitova i »čudesa« izbija na površinu cjelovitost misaonih konstrukcija i prosvjetiteljskih značajki jednoga *Aristotela, Platona, Benedikta, Ćirila, Metoda, Augustina, Tome Bonaventure* i drugih. Nije čudno da se kod nas nedavno objavljena djela, kao npr. *Pavićev* »Hazarski rečnik« ili *Ecovo* »Ime ruže« smatraju »romanima vrhunske postmoderne arhitektonike i izvedbe« (B. Čegec).

Čitajući nekada knjige, kao što su bile *Tothove* »Proljetne oluje« ili *Weiserovo* »Svjetlo planina« naslućivali smo uzvišenost i svetost ideala čistoće i slobode u kršćanskom smislu. Braneći takvo pisanje od suvremenih kritičara izvan Crkve i iz crkvenih redova, možda mi stari-

ji zaboravljamo da se u pedesetak godina mnogo toga izmijenilo i da ni mi danas ne bismo čitali npr. *Karla Maya* ili *Julesa Vernea* s istim zanimanjem i oduševljenjem kao nekada? Možda smo ideal kršćanske slobode i čistoće prikazivali previše jednostrano, zaboravljajući na ljubav?

No, možda smo danas još »jednostraniji« i »jednodimenzionalniji«, okruženi i okuženi otpacima civilizacije užitka i probitka, jeftinog erotizma i panseksualizma, pa ne shvaćamo da je prava čistoća i sloboda plod ljubavi. Jedan od znakova te ljubavi svakako je spremnost na samosvladavanje, odricanje i žrtvu, a ta spremnost znači i raspoloživost za prihvaćanje dara slobode i oslobođenja od grijeha.

U tom svjetlu promatramo i najnoviji vatikanski dokumenat o kršćanskoj slobodi i oslobođenju. O tom problemu govore i neki članci u ovom broju (v. »Mišljenja i reagiranja«). Bez obzira na razne interpretacije, teologija oslobođenja, kao izraz borbe za pravdu i istinu, jedan je od znakova vremena. Oni koji su prvi pozvani na tu borbu jesu vjernici koji žive u svijetu, tj. katolički laici ili svjetovnjaci, živjeli oni na Istoku ili Zapadu, na Sjeveru ili na Jugu.

Ante JAKŠIĆ

Kad se budeš molila

Kad se budeš molila
da ti se nikada u duši
ne ugasi
bijeli plam,
pomoli se
da pred mojim prozorom
jutro svoje zastave razvije
i ptica sleti
da se ne osjećam
napušten i sam.

Ljudi dolaze sa svojim brigama
i govore
da je vani magla,
da se snijeg topi
ili pada kiša.
Ja bih htio da sunce svrati
i da se čežnja za odlaskom
barem malo stiša.
I da se radujem i ovoj samoći
iz koje se klas nade
i utjehe javlja,
i dijete iz sna da me
osmijehom pozdravlja!

Radovan GRGEC

Prof. Antun Matasović

(1893—1986)

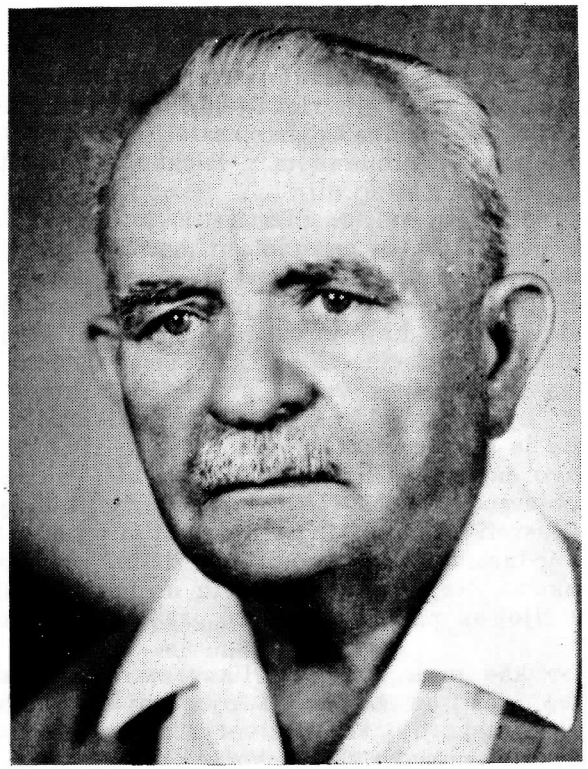

U Karlovcu je u 93. godini života 20. svibnja preminuo prof. Antun Matasović, jedan od naših najpopularnijih pisaca kršćanskog nadahnuća i jedan od najuglednijih hrvatskih katoličkih laika. Tako je nakon Ljubomira Marakovića, Petra Grgeca, Josipa Andrića, Velimira Deželića i Đuke Kuntarića ostavio ovu zemlju i posljednji iz generacije poznatih katoličkih pisaca i svjetovnjaka koji su se, rođeni

potkraj prošlog stoljeća, već prije prvoga svjetskog rata počeli okupljati oko Društva sv. Jeronima, današnjeg HKD sv. Ćirila i Metoda.

A. Matasović rođen je 23. svibnja 1893. u Velikoj Kopanici. Gimnaziju i trgovačku akademiju pohađao je u Vinkovcima i u Osijeku, a diplomirao je u Beču na Visokoj eksportnoj akademiji 1917. Vrativši se iz Beča u domovinu, bio je profesor na Sušaku i u Sarajevu, a od 1926. direktor Trgovačke akademije u Čakovcu. Nakon toga bio je profesor u Osijeku, Đakovu i Slavonskoj Požegi, gdje je i umirovljen 1953. Poslije smrti supruge Terezije 1963. preselio se kćerki Zlati u Karlovac i tu ostao do smrti. Sa svojom vjernom životnom suputnicom imao je jedanaestero djece, od kojih desetero još živi.

Već kao student stupio je u redove hrvatskoga katoličkog pokreta i počeo surađivati u đačkom listu »Luč«. Pripadao je skupini katoličkih svjetovnjaka koji su, davno prije Drugoga vatikanskog sabora, shvatili da vjernici u svijetu, vršeću savjesno svoje staleške dužnosti i sudjelujući u javnom životu svoje domovine, unose u vremeniti red vrednote što proizlazi iz evanđeoskih načela ljubavi i pravde. Stoga su te vjernike biskupi i svećenici vrlo cijenili i zajedno se s njima, rame uz rame, borili za iste ideale. Uz spisateljski rad Matasović se isticao neumornim i požrtvovnim radom u laičkom apostolatu. K tome su pridošle brige za brojnu obitelj.

Uz svu silu članaka, feljtona, crtica i novela po raznim časopisima i alamanasima (Hrvatska prosvjeta, Hrvatska obrana, Danica itd.), Matasović je napisao i desetak igrokaza za razne zgode. Nažalost, oni nigdje nisu objavljeni kao ni njegove priče za djecu i njegov roman o sv. Antunu Padovanskom, koji je ostao u rukopisu. Njegov je talenat bio prvenstveno pripovjedački. God. 1939. pisao je dr. Josip Andrić: »Slavonija ravna nema danas boljeg pripovjedača nego što je Antun Matasović«. Dr. Ljubomir Maraković, jedan od naših najcjenjenijih kritičara, zapazio je također Matasovićev talenat. Prof. P. Grgec posvetio mu je čitavo poglavlje u svojoj knjizi »U paklenom trokutu«.

Već 1919. objavio je Matasović u Sarajevu dvije knjige pripovijesti pod naslovom »Susreti«. Uskoro je postao jednim od najčitanijih pučkih pisaca. Pisao je jednostavnim i slikovitim jezikom, pristupačnim i obrazovanima i neukima. Najveći dio njegovih knjiga objavilo je Društvo sv. Jeronima, u čijoj su nakladi već 1926. izašle Matasovićeve »Slavončice«.

Matasović se kao pisac uživio u likove svojih junaka, prenijevši na njih iskustvo vlastitog života. U njegovoj tetralogiji (»Bartol i Bara«, »Za kruh svagdanji«, »Pred život« i »Crno kraljevstvo«) glavno lice uz Đuku jest zapravo slavonsko selo. U ta četiri romana, koji se ubrajaju među najpopularnije jeronimske knjige, opisan je život Đukinih roditelja, marljivih seljaka Bartola i Bare, Đukino djetinjstvo, Đukino školovanje i Đukino svećeništvo. Čitajući takve knjige, učili su nekada i odgajali se naši seljaci i najširi slojevi naroda.

I kada je, poslije drugoga svjetskog rata, Svetojeronimsko društvo dobilo svoje ćirilometodsko ime, Matasović je i dalje ostao njegov vjerni član i suradnik. Tada su u »Danici« objavljene njegove pripovijesti »Stipo, dite moje«, »Timarova krava« i »Ševine ruže«. Koliko god su mu sile dopuštale, dolazio je redovito na naše sastanke i skupštine.

Ostavio nam je primjer pravog apostola i uzornog oca obitelji, dosljednog vjernika i hrvatskog rodoljuba. Njegov je dugi život obilježen izvanrednom plodnošću, dobrotom, velikodušnošću i hrabrošću. Podnoseći strpljivo razne nedaće i živeći kreposno, pokazao je kako katolički laici u svim vremenima mogu živjeti u skladu sa svojim uvjerenjem. Za taj svijetao primjer i za književno djelovanje velikog dometa zahvaljuje mu posebno naše Društvo, u kojem je započeo i završio svoje javno djelovanje, a isto tako tisuće i tisuće hrvatskih obitelji kojima je njegova književna riječ bila nadraži prijatelj.

Pokojnik je zaželio da bude pokopan uz svoju suprugu, pa je sprovod, uz prisustvo velikog broja njegovih prijatelja i štovatelja, od kojih su mnogi došli i iz njegova rodnog mjesta, održan u Slavonskoj Požegi 22. lipnja. Sprovod je vodio požeški župnik mons. Josip Dumić, koji je pred otvorenom rakom osvijetlio Matasovićev lik, uz vič. Vjekoslava Marića i franjevačkog gvardijana o. Mladena Majnarića, koji se od pokojnika oprostio u crkvi prigodom zadušnice.

Prof. Matasović zadužio je marljivim i svestranim dugogodišnjim radom Crkvu, narod i obitelj. Za njih je gorjelo i izgorjelo njegovo srce. Sada, kad je u pravom smislu riječi »usnuo u Gospodinu«, ne možemo a da mu još jednom ne kažemo: »Hvala!«

Ante KRALJEVIĆ

Pismo majci

znam moje ti riječi srce dvoje
da l' da pjeva il' da bolom klone
kao što se dvoji biće moje:
kapetan sam broda koji tone

htjedoh sunce — pijem crne kiše
zrcalo me plaši tuđim licem
i na svaki trzaj još me više
guta živi pijesak stramputice

do mog sluha stižu istom sada
tvoji davni savjeti i prošnje
kasno — da olista stablo jada
već se ptice klone suhe krošnje

al' od sinoć u sobi mi praznoj
Očenaš se čuje tvojim glasom
kao davno uz ognjište sreće
darom Neba bivaš mojim spasom

Mladen JURČIĆ

Kršćanstvo i ljubav

Mogli bismo se upitati kako i ima li uopće smisla pisati o ljubavi muškaraca i žene danas, u ovom kaotičnom vremenu krize gotovo svih vrijednosti, vremena koje se ruga svemu što na tom području iole miriše na sentimentalnost ili didaktičnost, u vremenu rušenja svih tabua i sveopćoj dezorijentiranosti, na zgarištu tzv. seksualne revolucije koja, na kraju, nije donijela ništa novo osim sveopće pometnje — a pogotovo, ima li smisla pisati o ljubavi kroz prizmu kršćanskog pogleda na svijet kad je jedna od najvažnijih »pobjeda« prohujale »seksualne revolucije« bila upravo oslobađanje od »stega« kršćanstva? Ali, paradoksalno, možda to upravo danas ima i te koliko smisla, jer baš u najnovije vrijeme svjedoci smo novih traženja — nakon očajničkog traganja za nesputanim užicima, oslobođenjem od svih »stega« i »tabua« što ih je nametnulo »nazadno« kršćanstvo i neminovnog dolaska do mrtve točke, isto tako neminovno otpočelo je ponovno traženje smisla i neprolaznih vrijednosti koje nikada ne nestaju, iako se čini da se ponekad, sigurne u sebe i svoju nepromjenjivost, tiho povlače, kao što bježimo u zaklon kad otpočne divlja ali kratka ljetna oluja — i čekaju da čovjekova euforija i zastranjivanje splasnu kako bi se opet pojavile na zgarištima i mirno zauzele svoje nepovredivo mjesto u čovječanstvu. A kršćanin dobro zna, ili bi barem trebao znati, kakve su to neprolazne vrijednosti.

Najvažnije pitanje što ga sebi može postaviti svaki misaoni čovjek koji kroz život ne prolazi nesvjesno i slijepo, vođen samo najneposrednijim potrebama, nagonima, pohlepom ili uskom ambicioznošću, jest ima li svijet, a samim tim i naš život, smisao i nešto što bi se moglo nazvati središtem, u čemu bi sva naša stremljenja i plodni čin (a jedan od najvažnijih i najplodnijih je upravo ljubav) imali ishodište. Ljudi raznih uvjerenja dat će razne odgovore na ovo pitanje, a još više na drugo koje proizlazi iz prvoga: zbog čega ga ima i u čemu se taj smisao sastoji.

Za kršćanina smisao je u vjeri u Krista koji je središte svemira, svijeta i vremena. Iz odnosa prema Njemu proizlazi sve što kršćanin radi, njegov cjelokupni pogled na život i svijet, a to znači i na ljubav. U odnosu prema Bogu kršćanin i gradi svoj *osobni* svijet u kojem ljubav, kao uostalom u osobnim svjetovima većine ljudi, bili oni vjernici ili ne, zauzima vrlo važno mjesto.

Za vjernika nema lutanja ni »zastarjelih« principa što se tiče njegove vjere — on je uvijek u središtu, današnji kao i onaj iz Kristova vremena, jer obojica stoje pred uvijek istom tajnom koja prožima svemir, svijet i ljude sa svom njihovom složenošću, pred tajnom Bogočovjeka pa je obojici — i današnjem i onom davnom kršćaninu — potrebna ista vjera. Premda su suvremenici imali prilike vidjeti Krista u pravom tijelu, tek su vjerom mogli shvatiti da stoje pred Sinom Božjim pa je u tom pogledu svaki kršćanin zapravo u istom položaju, od apostola do naših dana. Vrijeme tu ne znači ništa — svaki se čovjek u sebi, vlastitim otvorenim srcem, suočava s Bogom, prihvaća ga ili odbacuje, a bitni princip, onaj osnovni izbor koji određuje čovjekov život i sve njegove postupke, nikada ne može zastarjeti.

Krist je, dakle, u središtu, odakle se obraća samom središtu čovjekova bića — srcu, iz kojega i proizlazi vjera. Zato su istine i zahtjevi kršćanstva uvijek isti, nepromjenjivi, kao što je i središte uvijek isto, ustanovljeno jednom zauvijek. Ono se ne može pomicati, jer onda više nije središte. Bit kršćanstva kao Božje objave i jest u tome da je čovjeku, usred nestabilnosti, promjenjivosti i kaotičnosti svijeta, dano stalno i nepromjenjivo uporište, isto u svim vremenima, jer je nezavisno od vremena i pobjeđuje ga, kao što je Bog, utemeljitelj kršćanstva, nepromjenjiv i vječan.

Kao i kršćanstvo i ljubav proizlazi iz središta čovjekova bića, iz srca i mora zahvatiti cijelo biće. Rekli smo da u odnosu prema Bogu ima, ili bi trebalo imati, izvorište sve što kršćanin radi, njegov cjelokupni svjetonazor, sva plodna stremljenja, a jedna od najvažnijih, središnjih stvari za čovjeka je upravo ljubav i njegov odnos prema ljubavi. Može se reći da su kršćanstvo i ljubav danas u sličnom položaju, jer u ljubavi prevladavaju »suvremena shvaćanja« koja se svode na tjelesne užitke i veličanje promiskuiteta, a i kršćanstvo je uvelike »osuvremenjeno« i »prizemljeno«, svedeno na zbir subjektivnih etičkih maksima iz kojih je gotovo odsutna Kristova božanska pojava pa tako imamo ljubav bez ljubavi, to jest osjećaja i Kršćanstvo bez Krista i Njegove Crkve. Međutim, ako je kršćanstvo u središtu vremena i nezavisno od njega, nemoguće ga je toliko »osuvremeniti«, to jest učiniti da se spusti i slijedi hirove i »poglede« vremena iznad kojega zauvijek stoji; na glavne kršćanske istine, poglede i zahtjeve nemoguće je primijeniti termine »zastarjelo« i »suvremeno«, a samim tim nemoguće ih je primijeniti na kršćaninove poglede na ljubav i na, uz odnos prema Bogu, drugi po redu najvažniji i najplodniji odnos među ljudskim bićima, onaj muškarca i žene koji traži cjelokupne i prave ljude i sve bogatstvo njihovih bića, kako duhovno tako i tjelesno.

Kao što su postavke kršćanstva uvijek iste, tako je i pogled vjernika na ljubav uvijek isti i nepromjenjiv. Jedan od osnovnih zahtjeva koji se postavljaju pred kršćanina jest — vjernost, postojanost, vjernost principima, Stvoritelju, a prema tome i vjernost u ljubavi. Baš kao što praktični, predani vjernik postojano traži put k Stvoritelju i onda taj put predano slijedi, baš kao što u materijalnom svijetu oko sebe traži samoga sebe, svoju ličnost i identitet, težeći da izgradi svoj smisleni *osobni* svijet, isto tako mora postojano tražiti jednu jedinstvenu ljubav i našavši je, vjerno je slijediti i izgrađivati svijet u dvoje, jer ako je doista ličnost, individuum — i on je predan jedinstvenom putu u vjeri i nerascijepljen je na lutanja bespućem.

Još jedan zahtjev koji se postavlja pred kršćanina jest da ljubav mora biti stvaralačka, dva bića združena u ljubavi moraju neprekidno stvarati svoj svijet, jer je Bog u kojega vjeruju i kojemu teže Vrhovni Stvaralac pa ga samo onaj tko neprekidno stvara svoj svijet, dalje izgrađuje svoju vjeru i život, može uistinu nasljedovati.

Pojam vjernosti u ljubavi danas uglavnom izaziva podsmijeh i odmahivanje glavom pa ipak, baš kao i ostali principi kršćanstva, zahtjev za vjernost u ljubavi ostaje nepromjenjiv, izvan vremena i hirova svih doba. Jer onaj tko traži vjernost u ljubavi, život i ljubavnu vezu sa samo jednom osobom, teži da uspostavi sklad nasuprot kaosu, jedinstvo u kaotičnim, jalovim previranjima svijeta oko sebe, teži nerascijepanosti na mnoštvo, površnih veza koje ometaju i guše slobodno, jedinstveno, neophodno stvaralačko grananje, a ujed-

no silazak u plodne dubine te jedne, najvažnije, izabrane veze, baš kao što vjernik teži nerascijepanosti svoje osobe na mnoštvo nepotrebnih pregnuća i lutanja. Takvu nerascijepanost on traži i u drugoj, izabranoj osobi pa je za kršćanski brak vjernost prirodna. Ona nikako ne »guši«, nego naprotiv, oslobađa čovjekovu stvaralačku ličnost, predstavlja plodnu, široku zemlju koju moramo neprestano obrađivati i koja nas hrani.

Ljubav je, dakle, koncentrirano traganje i stvaranje, jedinstven osjećaj koji se zato doista daje samo jednoj osobi, precizno upravljeno davanje i primanje suprotstavljeno razbacanosti i kaotičnoj raspršenosti ljudske osobe (koja, razbijena, zapravo i prestaje biti osoba), red suprotstavljen neredu, kompaktno izgrađivanje suprotstavljeno rušenju — a upravo to je i vjera.

Ljubav je probni kamen vrijednosti, cjelovitosti ljudskog bića. Trebalo bi svakome postaviti osnovno pitanje — kakav je njegov odnos prema ljubavi, shvaća li je kao krunu jedinstva i zrelosti svoje osobe, je li dovoljno zreo i odgovoran, jer u njoj se daje i traži sve; u ljubavi učestvujemo cijelim bićem, ali potrebno je da čovjek u sebi nešto ima kako bi mogao dati.

I upravo zato što učestvujemo cijelim bićem i primamo cijelo biće druge osobe, vjernost je prirodna jer ljudske dubine su neiscrpne, potreban je cijeli život da bismo nekoga doista upoznali i s tom osobom izgradili svoj svijet. Pogledajmo, na primjer, rudnik ili izvor nafte — ograničeni komadić zemlje ili mora desetljećima je dostatan za istraživanje i vađenje bogatstva, a koliko je ljudska unutrašnjost bogatija od rudnika, obične stijene s oknom! Pa ipak, čak se i zaljubljeni, oni koji bi najviše trebali težiti da se spuste u dubine jedno drugoga, tako malo doista dotiču. A kakve li neiscrpnosti odnosa muškarca i žene, tog najbogatijeg, a u našem površnom dobu zaboravljenog rudnika!

Budući da su pravi kršćani, a i pravi ljubavni par, spremni na stalno davanje i primanje te konstantno zajedničko produbljivanje i izgradnju za što je potreban cijeli ljudski vijek, jer upravo se *život* i gradi, prirodno je da veza takvog para bude okrunjena brakom, konačnim prihvaćanjem ljubavi i odgovornosti i to sklopljenim u crkvi, što je potvrda njihove zajedničke vjere. Za kršćanina je svaka druga veza isključena, ne zbog »lažnog morala« — a kršćane za lažni moral optužuju oni koji uopće ne poznaju kako istine i principe kršćanstva, tako ni pravu ljubav — nego jer je, kako se vidi iz svega što smo rekli, za njih to posve prirodan, jedini put i ništa drugo ne odgovara njihovim težnjama, uvjerenjima i onome što u životu nastoje postići.

Brak se, dakle, pred dvoje vjernika postavlja kao zadatak stalnog zajedničkog izgrađivanja dvaju samosvojnih individuma, a nalik je stablu s korijenjem, krošnjom i plodovima koje stoji na planinskoj čistini, a ne u sivoj, umjetno sređenoj aleji. Takav brak je neprestano otkrivanje i osvježenje jedinstvene ljubavi, lišeno pukih navika zajedničkog života i ne traje jalovo, po pukoj inerciji, samo zato što se rastava »ne pristoji«.

Svaki od to dvoje ljudi koji zajedno grade može, da parafraziramo Descartesa, reći ne samo: »Volim, dakle postojim«, nego, štoviše: »Volim, dakle svijet postoji«, jer kakva korist ako postojim ja, a ne postoji moj čvrsti, osobni svijet, ako je izgubljen, ako *dopuštam* da bude izgubljen u hladnoći, ravnodušnosti, nesaznavanju, ako je moj svijet tek zbir slučajnih okretaja i nepovratnih mjesta. Ali ako je doista ispunjen i smislen, onda imam gdje smjestiti ljubav koja ga obogaćuje i ukrašava.

Ljubav je, kao i sam svijet, naprosto mogućnost i paradoks. Što to znači? Svijet je mogućnost, jer da to nije, ne bi bio ništa — nijedna ljudska nada ili težnja ne bi se mogle ispuniti. Svijet je, dakle, čovjekova mogućnost, u njemu izgrađujemo svoj život, egzistenciju i stvaramo. Ali također je i paradoks, jer se toj bazičnoj mogućnosti postavljaju bezbrojne prepreke koje nas

stalno gone u razočaranje i frustraciju. Što je neka osoba više stvaralačka, misaonija i osjetljivija ima veće težnje i vidi više mogućnosti, želi postići, ali pritom nailazi na gotovo nepremostive prepreke, vanjske i unutrašnje pa nužno pati. Sve što oko sebe vidi (ravnodušnost, nerazumijevanje, nemar za bitne vrijednosti, robovanje prividima ili, kako bi Francis Bacon rekao, idolima) u oštrom je sukobu s mogućnostima koje su svijet. Sve to vodi u razočarenje, rezignaciju i usamljenost. Slično je i s traženjem istinske, prave ljubavi kakvu smo opisali, a koju je u našem dobu vrlo teško pronaći i održati. Jer kršćanski ljubavni par ulazi u borbu s cijelim svojim hladnim vremenom i njegovim pogledima, točnije, odsustvom bilo kakvih pogleda i odnosa prema jednoj od najvažnijih stvari — ljubavi, tom najdubljem odnosu prema drugom biću, ali i prema dubinama vlastite osobe koja se u drugoj ogleda.

Svijet se stalno mijenja, njegovi »pogledi« su efemerni kao i moda u odijevanju, a kršćanstvo postavlja vječni, uvijek isti zahtjev što se tiče odnosa muškarca i žene koji moraju biti oaza postojanosti, stalnosti i vjernosti usred bujice promjena. Danas često govorimo o šokantnom prikazivanju ljubavi i seksa u knjigama i filmovima, no upravo pred kršćanina postavlja se, za današnja gledanja, najšokantniji zahtjev: duboka, monogamna veza sa samo jednom osobom i ostavljanje svih drugih.

I doista, danas je mnogo lakše i mnogo manje šokantno napisati pornografsku knjigu ili snimiti i »najtvrđi« pornografski film nego progovoriti o kršćanskom shvaćanju ljubavi. Upravo to shvaćanje je u naše doba još jedini tabu što se tiče ljubavi i seksa. Danas, kad se sve perverzije smatraju normalnima i dopuštenima, šokantno i »nemoralno« djeluje još samo zahtjev kršćanskog pogleda na ljubav, kao, na primjer, uzdržavanje od predbračnih odnosa, djevičanstvo prije braka, a u braku apsolutna vjernost jednoj osobi. U posljednjih petnaestak godina nijedan film, nijedna knjiga ili časopis nisu tako skandalizirali ni sablaznili »javnost« kao stavovi pape Ivana Pavla II o kršćanskim odnosima među spolovima i njegove osude seksualnih perverzija koje su čak izazvale i neobično žučne demonstracije »sablažnjenih« i »emancipiranih«.

A u čemu se sastoje ti kršćanski pogledi na ljubav koji izazivaju tolike proteste i sablazan u suvremenom svijetu, kakve su to vrijednosti koje bi morao imati i ostvariti svaki kršćanski par da bi izgradio plodnu, stalno svježu vezu u sve većoj pustinji oko sebe?

Između ostalog, vrlo važna stvar je *izbor*. U kršćanstvu i inače sve počinje od izbora — između vjere ili nevjere, napredovanja uskim ali plodnim putem nasljedovanja Krista ili lutanja širokim ali jalovim putovima onoga što »pruža svijet«, izbora između nepokolebljivih principa ili neprincipijelnosti itd. Vjernik, dakle, počinje od izbora, a i u ljubavi je isto — od velike je važnosti da izaberemo pravu osobu s kojom ćemo graditi život na razumijevanju, ljubavi, zajedništvu i vjeri i zajedničkim snagama ispuniti čovjekov zadatak u svijetu. Za pravilan izbor, od kojega toliko toga zavisi, potrebna je zrelost i odgovornost kako bismo izbjegli brzopletost, površnost i trenutnu zasljepljenost koje brzo nestaje, a koja uzrokuje raspadanje tolikih brakova, ali potrebni su također i oštroumnost, izgrađene ideje, principi i cjelokupni svjetonazor — svakako moramo jasno znati što hoćemo i čemu težimo, jer samo onaj tko je sebe upoznao i zna što može očekivati od sebe samoga, može nešto konstruktivno očekivati od druge osobe i nešto postići u zajednici s njom.

Kao što izborom kršćanskih vrijednosti biramo put u vječnost, tako promišljenim i zrelim izborom u ljubavi biramo put kroz ovaj život. A do pravilnog izbora, kao i do svega vrijednog i plodnog na ovom svijetu, do otkrivenja i spoznaja, dolazimo *traganjem* — postojanim iščekivanjem i traženjem,

vrlo važnim pojmovima u kršćanstvu koje zahtijeva da tražimo Boga i sami sebe, da upoznamo vlastitu nutrinu, svoj zadatak u svijetu i svoje mogućnosti. Zato se usrdno i postojano traženje jedinstvene i prave ljubavi nadovezuje na traženje vlastitog bića, identiteta i svog mjesta u svijetu, a i na najveće traženje — puta do Vrhovnog Bića. Sastavni dio tog traženja, našeg postojanja i vjere jest čekanje — iščekivanje u dozrijevanju i saznavanju, suprotstavljeno bezglavom lutanju i srljanju u površne, beznačajne veze. Po riječima velikog filozofa Sörena Kierkegaarda, Abraham je otac vjere između ostaloga i zato jer je znao *čekati*. Postojano i vjerno, s punim pouzdanjem u Božje obećanje čekao je rođenje sina, iako se to u njegovoj i Sarinoj dobi činilo apsurdnim. U kršćanstvu strpljivo čekanje je kušnja, ali i *čin*, mnogo veći i smisleniji od svega što čovjek poduzima bezglavo, nepromišljeno, nestrpljivo, bez vjere i na svoju ruku. Isto je i u ljubavi — čekanje se i te kako isplati, produbljuje nas i omogućuje da ona jedna veza za koju se čovjek ozbiljno i dugo priprema bude konačno, najplodnije otkrivenje, umjesto da isprazno i besciljno lutamo od jedne površne veze do druge, a u brak ulazimo tek kad smo se, kako se kaže, »iživjeli«, »ispucali«, a zapravo kad više ne možemo podnositi vlastitu rastrganost, ispraznost i jalovu samoću, koju ne mogu ispuniti nikakve slučajne avanture. Zato, po Nietscheovim riječima, većina ljudi u brak i ulazi tako da mnogo njihovih kratkih ludosti završava u jednoj dugoj gluposti.

Čekanje je, osim toga, okretanje prema vječnosti, nezavisnost od prolaznih, površnih trenutaka, podizanje ljudskog efemernog tjelesnog postojanja iznad vremena koje inače tako nemilosrdno zarobljava čovjeka, ono je nadvladavanje svijeta i vremena i približavanje Bogu koji je vječan. A uzdržavanje za vrijeme traženja i čekanja, kršćanski asketizam, simbolizira uzdržavanje od svih grijeha i kršćansku postojanost, čistoću i jasno određeni cilj u svijetu u kojem ljudi tako rijetko postupaju s jasno određenim, uzvišenim ciljevima, u svijetu koji se i sam tako rijetko doima smisleno.

Daleko od toga da u današnje vrijeme budu nepotrebna stega ili zastarjela, prevladana institucija, kršćanska ljubav i brak, sa svim svojim imperativima i principima, predstavljaju, mogli bismo reći, najvažniju metropolu svijeta, grad ljubavi sa samo dva stanovnika — muškarcem i ženom koji ga svakodnevno sve više izgrađuju.

A u tom gradu postoje velike, istinske škole i sveučilišta gdje se uči ono najvrednije i najplodnije — davanje i primanje, poniranje u drugo biće, vađenje uzajamnih bogatstava, izlivanje ornamenta svakog zajedničkog dana od te dragocjene kovine. Tu su i sjajna kazališta koja prikazuju najbolje drame — ili bolje, uvijek istu, najljepšu dramu u bezbrojnim, maštovitim varijacijama, ljubavno ostvarivanje iz dana u dan, najdublju tajnu bliskosti, zajedničko uspinjanje i razumijevanje. Postoje zatim bolnice (kad god je jedno umorno ili zbog bilo čega posustalo tu uvijek može naći brižnu pomoć onog drugog), vijećnica, veliki raskošno uređeni, svježi parkovi, spomenici, muzeji, sjedišta ostvarenog mita, prekrasni arhivi sjećanja. U tom gradu, usred sveopćeg kaosa i vrenja okolnog svijeta, vlada najpreciznij, nepomućeni arhitektonski i ekološki sklad...

I na kraju, možemo reći da su bračni parovi posebno pozvani da budu »sol svijeta«, jer od njih najviše zavisi odgoj i poučavanje svake buduće generacije. Ali, nažalost, često je i samim roditeljima prijeko potreban odgoj, a kako će površni neznalice poučavati, kako će oni koji trče samo za materijalnom dobiti i za ispunjenjem nezasitnih, uvijek novih, ispraznih ambicija imati vremena za ljubav jedno prema drugom i ljubav prema djeci? Jer »šuplji ljudi«, kako bi ih nazvao T.S. Eliot, čine i svijet beznadno šupljim i hladnim,

a djeca su poput nježnih biljaka kojima treba mnogo topline, jer inače počinju venuti — iznutra. Loš odgoj ili nedostatak odgoja i zanemarivanje od strane roditelja mogu imati pogubne posljedice, kao što je to već mnogo puta istaknuto. Kaže se da je sve o čovjeku odlučeno još u djetinjstvu, pa i prije, prilikom začeća, pa čak i prije — već kod upoznavanja budućih roditelja: kakvi se ljudi upoznaju, stupaju u brak i začinju? Često je to kobni krug kojega je teško raskinuti.

Ljubavni par, bračni par, dakle, ima vrlo odgovorno, mogli bismo čak reći ključno mjesto u svijetu, zadatak da svojom vezom uljepšaju i osmisle svoj svijet, a time i djelić objektivnog svijeta oko sebe, tako često potresanog raznim nedaćama i nasiljem, pa je zato svaka površnost i neodgovornost u ljubavi grijeh. Njihova zadaća važan je dio opće, velike zadaće kršćanina: izgradnje do kraja smislenog života — a samim tim boljeg svijeta i puta u vječnost — u stalnom, predanom odnosu prema Vrhovnom Biću — što je i jedina doista smislena i vrijedna zadaća na ovoj zemlji.

Ante JAKŠIĆ

Štap

Od jutra do mraka na dohvatu ti stoji,
ne napušta te ni noću dok se vraća
u mladost, gdje u šumi zvijezde broji,
gdje su mu svi bili i bliski i braća.

S tobom izlazi na ulicu u šetnju,
kraj izloga strpljivo čeka da krenete dalje.
Poznaje tvoju i najmanju kretnju
i što ti dan oduzima ili šalje.

Pored tebe je u parku kraj klupe
kad ti se pogled na lišću odmara.
Zna koje su ti stvari već skupe
i koliko ti je odjeća stara.

Na uglu s tobom stane podložan tvom dlanu
i gleda granu nagnutu nad putom.
Svjedok je kad ti suze na obrazu kanu
i kad gaziš nijemo po lišću žutom.

I što bi možda i od samog sebe krio
da ti je najvjerniji na putu
u svako doba i na svakom mjestu bio
i da je poznao tvoju sudbinu krutu.

Sjeti se da će mu biti vrlo žao
kad budeš odlazio k zvijezdama jednoga dana
i da će ostati sam kao list, koji je s grane pao,
i da će nas vezati tuga rastankom obasjana.

Jakov Gotovac: »Ero s onoga svijeta«
(Mića — Josip Gostić, mlinar Sima — Milivoj Kučić)

»Sve je kod mene išlo lijepo i pošteno...«

(Razgovor s Milivojem Kučićem)

Generacijama zagrebačke operne publike vi ste, gospodine Kučiću, ostali u sjećanju ponajviše kao mlinar Sima u Gotovčevoj operi »Ero s onoga svijeta«. U enciklopedijskom izdanju »Hrvatsko narodno kazalište 1894—1969« dr. Krešimir Kovačević piše da ste u toj ulozi dosegli »najviši svoj domet« te »izrazitim smislom za komiku i narodni humor« stvorili »kreaciju koja će ostati uzorom«.

Tu sam partiju zaista rado pjevao i Gotovac je sa mnom bio vrlo zadovoljan. Kad je uprava kazališta za jedno gostovanje u inozemstvu htjela tu ulogu povjeriti drugom pjevaču, Gotovac je rekao: »Ako ne ide Milek — ne ide ni 'Ero'!« Za mene se govorilo da sam Gotovčev bariton. Sa zagrebačkom Operom gostovao sam u toj ulozi diljem Europe (Brno, Prag, Bratislava, Beč, London, Pariz...). Nakon predstave u Trstu ljudi su me na ulici prepoznali i vikali mi: »Molinaio!« I posljednji moj nastup bio je u toj ulozi. 2. VIII. 1970. bio sam gost riječke Opere, koja je tada izvela »Eru« na prekrasnom i akustički savršenom otvorenom prostoru u Motovunu. Tada sam mlinara Simu pjevao 229. put.

Vaše je pamćenje zaista precizno...

U tom mi pogledu pomažu ove dvije moje bilježnice u koje sam od početka do kraja svoje karijere zapisivao datum svakog svojeg nastupa, bilježeći ujedno po koji sam put nastupio u dotičnoj ulozi.

Na praizvedbi je mlinara Simu pjevao Leo Mirković. Jeste li tada bili u gledalištu?

Naravno. Publika je (za razliku od nekih kritičara) »Eru« odmah oduševljeno prihvatila i, koliko se sjećam, finale sa završnim kolom morao je biti ponovljen. Slučilo se da sam u toj zgodi sjedio uz Milku Trninu. I njoj se ta opera svidjela. Reći ću usput da sam Trninu otprije znao. Kao počasni profesor Konzervatorija u Zagrebu dolazila je na satove solo-pjevanja. S pažnjom je slušala izvedbe nas studenata i znala se »umiješati« npr. ovako: »Čekajte, nije li tamo jedan ritenuto?« A nije imala pred sobom note niti je, dakako, mogla poznavati sve kompozicije koje smo uvježbavali. Ali je zato imala istančan osjećaj za glazbu. Glazba joj je bila upravo u krvi.

Sjećam se vrlo dobro i vaših pjevački i glumački sjajnih nastupa u ulozi Figara...

Milivoj Kučić kao Figaro u Rossinijevoj operi »Seviljski brijač«

Tu sam rolu u popularnom Rossinijevu »Seviljskom brijaču« pjevao stotinu puta — najviše uz partnericu Bianku Dežman.

Koje biste svoje uloge još spomenuli?

Evo tek nekih: Gojen u Gotovčevoj »Morani«, Zeus u Papandopulovu »Amfitrionu«, naslovne uloge u operi Ive Lhotke Kalinskog »Pomet, meštar od ženidbe« i u Puccinijevoj operi »Gianni Schicchi«... No isprva sam nastupao isključivo u operetama (»Tri djevojčice«, »Vesela udovica«, »Đak prosjak«, »Šišmiš«). Izvodile su se u Tuškancu i Frankopanskoj ulici, u zgradama što su bile neka vrsta depandansâ Velikog kazališta (u kojem se od svih opereta davao jedino »Šišmiš«).

Zanimljivo bi bilo čuti nešto i o vašem školovanju za pjevača.

Odmah po završenoj preparandiji upisao sam na zagrebačkom Konzervatoriju solo-pjevanje. Profesori su mi bili Milan Reizer i Marija Kostrenčić. Na mamin nagovor upisao sam istovremeno i pedagoški smjer. Sumnjala je da ću moći živjeti od pjevanja i smatrala je da zvanje muzičkog pedagoga znači ipak veću sigurnost. U okviru Konzervatorija djelovao je — pod vodstvom dirigenta Oskara Smodeka — Operni studio. Sudjelovao sam u studentskoj izvedbi Mozartove »Čarobne frule«. Pjevao sam Papagena. Sjećam se i ostalih izvođača: Vilme Nožinić, Zlate Lipovšćak, Lukrecije Pramberger, Nade Auer, Ljudmile Kren, Petra Serđuka i Božidara Vičara. Dirigirao je također student (Pordes). Svirao je teatarski orkestar. Nakon ispitnog koncerta i diplome na zagrebačkom Konzervatoriju otišao sam na usavršavanje u Beč. Renomiranom tamošnjem pjevačkom pedagogu Franzu Steineru uputio me bivši njegov đak Drago Hržić. Na prvom satu nisam se proslavio: od straha »stisnulo« mi se grlo i profesor je rekao da ću k njemu dolaziti jedanput na sedmicu. Na drugom sam se satu oslobodio i tako zapjevao da je Steiner uskliknuo: »Dolazit ćete ne jednom na sedmicu, nego svaki dan!« U Beču sam ostao tri godine. Već nakon godine dana

Nakon povratka iz Beča

VELIKA DVORANA
HRVATSKOG GLAZBENOG ZAVODA U ZAGREBU

UTORAK, 10. PROSINCA 1935. *POČETAK U 20 1/2 SATI*

MILIVOJ KUČIĆ
[Bariton]

LOVRO MATAČIĆ
[Klavir]

RASPORED:

FRANZ SCHUBERT: Ciklus „WINTERREISE"

Güte Nacht
Die Wetterfahne
Gefrorne Thränen
Erstarrung
Der Lindenbaum
Rückblick.

Frühlingstraum
Einsamkeit
Die Post
Der greise Kopf
Die Krähe
Letzte Hoffnung

Im Dorfe
Der Stürmische Morgen
Der Wegweiser
Das Wirthshaus
Muth
Die Nebensonnen
Der Liermann.

Program prvog koncerta Milivoja Kučića

postao sam Steinerov asistent: slao mi je svoje đake na korepeticiju. Želio sam postati koncertni pjevač i posvetiti se — njemački rečeno — Liedu. Steiner me je upozorio kako koncertni pjevači imaju malo prilike za nastup i preporučio mi da budem operni solist. Poslušao sam ga i po povratku u Zagreb javio se na audiciju u Hrvatsko narodno kazalište. Na angažman u Operi morao sam, međutim, pričekati i (kao što već rekoh) neko sam vrijeme nastupao kao operetni pjevač.

No vi ste se ipak bavili i koncertnom djelatnošću.

Jesam. Prvi svoj koncert pripremio sam s Lovrom Matačićem (koji me je i na drugim mojim koncertima pratio na klaviru). Izabrao sam kompletni Schubertov ciklus »Winterreise«. Prije koncerta otišao sam »na provjeru« prof. Steineru u Beč. Pažljivo je slušao cijelu moju izvedbu. Kad sam završio, dugo je šutio i onda rekao: »Ne samo u Zagrebu nego ni u Beču nitko tako dobro ne pjeva Schuberta«. »A poznati bečki koncertni pjevač Hans Duhan?« upitao sam ja. Steiner je odgovorio: »Duhan ga pjeva razumom — vi ga pjevate srcem. A Schubert nije bio filozof, nego čovjek srca.« Osim na samostalnim koncertima nastupao sam kao vokalni solist i na koncertima pojedinih ansambala. Jednom čak i na Sušaku s Pjevačkim društvom »Primorski Hrvat« i vojnim orkestrom. Dirigirao je neki Čeh koji je tada ondje bio vojni kapelnik. Bilo je to 1934. godine. Kad smo poslije rata gostovali s »Erom« u Pragu, taj je kapelnik bio na našoj predstavi, prepoznao me i javio mi se. Djelovao sam i kao pjevački pedagog. Po povratku iz Beča u Zagreb i prije angažmana u kazalištu otvorio sam u svom stanu u Medulićevoj ulici privatnu pjevačku školu. Vodio sam je godinama, imao sam mnogo đaka i postizao vrlo dobre uspjehe. Kasnije su mi na korepeticiju dolazili i operni pjevači. Prošlo je, međutim, već trideset godina otkako sam s tim prekinuo.

Pokraj nas je, evo, klavir...

Cijeli sam život proveo za njim...

Vidim u vašoj kući i vrlo lijepih slika.

Neke su od njih radovi mog pokojnog dobrog prijatelja Marijana Trepšea.

A skulpture?

Radio ih je još kao student kipar Emil Bohutinski.

Po naravi svoga posla operni pjevač surađuje s dirigentima i režiserima. Kako je tekla vaša suradnja s njima?

Nikada se nisam posvadio ni s jednim dirigentom, režiserom ni kolegom. Sve je kod mene išlo lijepo i pošteno, nije bilo nikakvih debakla. Nisam pio, pogotovu ne žestoka pića, cigaretu sam s užitkom zapalio tek poslije predstave. Ni sada ne pijem a zapušim tu i tamo. Najzanimljiviji od svih dirigenata u HNK s kojima sam radio bio je svakako Milan Sachs. Dobar čovjek, privatno vrlo zabavan, ugodan i pravi »vicmaher« — u kazalištu je bio strah i trepet. Neprestano se bojao da na predstavi neće biti sve u redu i mislio je da zato na pokusima mora biti mrk i strog. Znao je reći: »Idem se posvaditi s orkestrom jer inače neće dobro svirati.« Jednoč sam ga u njegovoj sobi u kazalištu našao kako studira note neke opere. Govorio je: »Evo, ako

mi tu ne upadnu druge violine, šta ću napraviti?« Usput je rukom ljutito lupao po svesku. Upozorio sam ga: »Gospon direktor, bute podrapali partituru!« Nakon premijere »Đaka prosjaka«, u kojoj sam i ja sudjelovao, srditim me je licem pohvalio: »Dobro ste to napravili!« i — lupio me. Bio je inače vrlo duhovit. Jednom je zgodom prigovorio nešto nekom članu orkestra Talijanu i ovaj je protestirao: »Ma io sono il primo corno!« Sachs je na to odbrusio: »To si vi mislite!« Jedanput je neka zboristica potrčala za njim hodnikom i molila ga za epizodnu ulogu: »Ja bih tako rado pjevala nešto lijepo...« On je odgovorio: »Onda pjevajte Lijepu našu.« Druga mu je opet rekla da bi željela ulogu u operi »Madame Butterfly«. Sachs ju je ozbiljno pogledao i kazao:

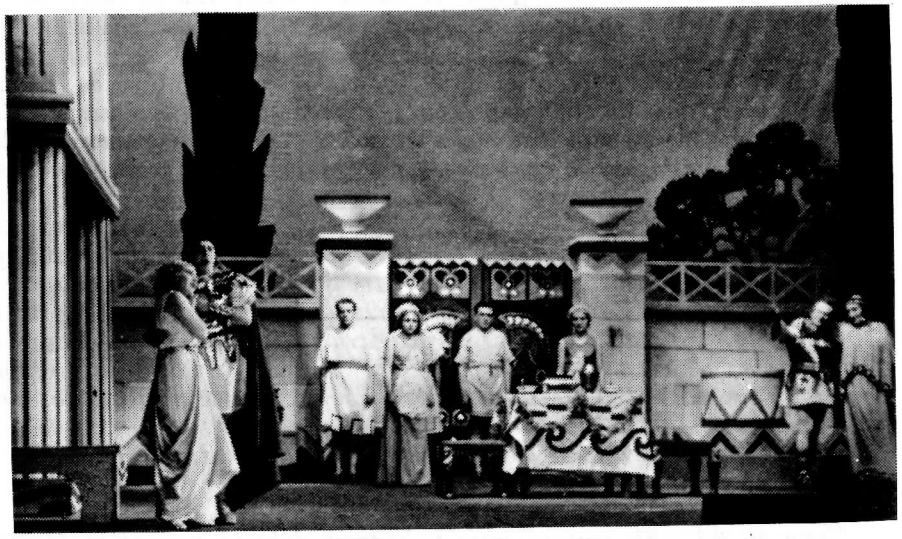

Boris Papandopulo: »Amfitrion«
(Sasvim lijevo Milivoj Kučić i Nada Tončić)

»Ali pazite, to nije komična opera...« Dirigirajući na pokusima govorio je orkestru i pjevačima: »Ne za mnom, nego sa mnom!« Najviše od svega pazio je na ritam. Od redatelja spominjem Margaretu Froman. Bila je vrlo sposobna, znala je svoj posao. Mi pak pjevači radili smo zdušno i s ljubavlju. Koliko smo samo puta nastupili pod injekcijama! Na gostovanju u Beču potužio sam se maestru Gotovcu na promuklost te izrazio bojazan da neću moći pjevati. Rekao sam, međutim, samom sebi: »Moraš!« Napeo sam sve snage i kad se digao zastor, zvonko je odjeknuo »Oooj!« moga mlinara Sime.

Dozvolite da sad prijeđemo na vaše djetinjstvo i prvu mladost. Koliko znam, rođeni ste Zagrepčanin.

Stopostotni. Jedinac sam (a i ja imam sina jedinca) oca Dragutina i majke Ane r. Drašković. Rodio sam se 1905. godine u Ilici 50 a kasnije

smo stanovali u Medulićevoj 16. Tata je imao automehaničku radionicu a mama je u Ilici 72 vodila dućan Prve hrvatske tvornice tambura Terezije Kovačić. Tvornica se nalazila na Ksaveru i tada joj je vlasnikom bio prijatelj naše obitelji Mirko König. Nije mamu redovito plaćao i napokon je trgovinu prepustio nama. Ja sam postao njezin vlasnik.[1] *Tambure i gitare bile su domaće izrade a violine, žice i ostali materijal nabavljali smo iz Njemačke. Posao je izvrsno išao. Sanduke i sanduke tambura »zlifrali« smo našim iseljenicima u Ameriku. Znate kako je: gdje su u tuđini tri Hrvata — odmah osnivaju tamburaški zbor. Kad sam u kazalištu dobio stalni angažman, nisam se više mogao baviti tim poslom.*

Pučku i srednju školu »zbavili« ste, dakako, također u Zagrebu?

Pa jasno. Kao pučkoškolac išao sam u Vježbaonicu Preparandije u Medulićevoj ulici, slijedila su zatim četiri razreda realke[2] *a onda sam završio preparandiju.*[3] *Od svih mojih srednjoškolskih profesora dr. Ferdo Nikolić bio je jedini pravi »gospon« (u najboljem smislu te riječi). Rado se sjećam i svojih profesora glazbe u učiteljskoj školi Andresa i Kačerovskog.*[4] *Ovaj posljednji svirao je na školskim misama orgulje. Ja sam na svakoj misi morao otpjevati nešto solo a i dirigirao sam školskim pjevačkim zborom. Sjedeći za orguljama prof. Kačerovský davao mi je glavom znak za početak pjevanja.*

Gledam vas, gospodine Kučiću, i divim se vašoj vitkosti i vitalnosti...

Za povoljna vremena i sad svaki drugi dan igram tenis. Imam stalnog partnera, od 8 do 10 sati odigramo na igralištu »Metalca« uza samoborsku prugu dva seta, odem nakon toga pod vrući tuš i osjećam se preporođen. Sportaš sam od svoje mladosti: trkač i veslač (skifist). Kao član »Concordije« na natjecanju 1922. godine bio sam treći u trčanju na 200 metara a 1924. godine prvi na 100 metara. Dugo vremena bio sam član Hrvatskog veslačkog kluba i na natjecanju 1937. godine veslao sam u pobjedničkom kajaku dvojcu. Svoje sportske kolajne i plakete još uvijek čuvam. Do regate sudionici nisu smjeli ni piti ni pušiti. U tom se smislu polagala i zakletva a trener je obilazio lokale da vidi ne »lumpa« li negdje koji njegov »pulen«. Volio sam i skijati. Jedne zime spustio sam se sa Sljemena do Tuškanca, prebacio zatim skije preko ramena i došao tako ravno u Malo kazalište (Frankopanska ulica), gdje sam trebao pjevati u »Seviljskom brijaču«. Kako je predstava uskoro počinjala, svi su me gledali u čudu i pitali: »Pa kaj ne buš nastupil?« Ja sam, međutim, nastupio i otpjevao svoga Figara kao iz topa. Bio sam na tom skijanju dobro obučen, šalom sam štitio usta i vrat a uza se sam imao »termosicu« s vrućim čajem i tako mi grlo nije stradalo. Još sam uvijek i vozač. Imam »fićeka« — ide »kaj lokomotiva«. Bavio sam se i foto-amaterizmom a kino-kamerom snimio sam na osmici sve turneje zagrebačke Opere na kojima sam sudjelovao.

Dugo ste već u mirovini. Vuče li vas srce u kazalište i idete li na operne predstave?

Iz određenih razloga — ne. Idem, međutim, na »sastanke« umirovljenih opernih solista. Okupljamo se u lokalu »Vinodol« (preko puta

Dvorane »Istra«). U prijateljskom ćaskanju obnavljamo uspomene i komentiramo suvremena kazališna zbivanja. Dođu obično Milan Šepec (nekada strastveni filatelist — uvijek je u džepu nosio povećalo), Miljenko Grozdanić, Tugomir Alaupović, Ivica Kiš, Noni Žunec, Josip Šutej. Naiđe i Mirka Klarić.

Nakon svega što ste, gospodine Kučiću, u ovom razgovoru tako prisno i zanimljivo ispripovjedili mora se neminovno zaključiti da vam je život bio i jest sređen i sretan, ispunjen čestitim radom, zadovoljstvom, ugodnom dokolicom i lijepim uspjesima. Mi pak koji smo imali čast slušati vas i gledati na pozornici i uživati u vašem umijeću uvijek vas se rado sjećamo i od srca vam želimo još dug život i dobro zdravlje. A za vas će svakako znati i buduće generacije naše kazališne publike jer ste svojim uspješnim radom napretku i kvaliteti hrvatske operne umjetnosti dali dragocjen i nezaobilazan prinos te tako postali sastavnim dijelom njezine povijesti.

BILJEŠKE

1. Prema »Obrtnim spisima« (što se čuvaju u zagrebačkom Historijskom arhivu) Milivoj Kučić počeo je ovu trgovinu kao vlasnik i »tvrtke T. Kovačić nasljednik« voditi 21. III. 1928. Upis novog vlasnika u »Trgovački registar za inokosne tvrtke« obavljen je na osnovi Odluke Kr. sudbenog stola od 19. IX. 1929.

2. Iz Izvještaja Kr. I. realne gimnazije u Zagrebu za školsku godinu 1916/17. vidi se da je te školske godine Milivoj Kučić bio u I.a razredu. U trećoj i četvrtoj godini gimnazijskog školovanja nalazimo ga u »realno-gimnazijskim« odjelima. U prva dva razreda bijaše mu razrednikom Božo Ivšić (predavao je hrvatski i njemački) a u III. i IV. razredu Franjo Klement (matematičar). Za školovanja u toj gimnaziji Kučiću bijahu profesorima i neki istaknutiji pojedinci (već tada ili kasnije književnici, znanstvenici i pisci školskih knjiga): Ulderiko Donadini, Blaž Jurišić, Dominik Gudek, Ljudevit Šplajt i dr.).

3. U zajedničkom Izvještaju Kr. muške učiteljske i Kr. učiteljičke škole i s njima spojenih vježbaonica u Zagrebu na svršetku školske godine 1920/21. Milivoja Kučića nalazimo u I. tečaju. Tadašnji ravnatelj Kr. muške učiteljske škole Mišo Krkljuš bio je istovremeno i ravnatelj Vježbaonice i Kr. ispitnog povjerenstva za učiteljsku službu u nižim pučkim školama, privremeni upravitelj Kr. učiteljičke škole i pomoćnik ravnatelja Kr. više pedagoške škole.

4. Prema Izvještaju navedenom u bilješci 3 radi se o »glavnom učitelju« općeg nauka o glazbi Draganu Andresu i profesoru općeg nauka o glazbi Bogomiru Kačerovskom.

Razgovarao i bilješke dodao: **Mirko Petravić**

Rajmund KUPAREO

Zapažanja o filmologiji

Bilo bi, zbilja, čudno pronaći danas nekoga koji bi nijekao filmu mogućnost umjetničkog izražaja, kao što je to bilo u nedavnoj pršlosti (B. Shaw, G. Duhamel, A. Thibaudet, P. Valéry itd.). Danas već postoji obilna literatura o filmskoj estetici, psihologiji, sociologiji, teologiji, tehnici, pedagogiji, o čemu se svatko može uvjeriti, ako prelista bilo koju ozbiljniju knjigu o filmu, ili bilo koji filmski rječnik. Jedna od uspjelih knjiga u tom pogledu jest: »Storia delle teoriche del film«, od Guida Aristarca, u kojoj su majstorski analizirane teorije najvažnijih filmologa, kao Canuda, Delluca, Dulaca, Richtera, Balázsa, Pudovkina, Eisensteina, Arnheima, Rothe, Spottiswooda, Barbara, Chiarinija i drugih. Aristarco, na kraju knjige, donosi obilnu bibliografiju o spomenutim teoretičarima.

Dvije su glavne tendencije u filmologiji: ona, koja želi pronaći neku autonomnu filmsku estetiku (Padovkin, Eisenstein i dr.) i ona, koja nastoji naći mjesto filmologiji u općoj estetici, kao što to čine talijanski estetičari, sljedbenici više-manje Croceova neoidealizma (Barbaro, Chiarini i dr.). Odobravajući ovaj drugi smjer, ali ne Croceovu filozofiju umjetnosti, želio bih iznijeti neke poglede na bit filma.

1

Prvi je problem sama terminologija filmske umjetnosti, napose za nas Hrvate koji smo prisiljeni služiti se izrazima tuđih jezika, da bar nekako formuliramo svoje misli u tom pitanju. René Clair, prvi »besmrtnik« (član Francuske akademije filmske umjetnosti), naziva film »L'art des images animées«. Budući da je vrpca (film) sredstvo na kojemu se bilježe slike (fotogrami), mislim da je bolje govoriti o filmu, filmologiji, nego kinu, kinematologiji; tako ćemo film lakše lučiti od baletne koreografije, gdje je pokret (kinetički moment) izražajno sredstvo kao i u filmu, ali s jednom specifičnom razlikom, o kojoj ćemo govoriti u ovom članku. Postoji, doduše, termin »kinematurgija« (Tomás Galant), koji bi najbolje odgovarao stvaralačkom aktu filmskog umjetnika, kao što je dramaturgija najprikladniji termin za dramsko stavranje, ali mi se ipak čini da je bolje govoriti o filmu, filmologiji, nego o kinu i njegovim složenicama, jer se taj termin (film) ne može naći ni u kojoj drugoj vrsti umjetnosti.

Isto je tako teško pronaći jedinstveni termin za autora filma. Prvi teoretičar filma Riccioto Canudo naziva ga »ekranistom« (po francuskoj riječi »l'écran«: zaslonac, npr. od vrućine, koji je kasnije dobio značenje filmskog platna). Canudo nije htio prihvatiti još i danas rabljeni termin »metteur en scène«, jer taj termin ne samo da je posuđen od kazališnog redatelja nego i redatelj ne mora biti autor kazališnog djela, dok bi »ekranist« bio umjetnik-

stvaralac (l'artista dello schermo«). Francuz Louis Delluc stvara novi termin »cinéaste«, ali se taj termin odnosi ne samo na umjetnika-stvaraoca nego i na sve one koji se posvećuju teoretskim filmskim problemima, kao i na one koji surađuju, tehnički ili umjetnički, u realiziranju nekog filma. Ima i drugih termina, kao režiser, direktor itd., ali svi su ti termini posuđeni iz drugih vrsta umjetnosti. Koji bi zapravo naslov morali dati autoru filma? Baš taj: »autor filma«, dok se ne pronađe neki bolji, ili — kao što to činim u ovom članku — preuzeti Dellucov termin »cinéaste«, ograničujući njegovo značenje samo za autora-stvaraoca.

Dakle, za teoretska pitanja filmske umjetnosti uspotrebljavam termin filmologija, a ne kinematologija. Kino, kinematograf, imaju redovito neko praktično značenje, kao npr. dvorana u kojoj se daje neki film. U tom je pogledu zanimljiva izreka L. Chiarinija: »Film je umjetnost, kino je industrija«, ili ona R. Maya: »Kino je djelo suradnje, film je djelo jednog direktora«. Kad se odlučujem za termin film, filmologija, mislim na sadašnje stanje filmske umjetnosti, jer — kako kaže Renato May u svom djelu »L'Avventura del film« — : »Kad jednom kinematografska tehnika revolucionira svoje metode i svoje instrumente, tada, po svoj prilici, neće više opstojati ni filmska vrpca ni filmski zastor, jer će se slike moći izravno oblikovati u prostoru.« Ali to još ne znači da će se izmijeniti estetski principi filmologije.

Obično se kaže da je film »sedma umjetnost«, kao što je to prvi kazao Canudo. Vidjet ćemo u ovom članku da to nije ispravno, jer to proizlazi iz pogrešne klasifikacije umjetničkih vrsta.

Filmsku terminologiju, u pet raznih jezika, obradio je Paul Georges u djelu: »L' A. B. C. du cinéma«.

2

Da se odgovori na pitanje: može li neki film postati umjetničkim djelom, potrebno je najprije odgovoriti, što je umjetnost u sebi i jesu li moguće različite umjetničke vrste. Smatram da je u ovom kratkom članku nemoguće zalaziti u teoriju umjetnosti raznih filozofa, ili iznositi estetska stajališta raznih umjetnika. Za tu svrhu postoje mnoge povijesti estetike, kao ona B. Bosanqueta, M. Menendesa y Polaya, C. E. Gilberta, H. Kuhna, Listowela, Utitza, L. Venturija, itd.

Smatram da se osebine umjetnosti moraju otkriti preko samih umjetničkih djela koje čitamo, gledamo ili slušamo. Budući da, bar neki, ljudi mogu shvatiti, razumjeti umjetnička djela, znači da ona imaju neki misaoni sadržaj koji — kao i svaki drugi misaoni sadržaj — posjeduje razne relacije, koje ga sastavljaju. Svaki misaoni sadržaj može biti proučavan u svojoj unutrašnjoj strukturi, tako i neko umjetničko djelo. Kad Jean Epstein (»Esprit du cinéma«) kaže da film »želi odbaciti svaku ustaljenu logiku gramatičkog reda koja bi mu se htjela nametnuti«, ne znači da umjetnost (ovdje film) nema svoju gramatiku, koja je, kao i svaka gramatika, dio lingvistike. Umjetnost posjeduje svoj »jezik«, koji — kao i svaki drugi jezik, osim onog znanstveno-matematičkog, izražava ne samo animička stanja govornika nego teži da, prije svega, priopći misaone sadržaje. Htjeti lišiti film logike, znači učiniti ga nerazumljivim, kao što — s druge strane — htjeti svesti umjetnost na nešto iracionalno (N. Ghelli, R. May i dr.) radi njezinog intuitivnog karaktera, znači zanijekati joj misaoni sadržaj. Priznajem da »iracionalno« za spomenute autore ne znači »neshvatljivo«, nego ono što nije »građeno« običnim putem apstrakcije, ali, uza sve to, oni ne mogu izići iz začaranog kruga Croceova idealizma (koji,

inače, kritiziraju) baš zato jer prihvaćaju idealistički pojam intuicije. Nitko se ne mora slagati sa skolastičkim pojmom intuicije, ali ispravnost tog pojma očituje se čak i u analizi umjetničkog »objekta« koji idealisti lišavaju odnosa s ekstramentalnim svijetom. Dok intuicija zahtijeva *stvarnu* nazočnost i opstojnost objekta u naravi, dotle je za apstraktivnu spoznaju potrebna *intencionalna* nazočnost objekta. Najsavršenija vrsta intuicije jest ona osjetna: vidim cvijet, kuću itd. Specifična, dakle, oznaka intuitivne spoznaje jest njezin karakter neposrednosti, koja je suprotna diskurzivnoj funkciji rasuđivanja: ta se neposrednost nameće bez pomoći nekog gnozeološkog ili psihološkog sredstva. (Ovdje se odnosimo, po tomističkoj filozofiji, na manjak »species expressa«, i ako ne na manjak »species impressa«). Druga vrsta intuicije bila bi spoznaja vlastitog »ja« koja se poklapa sa sviješću vlastitih aktivnosti: ta je spoznaja intuitivna samo kao iskustvo, ali ne kao spoznaja nečega različitog od vlastitog »ja«, jer je, po skolastici, nemoguće nešto intelektualno spoznati bez pojma, a pojam reprezentira objekt: on je intencionalno upravljen k objektu, neovisnom o mišljenu. Stari su skolastici govorili: »Cognitione intuitiva video florem, sentio me sentire, intelligo me inteligere.« Ostaje pravilo: naša spoznaja ne počinje samo »u društvu iskustva« (mit der Erfahrung), kako naučava Kant, nego »iz iskustva« (aus der Erfahrung). Svi primjeri o neposrednosti umjetničkog stvaranja, tj. bez prethodnog, direktnog ili indirektnog iskustva, već su i historijski neodrživi. Giotto nije »pao s neba«, kako je pisao Vasari; Emily Brontë ne bi bila stvorila *Wuthering Hights*, da nije čitala literarna djela; Mozart, kao uostalom ni jedan Wunderkind, nije svirao, komponirao bez prethodnog slušanja nekog sličnog instrumenta ili djela, kao što ni L. van Beethoven, potpuno gluh, ne bi bio stvorio zadnja djela da se je gluh rodio. Da je geniju potrebno mnogo manje iskustva da se pokrene njegova mašta negoli običnom smrtniku, to još ne znači da je umjetničko stvaranje čista intuicija. Kad kažem da se umjetničko stvaranje sastoji u intuiciji novih sasvim misaonih, konceptualnih (za razliku od realnih: transcendentalnih ili predikamentalnih) relacija, ne znači da su te relacije bez temelja u stvarima. Možda ni u jednoj drugoj vrsti umjetnosti nismo naučni »čitati« te relacije kao u filmu. Gledamo na pr. kako neko krdo magaraca ide po putu, i odamh zatim, kako bezimena masa izlazi iz podzemne željeznice, pa spontano zaključujemo (intuiramo) da su ljudi svedeni na iracionalne automate. U tome je klasičan primjer film *Mr. Hulot* od J. Tatija, koji relacionira stvari, životinje, ljude na ulici s onima u kući njegove bogate sestre (koji među sobom nemaju ama baš nikakvog stvarnog odnosa), pa smo prisiljeni prihvatiti njegovu ideju o ljepoti spontanosti i bijedi etikete. Prestanimo već jednom gledati u umjetničkim djelima samo »stvari« (cvijeće, ljude, pokrete, brda itd.): one, zbog novih relacija, postaju simbolima sveopćih ljudskih osjećaja i misli: ti simboli postaju novi, »čisti« objekti, koji više nisu podvrgnuti bijedi prolaznosti.

Kako vidimo u umjetnosti stvari poprimaju novo značenje: one su prenesene u novi red ili bolje transfigurirane. Ipak to ne znači da je svaka transpozicija umjetničko djelo. Onda bi svi propovjednici, koji upotrebljavaju metafore i parabole, bili umjetnici. Treba razlikovati »trop« (metafora, metonimija, sinegdoha i sl.) od »simbola«. Kad kažem »simbol«, ne mislim na vjerske, matematičke, psihoanalitičke kao i sve druge vrste konvencionalnih simbola, nego na umjetničke simbole, u kojima su znak i značenje nerazdruživi, nezamjenjivi. U tropima znak i značenje se »tumače« ali nisu potpuno uvjerljivi, kao što nije uvjerljiva komparacija u Eisensteinovom filmu *Oktobar* između čovjeka, koji svira harfu i Kerenskoga, koji drži neku konferenciju, kao da je kineast htio reći: »Govori, govori, baš se to nas tiče...«

Ta se razlika između tropa i simbola, može primijeniti ne samo na pojedine primjere u jednom filmu nego i na čitavi film. Griffithov veličanstveni film *Intolerance* ne uvjerava, jer, iako je istina da se u svim dijelovima filma govori o ljudskoj nehumanosti, nije nikako moguće prihvatiti isti stupanj nehumanosti iz babilonskog vremena i one pri golgotskoj tragediji. Ostajemo još uvijek u domeni alegorije, ali ne simbola. Razumije se da je film, kao cjelina, simbol ideje, a ne samo njegovi dijelovi, koji mogu sadržavati i redovito sadrže mnoge »trope«. To, uostalom, vrijedi i za sve vrste umjetnosti. Umjetnički je simbol, osim toga, uvijek konkretan, semiapstraktan, ali nikada čisto apstraktan kao u matematičko-geometrijskim simbolima. Nije uzalud apstraktno slikarstvo veoma blizu geometrijskim znakovima. Oskar Fishinger je snimio apstraktni film *Komposition in blau,* u kojemu tumači muzičke kompozicije geometrijskim nacrtima. Zgodna igra, i ništa više. Kad pak simbol nije »čitljiv«, onda se radi o enigmi, a ne o umjetnosti, kao što je, po mom mišljenju, Cocteauov film *Orphée.*

Da je moguće preko filma utjeloviti u simbole ljudske osjećaje, težnje i misli, govore imena umjetnika kao Fleherty, Pudovkin, Hitchcock, Chaplin, Ford, King, Vidor, Wyler, Clair, Genina, Olivier, Reed, Kazan, Welles, Bresson, Delanoy, Renoir, Fellini, Rossellini, da Sica, Visconti, Dreyer, Sjoberg i mnogi drugi. Kad pak stvari ostaju ono što jesu i nisu transfigurirane u simbole, onda se ne radi o umjetnosti nego o reportaži, povijesti, kao u filmovima Cecil B. de Millea. Teorija ruskog filmologa Vertova o »Kameri-oku« slična je teoriji »cinéma-vérité«, koju propagiraju Jean Rouch (filmovi *La punition, Chronique d'un été, Moi un noir, La pyramide humaine* i François Reichenbach (film: *Un grand coeur comme ça*). Radi se o registriranju stvarnosti, a ne o njezinoj transfiguraciji.

3

Da li je moguća klasifikacija umjetničkih vrsta i po kojem bi se principu imala provesti? Kojoj bi vrsti umjetnosti pripadao film? Ne radi se samo o nekakvoj praktičnoj vrijednosti klasifikacije umjetničkih vrsta, kao što se to događa u znanstvenim klasifikacijama, npr. u biologiji, nego i o njezinoj teoretskoj vrijednosti, ukoliko vrste umjetnosti nastaju postojanjem nekog specifičnog izražajnog sredstva, čiju »čistoću« je potrebno ustanoviti u samom umjetničkom djelu, da bi se ispravno procijenila njegova vrijednost. Zašto je nemoguće uspješno dramatizirati jednu novelu Dostojevskoga ili Kafke? Zašto pjesnici, kao Foscolo, Alfred de Vigny, Heinrich, Swinburne itd. nisu uspjeli stvoriti dobre drame? Niti je to uspjelo romanopiscima, kao Manzoniju, Balzacu, Fogazzarou, Hugou. — Nema sumnje da je Meštrović bio i slikar i arhitekt i kipar, ali nitko neće zanijekati da su njegovo slikarstvo i arhitektura gledani kroz kiparske obujme. To isto vrijedi i za Michelangela. U Sikstinskoj Kapeli boja stoji u službi volumena. Borba za »čistu poeziju«, tamo još od francuskih simbolista, jest borba za čistoću njezinog izražajnog sredstva.

Da što lakše pronađemo specifično izražajno sredstvo filma, najbolje je da film usporedimo s drugim vrstama umjetnosti. Kaže se da je film »sinteza svih umjetnosti«, jer se sve vrste umjetnosti mogu naći u nekom filmu. Wagner je taj privilegij pripisivao operi. Vidjet ćemo da to nije ispravno.

Redovito se drži da je film narativne prirode, kao i roman, novela. Čak se kritizira neki film prema vjernosti originalu: romanu, drami. Postoji, naprotiv, tendencija da se u nekom romanu ili drami pronađe utjecaj i »tehnika« filma, kao kod Johna Dos Passosa ili Grahama Greenea. Sva ta neispravna

stajališta proizlaze iz neshvaćanja specifičnog izražajnog sredstva jedne vrste umjetnosti.

Prije svega, ni film ni roman nisu narativne prirode ako se misli da se oni mogu »ispričati«, kao što novinar priča neki događaj. René Clair je lijepo kazao za film (a to vrijedi i za roman): »Ono što je svojstveno nekom filmu, to se ne može ispričati«, jer onda bi bilo dovoljno pročitati neki filmski »vodič« ili sadržaje romana i novela »ad usum delphini«. U filmu, kao i u romanu nema sporednih, nevažnih aspekata, epizoda, koje bi se mogle ispustiti ili reći »ukratko«. Umjetničko je djelo savršena cjelina, kojoj se ne smije ništa nadodati ni ispustiti. Kako ispričati jedan film, jedan roman? Ponovno ga gledajući, ponovno ga čitajući. To, uostalom, vrijedi i za sva umjetnička djela. Kako se može kazati sadržaj npr. jedne simfonije?

Nazivamo film i roman (novelu) narativnim vrstama umjetnosti, jer se u njima priča neki događaj. Ali, kako sam već kazao, umjetničko pričanje sasvim je različito od novinarskog: ono se odnosi na neku općeljudsku ideju, utjelovljenu u nekom realnom ili izmišljenom događaju, dok se reportaža, bilo filmska bilo pisana, odnosi na neki partikularni slučaj. Filmski umjetnik može prenijeti u svoj jezik neki roman ili novelu. Nije to obični prijevod kao kad se prevodi neka novela iz jednog jezika na drugi. To je nova vizija ideje, sadržane u romanu: to je zapravo prepjev jedne pjesme, a ne njezin prijevod. Dakle, novo djelo. Taj »prepjev« postoji i u drugim vrstama umjetnosti. Cézanne kopirajući sliku *Krist u limbu* od Sebastijana del Piomba, Van Gogh *Pietà* od Delacroixa ili Raoul Dufy *Venus s glazbenikom* od Tiziana (museo del Prado, Madrid) stvoriše nova umjetnička djela. To vrijedi i za Bacha kad stvara na djelima Vivaldija ili za *Pulcinellu* Stravinskoga, stvorenu u duhu Pergolesea. Nemoguće je da film prenese u slike sve momente jednog romana. Henry King je mogao jače izraziti bijedu stana obitelji Soubirous u filmu *Song of Bernardette,* nego Franz Werfel u istoimenom romanu, na kome se inspirirao H. King, ali ovaj posljednji ne može nikada nadvisiti epizode, čisto psihičke, Werfelova romana, kao što, npr., »Franjo Soubirous (otac) zna da je šest sati, iako zvona župske crkve Sv. Petra još nisu zazvonila na prvu misu. Siromasi nose sat u kostima: ne treba im čekati ni čuti zvono da znadu točan sat, jer se uvijek boje da ne stignu kasno...«. I tako dalje. Kad Delannoy u *La symphonie pastorale* (po istoimenom romanu A. Gidea) želi izraziti naivnost Gertrude u vezi s idilom između protestantskog pastora, on čitavu akciju uokviruje snijegom makar se radnja u romanu odigrava ljeti. Slično i Pudovkin u filmu *Majka* (po istoimenom romanu Gorkoga) stalno određuje težnje, borbe i nade radnika carističke epohe s okopnjenjem zamrznute rijeke u proljeće. Taj »prepjev« iz romana u filmu magično djeluje napose u Bressonovom *Journal d'un curé de campagne* (po istoimenom romanu Bernanosa). Kineast koji se je nadahnuo na nekom romanu ne smije iskriviti ideju romana, a da ne učini uvredu romanopiscu, kojega djelo navodi kao izvor nadahnuća. John Ford je »izdao« Grahama Greenea u filmu *Bjegunac* (po romanu G. Greenea *Moć i slava*) kad u grešnom svećeniku nije vidio odvod Božje milosti nego samo jednu vulgarnu osobu.

Slično se događa s filmovima nadahnutim na dramskim djelima, iako je ovdje »prepjev« mnogo teži. Drama ne »priča«: ona izravno iznosi sukob čovjeka sa sudbinom (grčka tragedija) ili s milošću (kršćanski misterij) ili njegovih nagona s okolinom (drama strasti) ili njegove slobodne volje s ambijentom (socijalna drama) ili, napokon, njegova shvaćanja sa sredinom u kojoj živi (drama ideja). Tu se susreću samo razumna bića i raspravljaju. Enrico Prampolini može, kao slikar, govoriti o nekom »teatro senza attori«. ili Achile Ricciardi o nekom »teatro del colore«, ali se stvarnost drame time ne mije-

nja: ona jest i ostaje isključivo ljudski sukob. Možemo govoriti o filmu »senza attori«, budući da u njemu mogu govoriti stabla, životinje, neživi predmeti, jer je njegovo izražajno sredstvo »fotogram u pokretu«, a ne dijalog kao u drami. Kad Kaiser ili O' Neill pišu drame, u kojima nisu akteri samo ljudi nego i stabla, snijeg, šuma, soba itd., onda zalazimo u filmsku tehniku, a ne u čisto dramatsku.

Kako, dakle, filmirati jednu dramu? Francuski kritičar André Bazin ispravno tvrdi: »Ili je film prosta i jednostavna fotografija drame s njezinim tekstom, a to je onda poznati »filmirani teatar«, ili je djelo prilagođeno zahtjevima filmske umjetnosti, a tada se radi o sasvim drugom djelu (A. Bazin: »Qu' est-ce que le cinéma?«, vol. 2). Rasprave o uspjehu ili neuspjehu Olivierovog *Hamleta* ili *Henrya V,* u gornjem smislu, bespredmetne su, dok se ne odgovori na pitanje: je li moguće sačuvati glumce na pozornici i njihov dijalog, i uza sve to dobiti »prepjev« iz drame u film. Smatram da je to moguće (a ne samo uzeti dramu kao sadržaj neke priče), ako se upotrijebe izričito filmska sredstva koja intenzificiraju ili ublažuju samu dramu zahvaćanjem ljudi i stvari iz raznih kutova, produžujući ili skraćujući vidni prostor itd. To su učinili Olivier u *Hamletu* i Jean Cocteau u *Les Parents terribles.*

U vezi s odnosom drame i filma, nameće se pitanje vrijednosti filmskog glumca. Mnogi ga teoretičari smatraju običnim plastičnim sredstvom u rukama kineaste, kao što bi mogla biti jedna tintarnica, ptica ili stablo (Richter, Kulešov). Između dvije krajnosti: stvarati filmove za glumce da se pokažu njihove fizičke, kadikad akrobatske, sposobnosti, kao što je to učinio Le Roy u *Million dollar mermaid* za Esther Williams, ili im zanijekati svaku inicijativu, nalazi se zlatna sredina: glumac, kao suradnik kineasta: glumac, koji svojim iskustvom može dati mnogo dobrih sugestija autoru filma. Postoje, doduše, kineasti, napose talijanski, koji se ne služe uvijek profesionalnim glumcima, ali smatram da ni u tom slučaju glumac nije obična plastična materija, nego prirođeni talent, kao što su bili glumci stare »Commedia dell' Arte«.

S problemom filmskog glumca dotičemo se i odnosa filmskog glumca i baletnog plesača, ili odnosa filma i plesa. Da nije baš lako doći do ispravnog pojma nekog izražajnog umjetničkog sredstva, dokazuje nam povijest baleta. Njegovi teoretičari, kao G. Noverre (18. st.), S. Viganó (18—19. st.), M. Fokine (20. st.), I. Duncan, J. Dalcroze, R. von Laban, M. Wigman, O. Schlemmer i dr. traže, s više ili manje sreće i neizbježivih zabluda, čistoću izražajnog sredstva baleta i mogućnost pravila njegove gramatike: ne podvrći balet pantomimi, ni muzici, ni gimnastici: razlikovati njegov stereometrijski pokret od onoga planimetrijskog pantomime (čovjek bez nogu može biti glumac, ali ne plesač): ne zaboraviti razliku između plastičnog ritma baleta i sonornog muzike; lišiti balet ustaljenih forma i geometrijskih figura i dati, u svakom času, originalnost kretnjama. Nije razlika između baleta i filma u tome što film još nije pronašao treću dimenziju (»cinerama«, »panorama«, »cinemascope«, »cyclosteroscope«, »cinetarium« itd., tek su njezine iluzije), nego što film, po svojoj narativnoj prirodi, svodi balet na sredstvo novih zapletaja ili intriga, kao što čini, npr. V. King u filmu *David i Betsabeja.*

Odnos filma i glazbe (problem »zvučnog filma«) obradili su majstorski ruski teoretičari Eisenstein, Pudovkin i Aleksandrov, Englez Spottiswood i Talijan May. Toliko se je već napisalo o takozvanom filmskom »asinkronizmu« (kontrapunktu slike-zvuka), bilo u tehničkom, ritmičkom ili ideativnom smislu, da bi samo kratki pregled tih teorija zahtijevao odulji članak. Asinkronizam tumači odnos vizualne slike i zvuka (govor, glazba, šum) u njihovim nesuglasnim ritmovima, tj. zvuk ne samo prati i »tumači« sliku (sinkronizam) nego i »govori« ono što se ne može vidjeti na slici, produbljuje njezin smisao

ili postaje izvorom novih dramatskih sukoba. U tome je estetska vrijednost zvuka u filmu. Pudovkin nabraja mnogovrsne sukobe između slike i zvuka, zvuka i zvuka itd. Ni najbolji filmirani koncerti ili zborovi ne čine, po sebi, neko filmsko djelo, kao što ga ne čine ni najslavnije filmirane drame. Doprinos zvuka ili šuma filmu nije u tome što je film postao »naravniji«, »prirodniji« (bez pisanog tumača na vrpci), nego u tome što je postao novim čimbenikom filmskog izražaja.

Svi se, bar mi stariji, sjećamo Vidorovog filma *Alleluyah* (1929) gdje »jazz« izražava društveni i duševni život crnaca: bez njega bi spomenuti film izgubio na svojoj ljepoti i dubini. *On the Waterfront* poslužio se je Elia Kazan krištavim zvižducima parobroda da izrazi lom i razočaranje djevojke koja toga časa sluša iz ustiju svojeg Terrya, da je baš on bio kriv za smrt njezina brata. Nutarnji monolizi u *Hamletu* (Olivier) ili *Don Camilu* (Duvivier), kao i u mnogim drugim filmovima, ne samo tumače dramu nego je čak i stvaraju ili potenciraju. Ima bezbroj filmova u kojima duševnu borbu protagonista izražava neka melodija, šum, riječ itd., izvađena iz dubine njegova pamćenja, a koja je bila pjevana, svirana, rečena u času zločina, rastave, bijega itd. Ponavljam: zvuk ili šum u filmu nemaju vrijednosti u sebi, nego ukoliko su povezani uz dramatske, narativne ili ritmičke faze filma. Mi smo, doduše, navikli slušati filmske melodije, a da nismo vidjeli film, ali to su redovito ili »umeci« u živo tijelo filma, ili je njihov smisao u filmu sasvim drugačiji od onoga koji im mi pridajemo izvan filma. Odatle i problem ne samo tehnički, tj. sinkronizacije, nego i estetski, glazba u filmu, jer se glazbenik-stvaralac ne može tako lako pomiriti s određenim trajanjem, sadržajem ili vrstom glazbe, koju od njega traži kineast.

Kromatični asinkronizam sličan je onome zvučnomu. Nije estetska vrijednost boje u filmu u tome što vidimo »plavo« nebo ili »zelenu« livadu. To bismo mogli zamisliti i u »bijelo-crnoj« tehnici. Ali, kad nam boja dočarava ambijent *Duel in the sun* (Vidora) ili *Henry V.* (Oliviera), ili kad nam objašnjava psihološku ili patološku pozadinu zapletaja *(The secret life of Walter Mitty)* (McLeada), *Dream that money can bay* (H. Richtera), ili kad intenzificira ritam, kao *Crvene papuče* (Powella Presburgera itd), tada osjećamo da boja »govori«, a ne samo prati sliku. Taj govor boja odlično je iskoristio W. Disney u svojim filmovima. Kako izraziti zaljubljenost nekog bića (životinje)? Disney u jednom filmu, više se ne sjećam kojem, součuje »njega« i »nju«: ona ima plave oči, on se zaljubljuje: čitava scena, s neživim i živim stvarima, postaje plava...

Za razliku od slikarstva, boja je u filmu dinamička, u pokretu, i upravo takva ulazi u film kao novi element »sukoba«. Ima kineasta koji su htjeli stvoriti filmove na samim slikarskim djelima (A. Resnais: *Van Gogh*; P. Kast: *Goya*). Može to imati pedagošku važnost, ali ne filmsku, jer se filmskom analizom uništava slikarsko djelo, koje je u biti sintetičko. Ne možemo isključiti mogućnost da i takvim procesom nastane neko novo djelo, ali to onda više nije Goya ili Van Gogh, nego Resnais ili Kast. Sasvim je drugo značenje filma *Le Mystère Picasso* (H. G. Clouzota) gdje nije toliko važan Picasso ni njegova djela, koliko problem psihologije umjetničkog stvaranja u sebi.

Ova su nas razmatranja dovela do zaključka da svaka vrsta umjetnosti posjeduje svoje specifično izražajno sredstvo. Donosim shemu, s kojom se nitko ne mora slagati, da se lakše vide ta sredstva:

Zajedničko izražajno sredstvo	Specifično izražajno sredstvo	Simbol	Vrsta umjetnosti

Riječ	solilokvij	metafora	pjesništvo
	dijalog	osoba	drama (tragedija,
	pričanje	(ne glumci!)	misterij, drama,
		događaj	komedija)
			roman (novela,
			pripovijest)
Pokret	zvuk	melodija	glazba
	korak	»molpe«	
	fotogram	(plesna melodija)	ples (balet)
		»okvir«	film
		(kadar)	
Crta	prostorni	»red« (stil)	arhitektura
	oblici		(urbanistika)
	obujam	figura	kiparstvo
	boja	»atmosfera«	slikarstvo

Razumije se da nije isključena u nekom umjetničkom djelu upotreba raznih izražajnih sredstava, ali sva ta moraju biti podvrgnuta specifičnom izražajnom sredstvu umjetničke vrste, kojoj pripada djelo, kao što smo to vidjeli u filmu. Po gornjoj shemi, koja ostaje otvorena za nove vrste umjetnosti, jasno se vidi da film nije sedma, tj. zadnja umjetnost, jer bi bilo smiješno danas strpati u jednu samu umjetničku vrstu pjesništvo, dramu i roman (tzv. »literatura«). Film je zadnja umjetnost, ukoliko se vremenski zadnja pojavila, ali ne zadnja po broju ili vrijednosti.

U ovom se članku ne mogu osvrnuti na problem telefilma. Slažem se s mnjenjem američkog kritičara Stanley Fielda da teledráma i telefilm nisu neke nove vrste umjetnosti.

4

Tako smo stigli do našeg glavnog pitanja: koje je specifično izražajno sredstvo filmske umjetnosti i koji je njezin simbol?

Teoretičari dijele redovito film u »okvire« (kadrove) koji, sakupljeni oko nekog partikularnog događaja, stvaraju »prizore« (scene); skupine pak raznih »prizora« sastavljaju »sljedove« (sekvence), okosnicu filma. »Okvir« bismo mogli nazvati odijeljenom vizualnom slikom na platnu, čija je dužina (trajanje) određena tematskim ili ritmičkim zahtjevima, ili: *jedan neprekinut tijek filmske kamere*. Mislim, nije potrebno naglasiti, da filmski »prizor« nije isto što i dramatski, jer u filmu prizori ne nastaju ulazom ili izlazom glumaca. Filmski »prizor« bi više odgovarao epizodama romana. »Sljedovi« bi odgovarali, više-manje, poglavljima romana, kojih (sljedova) može biti 15 do 20 u nekom filmu duge metraže. Sva je ta razdioba samo putokaz, ali ne neko stalno pravilo, napose, ako se želi ustanoviti, koliko »okvira«, »prizora« ili »sljedova« mora imati neki film.

Dok je lako prihvatiti da je filmsko izražajno sredstvo fotogram u pokretu, dotle pitanje filmskog simbola izaziva polemiku. Ruski teoretičari kažu da je »udešaj« (montaža) uzet ne u tehničkom, nego ideativnom smislu, bitna filmska osobina, o kojoj zavisi narativna arhitektura utvrđena preko »vodiča«, raspored »prizora«, sastav »okvira«, bilo vizualnih ili zvučnih itd. Taj je »udešaj« (montaža) postignut takozvanim »prerezom« (cutting), koji organizira slike u sasvim novom vremenu i prostoru, dajući slikama smisao koji nemaju objektivno i koji nastaje iz samog njihovog međusobnog odnosa. Taj »prerez« može imati razne oblike ne samo onaj »direktni«, gdje iza jednog »okvira« dolazi drugi, bez ikakve njihove objektivne veze (stara zlobna žena — bijesna sova),

nego i »indirektni«, kao »dissolve«, »fade«, »wipe« itd., kao kad neka slika pomalo nestaje, dok se druga pojavljuje. Filmski su priručnici puni teorija o raznim vrstama »udešaja« (montaže: mehaničke, apriorne, aposteriorne, kontinuirane, paralelne, ubrzane itd). Sve je to drugorazredno pitanje: glavno je da li je »udešaj« (montaža) specifična filmska osobina.

Neki to niječu, kao npr. André Bazin. Ne samo da »udešaj« (montaža) nije zapravo filmski privilegij, jer se nalazi u drami i noveli, a možemo kazati da se, bar u nekoj mjeri, krije u svim vrstama umjetnosti, nego jer postoje i filmovi u kojima »udešaj« (montaža) ne igra praktično nikakvu ulogu, osim one sasvim negativne: da se isključi suvišni filmirani materijal. André Bazin citira filmove koje su stvorili Robert Fraherty, Murnau, Stroheim, Visconti, Renoir, Rosselini, de Sicca, Welles, Wyler i dr. koji upotrebljavaju, skoro bismo kazali, samo jedan »okvir« služeći se osobito »kompozicijom u dubini«, gdje su panoramske slike česte da se lakše zađe u dubinu vidnog polja. To predstavlja poštivanje kontinuiteta dramatskog prostora i, naravno, trajanja samog filmskog događaja. Ta tehnika skraćuje broj »okvira«, kadikad u polovicu: po njoj »okvir« i »slijed« (sekvenca) teže da se istovjetuju. Razumije se da se i kod spomenutih kineasta može govoriti o »udešaju« (montaži), ali on ne stvara, kao u drugim filmovima, psihološku heterogenost i materijalni diskontinuitet, nego je uklopljen u plastiku filma.

Mi smo u shemi kazali da filmski »okvir« postaje filmskim simbolom, tj., nosiocem ideje. Razumije se da pojedini »okviri« poprimaju svoje potpuno značenje tek u glavnom »okviru«, cjelokupnom filmu: oni nemaju estetsku vrijednost u sebi, kako bi htio Arheim, kao što ni jedna metafora ili kitica u pjesmi nemaju potpunog značenja bez odnosa na čitavu pjesmu.

Zašto taj termin »okvir« (uokvirenje, kadar)? — Jer ga nema u drugim vrstama umjetnosti. U slikarstvu samo djelo, slika, stvara svoj okvir, granice (ne mislim na zlatne, drvene ili limene okvire, jer to je samo ukras), dok je u filmu potrebno naći neki »okvir«, koji će dijeliti jedan skup slika u pokretu od drugih. Da filmski »okvir« postane nositeljem ideje, da slike u pokretu koje ga sastavljaju budu transfigurirane, tj. postanu simbolika, ne igraju u tome važnu ulogu samo unutrašnji elementi, fizički prisutni, u »okviru« nego i vanjski elementi, koji određuju način opstanka unutrašnjih elemenata »okvira«, kao objektiv, angulacija, udaljenost snimanja, pokreti kamere, sredstva osvjetljenja, brzina snimanja, trikovi itd. Dosta je, npr., snimati iz raznih položaja, kutova (sa strane, odozgo, odozdo i sl.) da se postigne utisak neuravnoteženosti, dominacije, prezira itd.

5

Jedan od zadnjih, ali ne manje važnih, problema filmologije jest odnos filma, kao ljudske vrijednosti, prema ostalim vrijednostima (vjeri, ćudoređu, znanosti, odgoju itd.). Vrijednost nije ništa drugo nego savršenstvo neke stvari (bića) koje privlači neki subjekt zbog prikladnosti subjektu. Zlo (moralno ili fizičko) ne privlači, niti je prikladno subjektu, nego ukoliko ga pobuđuje ili sili da dohvati neko dobro. Jedno od osnovnih aksioloških načela jest ovo: jedna vrijednost ne može zanijekati drugu, a da u isti mah ne zaniječe sebe kao takvu. Ako, npr., neko umjetničko djelo (roman, drama, film, itd.) ima svrhu da napadne ili se izruga nekoj vjerskoj ili ćudorednoj istini, ono je već time osuđeno da ne bude umjetničkim. Razlog je jednostavan: istina je takav privilegij bića da ga se bez nje ne može ni zamisliti. Ako neko umjetničko djelo želi biti takovim, ono ne može zanijekati stvarnost (biće) na kojoj se temelji, a da ne postane tendencioznom propagandom i zaniječe sebi dostojanstvo umjetnosti.

Odnos filma prema vjeri obradio je Henry Agel u svom djelu: »Le cinéma et le sacré«, iz kojeg navodim neke refleksije.

»Sakralno« znači izravni dodir s nadnaravnim, kao u divnom filmu *Jeanne D' Arc* od Dreyera, koji je u potpunom kontrastu s istoimenim američkim filmom V. Flemminga. Flemming zamjenjuje svetački poziv vjernošću povijesnim podacima. Na sakralnom je nadahnut i Bressonov *Le Journal d' un curé de campagne*, gdje milost djeluje na dnu ljudskih ponora i očajanja.

To je Bresson učinio i u *Les anges du péché*, iznijevši u slikama dogmu zajednice (općinstva) svetih. Što znači ne shvatiti kršćanske dogme, najbolje se vidi u Malapartinom *Il Cristo proibito* ili u *Viridiani* Buñuela. Ali svetost nije samo neka izvanvremenska odlika, ona je uvriježena u svakodnevnim ljudskim činima, kao u filmovima Šveđanina Sjoberga *Himlas Pelet* i *Fröken Julie*. Potrebu milosti htio je izraziti i Delannoy u filmu *Dieu a besoin des hommes*, ali, iako je svećenik redoviti odvod milosti, Bog u pomanjkanju svog zamjenika, ne ostavlja ljude u očaju. Tko se ne sjeća *Il cielo sulla palude* (A. Genina), o sv. Mariji Goretti, ili *Francesco, Giugliare di Dio* (Rossellini) gdje svakodnevno poprima vrijednost nadnaravnoga? Naprotiv, Autan-Lara u *L' Auberge Rouge* ne samo da ne shvaća ulogu milosti nego joj se i izruguje, kao što Max Glas profanira obraćenje sv. Pavla u *Le Chemin de Damas*. Profano a ne sakralno očituje se i u filmovima Cecil de Millea: *Ivana Arška, Deset zapovijedi, Samson i Dalila* itd., ili u Blasettiovoj *Fabioli*. Sladunjavost, a ne snaga milosti, opaža se npr. u *La señora de Fatima* (Rafael Gil). Laicizacija sakralnog izbija iz američkih filmova: *Going my way, Ključevi kraljevstva, Zvona sv. Marije* itd.

Sličan je odnos filma i ćudoređa. S crkvene je strane mnogo rečeno, napisano u tom pogledu. Sjevernoamerički biskupi osnivaju 1934. »The Legion of Decency« za kontrolu filmova. Papa Pijo XI. daje upute o odnosu morala i filma u svojoj enciklici »Vigilanti cura« (1930) kao što to čini i Pijo XII. u svojim govorima talijanskoj kinematografskoj industriji (1955) i iste godine predstavnicima kinematografskog svijeta. Već je Pijo XI. tražio da cenzori filmova budu upućeni u filmsku tehniku, jer ono što se ne pozna, ne može se ni prosuditi.

René Ludmann u djelu »Cinéma, foi et morale« nabraja mnoge štetne posljedice za ćudoređe u vezi s filmovima: zavodljivost »vedette«, epidermički erotizam, sadistički mazohizam, bijeg iz realnosti, površno vladanje, oskvrnuće posebničkog života, besramna iskrenost, konvencionalni moral, odobravanje abnormalnog itd. Smatram da to nisu samo filmske »odlike«, jer ih nalazimo i u kazalištu, romanu, sportu i sl.

Uvijek je bilo teško razlikovati moral i umjetnost, jer ima moralista koji ne poznaju umjetnost i umjetnika koji imaju kriva moralna načela. Osim toga moral, iako posjeduje stalne, neoborive zasade, nije nikakva matematička formula: primjena njegovih načela uzima u obzir dob, kulturu, stalež itd. pojedinaca. Istina je, npr., da je Flaubertov roman *Madame Bovary* bio na indeksu ali ne zato jer ne bi bio umjetničko djelo, nego jer njegovo čitanje traži već izgrađenu i razboritu osobu. Kad ga se usporedi sa Zolinim romanom *Nana*, lako je uočiti da je Flaubert bio logičan i doveo grijeh (strast) do njegovog klimaksa: uništenje samog individua, grešnika (ovdje grešnice), što nije učinio Zola. U filmu *Les Diaboliques* Clouzot je slijedio Zolu, a ne Flauberta jer strast ima svoju logiku uništenja, kao što je to pokazao Shakespeare u svojim dramama.

Film je napokon ušao i u svetište znanosti, preuzeo njezine instrumente: mikroskope, spektroskope i sl., ne samo sa svrhom da otkrije nove svjetove nego da i tamo uspostavi svoje nove relacije, jer jedan film nije umjetnički samo zato što je »dokumentiran«. »Filmska je kamera dezintegrirala negativne kvalitete materije: otpornost, neprovidnost, ograničenost« (Ludmann). »Zaustavila« je realno vrijeme, »prebacila« ga unatrag, »zgusnula« ga. Agnès Varda, žena kinaest, izrazila je u svom filmu *Cleo de 5 a 7* život jedne bolesnice, koja čeka rezultat analize: da li je bolesna od raka ili ne. Stvarno vrijeme filmske radnje poistovjećuje se s vremenom čekanja analize. Koliko je snage, bola i ljudske rezignacije izraženo u to malo vremena! Film ne ničeče povijesne činjenice, ali nositelji tih činjenica nadilaze okvir povijesti i postaju nadvremenskim simbolima ljudskih težnja i patnja. Film je pokušao prodrijeti i u zamršena pitanja psihoanalize i iznijeti filozofska strujanja današnjice (psihoanalitički, egzistencijalistički film). Kao i u dodiru sa svim drugim područjima, tako i sa znanošću i s filozofijom, film mora transfigurirati činjenice i ljudske napore u simboličko ruho, koje nije drugo nego nova objava općeljudskih osjećaja, misli i težnja.

Molim, napokon, čitatelje da mi oproste ako primjeri za ilustraciju teorija, ovdje iznesenih, nisu najbolji, ili su, možda, zastarjeli ili čak neuvjerljivi. Da se temeljito prosudi neki film, trebalo bi ga nekoliko puta gledati. Sasvim je prirodno da su i moje bilješke o gledanim filmovima, tokom mnogih godina, bile kadikad »impresionističke«, pomiješane s kojekakvim vanfilmskim reminiscencijama.

Takav je život!

NAPOMENA:

S ovim ogledom završava se niz članaka posvećenih izražajnim sredstvima pojedinih vrsta umjetnosti, a koji su bili objelodanjeni u reviji »Marulić«: poezija, 18/1985, 4, 433—439; drama 15/1982, 6, 497—501; umjetnička proza, 18/1985, 1, 66—72; glazba, 19/1986, 3, 299—304; ples, 17/1984, 4, 455—459; film, 19/186, 4, 457—467; arhitektura, 19/1986, 1, 6—11; kiparstvo, 16/1983, 4, 355—362; slikarstvo, 17/1984, 2, 159—165.

Da se uvidi razlika između prirodne i umjetničke ljepote, dodan je esej »Prirodna ljepota« 18/1985, 6, 671—676.

Zahvaljujem uredništvu, a napose glavnom uredniku revije »Marulić« na susretljivosti, a čitateljima na strpljivosti.

R. K.

Krešimir TIČIĆ

Luđak

Ubit ću se! Sada sam to konačno zauvijek odlučio. Bilo je i prije pokušaja, ali nisu uspijevali. Uvijek me netko na neki način vratio u ovaj život iz kojega sam tako silovito želio pobjeći. I ne znam što je to ikome značilo da me ponovo uvuče u sve ove tegobe iz kojih sam htio van. Toliko sam svima naglašavao da želim biti slobodan, ali oni su se samo kesili govoreći mi da se lijepo smirim i da budem normalan. Ali, znam sada u čemu je problem! Prije sam svima davao do znanja da ću se riješiti ovoga glupoga života. Govorio sam to javno. Vikao da hoću van iz ove kože. Vikao u svakoj prilici. I neprilici. Pisao sam to po zidovima kuća. Po stijenama pothodnika. Na ogradama nathodnika. Uvijek bi se dogodila ista stvar. Netko je vidio što radim, prozreo moju namjeru i spriječio me u željenom spasonosnom koraku. No, sada sam pametniji. Nikome neću ništa reći. Živjet ću »normalno«, kao da tako namjeravam još stotine godina, a onda ću sam u potaji stresti sa sebe sav taj jad i bijedu i zakoračiti u mir. Moram još samo izmisliti čime ću se ubiti. Otrov? Nije loše! Brzo djeluje i odmah je sve gotovo. Ali, postoji jedan peh. Posjedujem, naime, osjetljiv spremnik za hranu i moglo bi se desiti da me trajno muče bolovi u želucu kada bih se ponovo probudio u nekom drugom svijetu. Ne, neću se otrovati. A pištolj? Isto kratko traje. Samo prisloniš na sljepoočicu... ali to čine gangsteri. I otkuda meni pištolj? Skočiti s nebodera? Ne, to je nehigijenski. Baciti se u rijeku, jezero, more? Vidiš, to je već primamljivije. Odeš u samoću i — buć! Pa gotovo! E, tako ću se ubiti. To je pravi način. Jedino u vodi mogu oprati sa sebe sav taj jad. Znam visoku stijenu ispod koje je duboka voda u blizini vodopada. Čista je i bistra. Tu ću ostaviti ovaj glupi život.

Te sam večeri bio odlično raspoložen. Kao i obično pio sam čašu za čašom s prijateljima u gostionici, premda su me kod kuće preklinjali da ne idem u birtiju, jer da sam se već dovoljno upropastio. U moja obećanja da ću se ostaviti alkohola više od njih nitko nije vjerovao. U zadahu alkoholnih para i dima netko me tapšao po ramenu:

— Vidiš kako nam je dobro, a ti si se želio ubiti.

— Vidim, vidim — odvratih.

Dan još nije bio ni započeo. Svjetlo se u daljini borilo s tamom. Počeo sam svoj uspon prema vrhu. Već na podnožju iskrivio sam nogu. Glavom su navirale i misli o povratku. Teškom mukom sam napredovao. Vrh je daleko. Slike života iz kojega sam htio pobjeći javljale su se jedna za drugom zovući me natrag. Odjednom mi se taj život ponovo pričinio tako primamljivim da sam se nekoliko puta vraćao natrag i ponovo kretao prema vrhu. Napor od uspona toliko je oslabio moju volju da sam ipak htio odustati, ali tada sam već stajao na samom vrhu visoke stijene. Duboko ispod mene šumila je hladna voda. Mirisala je na zagrljaj. Nisam htio više čekati.

Skočio sam. Padajući, osjećao sam kako se s mene odljepljuju sve pijanke, svađe, mržnje, lažna obećanja, svi strahovi, sve nesigurnosti, sumnje, svi grijesi koji su me mrcvarili kao olovo zapriječivši put ljubavi. Slijedio je dodir s vodom. Pa uranjanje. Duboko. Temeljito. Stresla me svježina. Voda je otapala s moje kože sve olovne ljuske grešne prljavaštine i ja sam postao lagan kao pero. Počeo sam izranjati na površinu.

Svanulo je sunce čiji sam tračak malo prije samo nazreo na obzorju. Isti vodopad i dalje je veličanstveno šumio.

Tako sam se obratio i postao novi čovjek.

Kada sam došao kući, nitko mi nije htio vjerovati da sam u sebi ubio starog čovjeka. Još su mi se i rugali da sam suviše popio. A kada sam rekao prijateljima da sam se nanovo rodio, proglasili su me luđakom.

Veritas SUNČIĆ

Ostavi trag

ostavi
ostavi trag
ostavi trag svoga Lica
u sjaju kiše
u tišini
ostavi trag svoje Moći
zlato
ruže
i svilu
ostavi trag svoga Života
toplinu svoju
u meni
u snazi kose Te vidim
u suncu
u visini
zovem Te
nisi daleko
sasvim si blizu
u meni
zračenjem misli
molim Te
ljubav u meni
pokreni
ostavi
ostavi trag

A.V. MIHIČIĆ

Deklaracija s bedema života i iskustva

Po zvanju i zanimanju sam povjesničar likovnih umjetnosti, po prirodi tražilac istine i esteta. Historiju ipak ne pišem: ne želim biti kroničar poniženja umjetnosti i registrator kreativne demencije koja se naprednošću naziva, a unatrag riva. Ne krčim putove izmima nego skladu i ljepoti, jer smatram da program ne opravdava sve što se u njegovom okviru rađa i pod njegovu kapu sklanja.

Ljepota je magnet čovječanstva. I da bi bila vrednota, nije joj potrebita etiketa ni programski pojas za spasavanje. Dovoljan je sklad u koji je ugrađen život i Istina, u koju je ugrađena ljepota. Ona zrači i osvaja bez tumača, neposredno, i djeluje konstruktivno, osvježavajući, životvorno.

Ali kao što postoji ljepota, tako postoji i njezin opozitum: ružnoća. U umjetnosti se pojavljuje ili kao manjak, ili kao višak, uvijek u deformaciji. Nekad je to posljedica neznanja, nekad izraz mentalne nastranosti, a ponekad i moralne depravacije. I jer postoji, o njoj treba voditi računa pa treba i govoriti. Može se i analizirati i objašnjavati, pa i pisati historija, — ne znam samo kako i na osnovi kakvog i kakvih kriterija može se glorificirati i braniti. Bolesti se dijagnosticiraju i liječe, a ne podržavaju.

Nemam herostratskih ambicija i ne želim rušiti i škopiti ništa što je zdravo, lijepo i napredno, ali ne volim nakaznost i ne mogu šutjeti kad vidim ili čujem laž gdje progovara s rostra i postolja slave. Pišem li, pišem o onome što mi oku prija i duhu govori. Izlažem se za ono što me razgaljuje, jača te moralno i intelektualno obogaćuje i produbljuje.

Život, doista, nije sve radost i ljepota, pa ne mora biti ni umjetnost. Ali, da bi bila društveno svrsishodna, umjetnost ne smije biti depravantna, deformativna, depresivna i unakazujuća. Karikatura ima svoje opravdanje u svrsi, a ne u sredstvima, a nakaradna umjetnost svoje objašnjenje samo u nemoći.

Ipak, mnogo je ima. To je kurentna valuta našeg vremena. Ali ne našeg naroda za koga se navodno stvara, u čije ime govori. Narod u umjetnosti traži ljepotu, a ne nakaznost. Ali tko o njemu, njegovom htijenju i nehtijenju vodi računa? On ima da plati i da šuti, jer nije kompetentan da sudi. On je plebs, informna masa, vulgus (- odatle vulgaris) sve samo ne arbiter. I tako, uslijed tog nesporazuma i potcjenjivanja psihe (»pučina je stoka jedna grdna«) umjesto intuitivnih

zahvata u velike istine čovjeka, prirode i vječnosti, umjetnici stvaraju — maglu. I govore: to je riječ, misao i izraz današnjeg čovjeka. Ne, to nije riječ današnjeg čovjeka: to je spasilačka neznalica i falsificirani pasoš ljudi velikih ambicija, male svijesti umjetnika skitača i neznatnih stvaralačkih sposobnosti.

Možda i nije bilo potrebno sve ovo po stoti put reći, jer vjetar se na tržištu mijenja. Ekskurzionisti iz svijeta informela, deformela i apstrakcije, vraćaju se pokajnički na sidrište Istine. Pogibeljno je samo da ih opet neki »reful« ne zanese u tuđu neku luku. Bez moralnog kontakta s nebom, zemljom i narodom lako je moguće da se zaluta.

Mirko SLADE-ŠILOVIĆ

Post partum Virginis...

... tko će tako poniziti sebe u svijetu
a u krilu razlistava otajnost?

Uzalud ištemo slavu u legendama
kad smo naivnost dječju davno osudili;

u nemiru da nametnemo sebe
otjerali smo zakone iz srca patnika;

duh nam žudan sumnjama boluje,
a ne pristajemo na mudrost Pisma;

igre smo željni i utjehe,
ali s atomskim franjama;

sanjamo veličinu i moć,
a ugasili zvijezdu trakaticu;

hoćemo ljubav,
a ne učimo na šutnji riba dlijetom ucrtanih.

Ostanimo duše mramorne
i krotki telamoni Radovanovi
bdijući u istini Križa do izdaha...

... nakon porođenja Djevice!

Stanislav ŠODAN

Metamorfoza

Nisam htio gledati reklame. Ugasio sam televizor. Legao sam u krevet i pokušavao zaspati. Ali nikako do sna. Mučila me je ta prokleta riječ — metamorfoza.

Skočio sam s kreveta i uzeo kovčeg s knjigama. Rječnik stranih riječi bio je u mojim rukama. Užurbano sam ga listao nekontrolirano vlažeći prst pljuvačkom. I konačno, posljednja riječ na osamstodevedesetpetoj stranici. Čitam: promjena oblika, preobrazba, pretvaranje, transformacija...

Više mi nije ni trebalo. To je to! Sve mi je bilo jasno. Vratio sam se u krevet i zamislio. Imao sam i razloga. Rječnik je potvrdio sve moje sumnje. Pamtio sam iz školskih dana da se metamorfozom ličinka pretvara u kukca. Moja nesanica vezana je uz isti slučaj. Čak je i složeniji. Rukama sam podbočio glavu i zaključio — čovjek se pretvara u biljku! Sve dokaze imam. Nitko me ne može razuvjeriti. Stoga, nije ni čudno što nisam mogao zaspati. Uostalom, zar biljke spavaju?

Da, i ja sam jedan od njih. Nisam kao i oni, ali zar su i sve biljke iste?

Metamorfoza i dalje traje. Čovjek je zadržao svoj vanjski izgled, ali preobrazba je izvršena iznutra. U čovjeku je došlo do promjene. Sva svoja unutrašnja stanja čovjek je f l o r i z i r a o. Osjećaji, emocije, ljubav — metamorfno su pretvoreni u kojekakve kapljice, znoj i mirise. Misaono-duhovni prostor napustio je čovjeka poput otpalog lista. Vremena su ogoljela ljudsku nutrinu i čovjeku nije preostalo ništa drugo nego da svoje ostatke daruje f l o r i.

I hodaju tako dvonožne biljke svojom šumom. A šuma je prepuna, neprohodna. U njoj se sunce ne vidi. Puna je civilizacijskih plodova. Krhke grane jedva drže gomile ekrana na kojima parazitski orgijaju kojekakve poruke u obliku paklenih video-spotova. Kaos, krv i krik najmodernija su duhovna ikebana ljudi-biljaka. Kompjutorizirani trendovi, začinjeni industrijskom erotikom, spleli su svoja lažna ticala oko ljudskog uma. Sve lišajeve stoljeća kao da je pokupila ljudska psiha. Iz trulog lišća vire gljivaste izrasline, a kažu, čovjek koristi tek jedan dio svoga mozga.

Nije lako iz ove šume. Čovjek je zalutao. Vrti se u krug. Nema tog smjera koji bi ga spasio. Mahovine su loši orijentiri. Ali čovjek jedino njima vjeruje, i luta izgubljen u vremenu i prostoru. Spray-kreme je nabavio i treba mu sunce. I tako, svjetlom bi darivao vlastitu koru.

A u ljudskoj glavi tmina. Mrak svih stoljeća. Prst na okidaču i lov samo što nije počeo. Lov na čovjeka.

Svojom preobrazbom homo-sapiens je ujedinio sve svoje bio-funkcije. I korijenje je priznato. Želudac, debelo crijevo, srce i mozak suvremeni model homo-florensa potpuno je izjednačio. I enizmi i vjetrovi dobili su pravo glasa.

I njišu se ljudska stabla na stranputici povijesti. Lišće uma davno je odletjelo. Svoje ogoljele krošnje čovjek je čvrsto vezao za zemaljske dubine, i hrani se sokovima zemlje. Metamorfoza je završena. Čeka se samo na klorofil.

Petar RUNJE

Ugovor don Petra Kršavića 14. X. 1457. sa svakom Matijom i sestrom Maricom

Svećenik don Petar Kršavić poznat nam je po svojoj oporuci od 12. siječnja 1460. pisanoj glagoljicom, a koju je objavio Đuro Šurmin u Acta Croatica.[1] Prelistavajući spise zadarskih bilježnika 15. stoljaća, našao sam na nekoliko mjesta spomen o don Petru Kršaviću. Jedan od vjerojatno najzanimljivijih spomena don Petra Kršavića sigurno je ugovor koji on čini o zajedničkom stanovanju sa svojim svakom[2] Matijom Veselkovićem i svojom sestrom, Matijinom ženom, na dan 14. listopada godine 1457. u Zadru. Cijeli tekst ugovora donosimo u Prilogu ovoga članka.[3] Kako je ugovor javni bilježnik donio na hrvatskom jeziku, to je sigurno ovaj tekst vrijedan jer je takvih hrvatskih tekstova iz srednjega vijeka veoma malo. Gradske kancelarije imale su u srednjem vijeku (a i kasnije) hrvatske bilježnike u Zadru, Rabu, Splitu, Veneciji i drugdje, ali je vrlo malo sačuvane građe, a objavljene skoro i nema, osim nešto glagoljskih oporuka i javnopravnih ugovora. Na latinici u hrvatskom jeziku malo je ostalo pa je zato i ovaj sitni prilog vrijedan i višestruko značajan.

Kao što smo naveli u bilješci 2, ovdje je termin »svak« upotrijebljen s odnosom i na »šurjaka«, a termin »rič« znači »stvar« (res), što mi danas ne bismo u tom značenju upotrijebili, a bilježnik je to stavio kao posve normalan pojam za stvar.[4] Ovaj dokument prenio je iz glagoljice u latinicu službeni pisar hrvatske kancelarije u Zadru. On sam naglašava da je vjerno, od riječi do riječi, prenio ugovor koji je napisao sam vlč. don Petar Kršavić.[5] I danas je važno pitanje transliteriranja, a ovdje ćemo vidjeti kako je u srednjem vijeku tu problematiku rješavao bilježnik i prepisivač ovdje donesenog teksta. Na žalost, ne možemo usporediti ovaj tekst s izvornikom na glagoljici, ali će i ovakav kakav jest našim stručnjacima pružiti više uvida u problematiku transliteracije glagoljice na latinicu.

Ugovor o zajedničkom stanovanju svećenika don Petra s njegovim »svakom« i svakovom ženom, tj. Petrovom sestrom, nije rijetkost u srednjovjekovnim odnosima. U spisima zadarskih bilježnika nalazimo dosta takvih ugovora, gdje se dvije pa i više obitelji obvezuju na zajedničko življenje uz zajednički stan i ognjište.[6] Za razliku od th ugovora gdje obitelji sklapaju ugovor o zajedničkom stanovanju i to redovito bez ikakve vremenske ograničenosti, tj. trajno, ovdje se don Petar i druga strana obavezuju na zajedništvo u trajanju od deset godina. Iako nemamo nikakvih podataka, čini se da je zajedništvo prestalo ranije, jer se u oporuci don Petra iz godine 1460. ne spominje Matej Veselković. Spominje se Petrova sestra Marica, njegov otac i njegov brat Ivan, ali nema spomena o Matiju Veselkoviću, mužu njegove sestre Marice. Nije li možda godine 1460. Matija već bio mrtav?

U starim jezgrama otočkih i priobalnih naselja postoji čvrsta tradicija da su imalo bolje građane i opremljene kuće nekad pripadale svećeniku ili obitelji

u kojoj je bio svećenik. Svećenik je svojim materijalnim blagostanjem pridonosio svojoj obitelji i slobodno vrijeme redovito provodio u krugu obitelji ili je čak s njima i trajno stanovao. On radi u crkvi, ali stanuje u svojoj obiteljskoj sredini kojoj pomaže i materijalno. I danas se na Olibu pokazuju dvori u kojima su živjeli svećenici i obitelji svećenika, tj. obitelji iz kojih je prema tradiciji stalno netko od članova bio svećenik.

Danas ne možemo sa sigurnošću govoriti o kućama iz srednjeg vijeka koje su pripadale svećeniku ili bile vlasništvo neke svećeničke obitelji. No imamo dovoljno pokazatelja da su svećenici posjedovali vlastite kuće i da su nekada raspolagali s više kuća, bilo da su ih stekli kupoprodajnim ugovorima, bilo da su ih dobili kao dar na temelju različitih oporuka pojedinih oporučitelja.[7] Zanimljivo je da nekada svećenici dobivaju i međusobno dijele neke zgrade i kuće koje su dobili na temelju oporuka. Ovdje uglavnom mislimo na svećenike glagoljaše, koji su, dakle, materijalno dosta dobro stajali, ili barem bolje nego prosječni građani, pa su zato mogli naručivati vredniji namještaj te prepisivati i kupovati skupe knjige koje su im bile potrebne.[8]

Svećenik živi u svojoj obitelji i vodi o njoj brigu. Svećenici školuju svoje nećake u različitim obrtima i za njih plaćaju potrebne troškove za vrijeme školovanja. Za svoje nećake jamče da će biti vrijedni i poslušni u naučničkom stažu.[9] Budući da je svećenički pripravnik doba školovanja prolazio u svojoj župi, tj. u kući svećenika župnika koji ga je pripravljao za svećenički poziv, razumljivo je da se mogla dugo zadržati tradicija da pojedine kuće (obitelji) stalno daju svećenike. Tako se mladić u svojoj vlastitoj kući spremao i učio pod vodstvom svojega strica svećenika.

Dugo je održavana tradicija (a i danas još ima pojedinih slučajeva) da je kućanstvo svećeniku vodila njegova sestra ili nećakinja. Često su takve ostajale neudate do kraja života. U srednjem vijeku su neudate žene koje su služile svojim stričevima ili braći svećenicima nazivali »picokare«.[10] Često nakon smrti brata ili strica svećenika one zadržavaju kuću koju je posjedovao pokojni svećenik, a i same često prelaze u zajednicu jedna s drugom i tako nastaju quasi redovničke zajednice (kuće) redovnica picokara.[11]

Budući da svećenik raspolaže svojom imovinom, on je često ostavlja rodbini pa su se tako neki vrijedni glagoljski srednjovjekovni kodeksi zadržali u pojedinim obiteljima sve do najnovijeg vremena ili su srećom u prošlom stoljeću otkupljeni i dospjeli u Jugoslavensku akademiju ili u neke knjižnice i arhive. Neke ostavštine svršile su na žalost daleko izvan zemlje, kao npr. ostavština pokojnoga don Ivana Berčića, koja je danas u Lenjingradu.

U ovdje objavljenom ugovoru između don Petra Kršavića i Mateja i Marice Veselković, don Petar se obvezuje da će Mateja i Maricu poštivati kao svojeg sina i svoju kćer, a oni njega kao svog oca, s poštovanjem i ljubavlju. Isto tako imamo slučajeva da svećenik na župi prima kapelana (drugog svećenika — pomoćnika), a ovaj se obavezuje da će ga poštivati kao oca.[12] Svećenik koji prima kapelana predaje mu pojedinu knjigu uz uvjet da obdržava kapelansku službu određeno vrijeme.[13] Nerijetko se događa da svećenik sa župe prelazi u samostansku zajednicu i na taj način osigurava svoju starost, a svojim skupljenim ili nasljeđenim imetkom pridonosi materijalnom blagostanju samostanske zajednice.[14] Čini se veoma uvjerljivim mišljenje da baš na ovoj materijalnoj osnovi skrbi za egzistenciju nastaju i razna potporna svećenička društva u srednjem vijeku, a i kasnije.[15] U Zadru znamo za nekoliko slučajeva da se svećenici nastanjuju u raznim ubožnicama u kojima vrše svoje svećeničke dužnosti — služe, a ubožnica im osigurava stan i hranu.[16]

Iako služe u istoj crkvi (u gradu), svećenici ne moraju stanovati a redovito i ne stanuju u istom stanu i domaćinstvu. Zajedničko stanovanje praksa je

članova redovničkih zajednica, a dijecezanski svećenici stanuju često u vlastitim domaćinstvima. Zanimljiv je u tom smislu popis pučanstva što nam ga u Zadru ostavi jedan od mletačkih gradskih upravitelja godine 1527. Među više stotina dimova u gradu Zadru nalaze se na popisu i 52 dima (kuće, stana) gdje su kao domaćini svećenici. Zanimljiv je sastav i broj članova ovih domaćinstava, dimova. Od 52 svećenika domaćinstva u samo četiri svećenici žive sami, tj. stanuju posebno i nitko nije s njima. S devet svećenika stanuje još jedna osoba (dakle zajedno žive po dvije osobe). Kao što smo naveli ranije, običaj je bio da sa svećenikom u domaćinstvu živi njegova sestra ili netko od najbliže rodbine. U jedanaest od 52 svećenička domaćinstva žive po četiri osobe (uključujući i svećenika). Zanimljivo je da se u jednoj zajednici, gdje živi svećenik sa svojim bratom, u domaćinstvu nalazi ukupno 16 osoba. U ovaj broj od 52 svećenička domaćinstva uključeno je i domaćinstvo ninskoga biskupa, koji živi u gradu Zadru u domaćinstvu sa 6 osoba, i domaćinstvo zadarskog nadbiskupskog vikara (zamjenika) s osam osoba u domaćinstvu.[17]

Na žalost, ne možemo sa sigurnošću reći koliko se dugo don Petar Kršavić zadržao u zajedničkom domaćinstvu sa svojim svakom Matijom i sestrom Maricom, Matijinom ženom. Ne možemo reći ni kada se don Petar preselio s ovoga svijeta i gdje je sve službovao. Ali, da barem donekle donesemo nešto iz njegova života, evo nekoliko šturih podataka da se upotpuni njegova biografija.

Od kada je don Petar Kršavić župnik u Luci (na Dugom otoku) i kada je tu prestao biti župnik, nije nam poznato. Znamo sigurno da je godine 1444. župnik u Luci svećenik don Pavao. A godine 1448. don Petar je župnik u Luci i 12. prosinca prima iz ostavštine pokojnoga Nikole Radučića, bojadisara, ono što mu je ovaj ostavio u oporuci.[18]

Na 21. veljače 1449. don Petar Kršavić, župnik »de Valle Sti. Stephani« Luka, prenosi testament pokojnoga svećenika Jurja »Ugrisach de Uglano«.[19] Zatim, kako dobro znamo, on je još 1457. u Luci, kada pravi ovaj ugovor o zajedničkom stanovanju sa svojim svakom i sestrom.[20] Godine 1460. pravi svoju oporuku, koja je pohranjena u Samostanu sv. Marije u Zadru, kao što je inače bio običaj (a što se često navodi) da se spis pohranjuje u Samostanu sv. Marije i to baš oporuke glagoljaša, svećenika zadarske nadbiskupije.[21] Šteta je neizmjerna što sve te oporuke nisu do danas sačuvane u Sv. Mariji u Zadru. Zadnji podatak koji je meni poznat o boravku don Petra Kršavića u Luci potječe iz godine 1462, 14. svibnja, kada se don Petar spominje u javnom bilježničkom spisu.[22]

I na koncu, nije li naš don Petar član ugledne zadarske obitelji Kršave? Upravo su Kršave poznati po svojoj naklonosti prema svećenicima glagoljašima i prema glagoljici.

BILJEŠKE

1. *Đuro Šurmin,* Hrvatski spomenici, Zagreb, 1898. (str. 221—222).

2. Mažuranić donosi pod: »1. *svak,* m.; i svojak, m.; po B.I. (Broz Ivekoviću) čovjek je svak svasti svojoj, to jest ženinoj sestri; A. Mažuranić bilježi: »muž jedne sestre prama drugoj«. Ali rabi rieč i inako; i šurjaku je sestrin muž svak«. Cfr. *Vladimir Mažuranić,* Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, (Pretisak) Zagreb, 1975.

3. *Historijski arhiv Zadar* (Unaprijed HAZ) *spisi zadarskih bilježnika* (Unaprijed SZN), Simon qu. Damiani, (1440—1476), Sv. IV. Svešč. 5. fol. 4. (14. X. 1457).

4. *Vladimir Mažuranić,* o.c. za rieč donosi: »rieč, f., a) res, causa stvar, razlog, uzrok, posao; b) vox, verbum besjeda itd. Sada je prevladalo na našem Jugu drugo značenje; u starije doba naših izvora vrlo često oba značenja teku i uzporeda«. (str. 1246).

5. »... scriptis in littera sclava super uno folio carte papiree manu dicti presbiteri...« Cfr. PRILOG A ovdje.

6. HAZ, SZN, Theodorus de Prandino, (1403—1441) Sv. II. Svešč. 3. Na 30. travnja Petar Mersotić i Toma Milotić, težaci iz Zadra, obećavaju i potpisuju da će živjeti sa svojim obiteljima »in una domo, ad unum panem, vinum et ignem cum eorum familiis«. (30. IV. 1421). Isto tako Nikola Stanac iz Zadra i Maroe Paulović obećavaju da će živjeti »una domo ad unum panem vinum et ignem« na 22. svibnja 1421. (22. V. 1421). Ovakvih slučajeva i ugovora ima i na Rabu kroz 15. stoljeće.

7. Kod zadarskih bilježnika nalazi se veoma često da svećenici u 15. stoljeću primaju iz pojedinih oporuka što im je ostavljeno, pa tako i kuće. Posebno je zapažen svećenik Juraj Zubina, koji se javlja od polovice trećeg decenija 15. stoljeća do sedmog decenija istog stoljeća, uglavnom u kupoprodajnim ugovorima. Neko vrijeme župnik je u Kalima na otoku Ugljanu. Posebno je zapažena njegova aktivnost u Zadru. Često kupuje zemlje i kuće. On je, nema sumnje, izniman slučaj, ali trajno se naglašava da je glagoljaš »de littera sclava«. Dobiva se dojam da je jedan od najbogatijih posjednika među klerom u Zadru u polovici 15. stoljeća.

8. Ovdje navodim samo nekoliko podataka iz jednog sveščića zadarskog bilježnika Johannes de Calcina (1439—1493). 7. studenoga 1440. Dobrica, kći pok. Bogdana, a žena pok. Petra, težaka iz Zadra, daje svećeniku Fabijanu zvanom »Carf« pet gonjaja zemlje i masline u blizini crkve Sv. Marije, s opisom graničnih zemalja. 20. siječnja 1441. svećenik Karin pok. Alegreta prodaje svoju zemlju izvan Zadra u Bokanjcu. 22. ožujka 1442. svećenik Grgo Banić daje svoje ovce svećeniku Ivanu Spanžiću u Salima.

4. lipnja 1442. Grgo Mrganić prima deset zlatnih dukata od svećenika Ivana Cicevića, što je dužan leprozima.

10. lipnja 1442. Ivan Matijević, brat pokojnoga svećenika Jurše, glagoljaša, prima iz njegove oporuke neke vrijednosti.

? studenoga 1442. svećenik Fabijan zvan »Carf« kupuje zemlju u Crnom.

17. listopada 1442. svećenik Anton pok. Cvitana, glagoljaš, stanovnik Zadra, prodaje zemlju u Brbinju.

2. veljače 1443. svećenik Lovro pok. Mateja, glagoljaš, stanovnik Božave, prodaje svoju kuću u Zadru.

14. veljače 1443. svećenik Ivan Gauranić, glagoljaš, i njegova sestra Ruža, čine ugovor s bratom Mirenom u vezi s posjedom.

I tako se redom u godini 1443. spominje nekoliko susjednih svećenika glagoljaša iz različitih mjesta u raznim imovnim poslovima ili kao svjedoci. Tako 6. VII. 1443. svećenik Matej, glagoljaš, iz Visočana; 6. VII. 1443. svećenik Juraj Hvalević zvan Plepelica, s Otoka sv. Eufemije (Ugljan); 14. VII. 1443. svećenik Juraj, glagoljaš, pok. Marka Carinica, iz Bokanjca; 9. XII. 1443. spominje se svećenik Grgo Moitinich, glagoljaš, iz sela Praskvića. Spominje se i svećenik Juraj pok. Pavla, iz Iža, kao izvršitelj oporuke svećenika Ratka Hromčića. Svi oni spomenuti su u prvom svesku zadarskog bilježnika Johannesa de Calcina uz druge svećenike i redovnike različitih redova. — Može se reći da su bili poslovni ljudi i sudjelovali su u javnom životu i podizanju materijalnog, kulturnog i duhovnog dobra svojega naroda.

9. Ovdje ćemo za ilustraciju navesti samo dva primjera, posebno kod gubitka roditelja, humanog zauzimanja i ljudske skrbi za bližnje. Godine 1439. 5. veljače, Zadranin Ivan pok. Jakova, subđakon, daje na školovanje svojega brata Grgu da izuči obrt kod kožara Petra Stipanovića. Cfr. HAZ SZN, Theodorus de Prandino, Sv. V., Svešč. 7. fol. 7. (5. II. 1439).

Godine 1460. na 26. studenoga poznati fra Matej Bošnjak, pravim prezimenom *Mastilić*, franjevac trećoredac, daje na školovanje nećaka Antona, sina pokojnoga Grubiše, Matejeva brata, da izuči postolarski obrt kod Martina Radoevića u Zadru. Cfr. HAZ SZN, Johannes de Calcina, Sv. V. Svešč. 8. fol. 2. (26. XI. 1460).

10. Picokara je naziv za pobožnu neudatu djevojku, stariju ili ženu. Često one žive po dvije ili po više njih skupa. Ovako nastaju male zajednice franj. trećoredica. Na žalost, cijelo je ovo pitanje ženskog ogranka trećoredica u franjevačkom redu ostalo kod nas neistraženo, kao i pitanje dominikanske zajednice trećega samostanskoga reda u srednjem vijeku. Samo je donekle dotaknuto pitanje trećoredica u Dubrovniku. Cfr. *D. Niko Gjivanović,* Stanovi redovnica trećoretkinja u starom Dubrovniku, Dubrovački list 3—24 XII. 1926. br. 47.

Niko Gjivanović, Crkvica »Sigurata«, Glasnik Dubrovačkog Učevnog Društva »Sveti Vlaho«, knjiga 1. str. 170—173. Dubrovnik, 1929. I u *Narodna svijest* 9—29. rujna 1927. b r. 39. Dubrovnik 1927. »Duvnanjski franjevački manastiri i kućice u Dubrovniku«.

11. Ovdje ćemo navesti jedan primjer s Krka, iz samog grada Krka, kako u svojoj oporuci zavjetovana franj. trećoredica Helena Sirša iz Vinodola, nastanjena na Krku, 9. siječnja 1476. pravi oporuku i ostavlja »Clari pizochari«, također zavjetovanoj treć. sv. Franje, sve svoje imanje, a iza Klarine smrti ostavlja sve »maloj djevojčici«, koja živi s njima, samo ako bude poštena i sama bude članica trećega reda sv. Franje. Cfr. ARHIV SAMOSTANA SV. FRANJE U KRKU, Bartolijev zbornik, str. 69v—70v. Ovakvih slučajeva imamo u Rabu, Zadru, a vjerojatno i u drugim našim gradovima. Arhivski materijal čeka istraživače...

Perković, arhiprezbiter Luke, posinjuje svećenika Cvitana, glagoljaša, ostavlja mu nakon svoje smrti sve svoje imanje uz uvjet da ga poštuje i sluša i da mu bude podložan.

13. Godine 1404. svećenik Pavao obećaje svećeniku Ivanu u župi sv. Tome Blato kod Zadra, raditi tri godine kod njega kao kapelan a ovaj mu ostavlja misal staroslavenski. HAZ SZN, Matheus Salasich, (1400—1405), Sv. I. Svešč. 1. (1404) str. 80v.

14. HAZ SZN, Marcus Antonius de Bassano, (1503—1536), Sv. I. Svešč. 1. fol. 2. (20. V. 1508). Pred svjedocima izjavljuje svećenik Grgo Mažinić »de Dubašnica« (Krk) da je predao svoje imanje (dio) fra Stjepanu Rabljaninu provincijalu trećoredaca u Dalmaciji i obećaje mu poslušnost. Ovakvih slučajeva imamo i u Rabu i u Zadru u 15. stoljeću. Ovdje smo donijeli za godinu 1508. prema kojoj se vidi da je fra Stjepan »Rabljanin«, inače Belić, te godine provincijal kao što ga nalazimo i godine 1513. u Zadru kao provincijala.

15. *Kosta Vojnović,* Statuti bratovština Dubrovačke Republike, Bratovština svećenika sv. Petra u Dubrovniku XIV. st. (str. 16ss.) u BRATOVŠTINE I OBRTNE KORPORACIJE u Republici Dubrovačkoj, Sv. I. Zagreb, 1899. Nekoliko paragrafa govori o međusobnoj pomoći svećenika.

16. HAZ SZN, Johannes Franciscus Grisinis, (1454—1495), Sv. I. Svešč. 10. (25. VI. 1478). Svećenik Mihovil Petrović »de Corbavia« smješten u lazaretu sv. Lazara »inter leprosos«.

17. *Šime Ljubić,* u Commissiones et relationes Venetae, Relatio viri nobilis ser Zacharie Vallaresso, qui fuit capitaneus Jadere. Presentata die 10. septembris 1527. Nije li ovo poznati pisac bilješke o krbavskoj tragediji?

18. HAZ SZN, Nicolaus Lupovich, (1446—1469), Sv. I. Svešč. 3. (12. XII. 1448).

19. HAZ SZN, Joahnnes de Calcina, Sv. III. Svešč. 5. fol. 1. (21. II. 1448 (recto 1449).

20. Vidi ovdje Prilog A. (14. X. 1457).

21. *Đuro Šurmin,* o. c. str. 222.

22. HAZ SZN, Johannes de Calcina, Sv. V. Svešč. 8. f. 6. (4. V. 1462).

PRILOG A

MCCCCLVII Ind. VI. ab Incarnatione die 14. mensis octobris (Pacta inter presbiterum Petrum de Vale Sti. Stephani ex una parte et Mateum eius cognatum ex altera).

Presbiter Petrus parochianus Insule Valis Sti. Stephani ex una parte et Matheus Veselcovich eius cognatus et Mariza soror dicti presbiteri Petri ac uxor dicti Mathei cum voluntate dicti viri sui parte ex altera, unanimiter et concorditer, decreverunt facere et fecerunt insimul societatem et communem vitam Hiis pactis et conditionibus inter eos habitis et tractatis, scriptis in littera Sclava super uno foleo carte papiree, manu dicti presbiteri Petri de voluntate utriusque partis, Et me notarium infrascriptum et scribam salariatum litterarum Sclavorum Jadre hic Exemplatis de verbo ad verbum prout super dicto foleo legebatur. Videlicet Ja dom Petar sin Micule Carsavichia cignu dobrovolno sloxenge i oxitach s Matiem Veselcovichiem a svacom moim s dobrof voglief taco moief taco Matieuof taco Maricef sestrof moief a Matia xenof. Cha sloxbina hochiemo dae ovaco naiparuo Dae to cae dom Petrovo dosele ca se more imenouati Taco Tarsie, taco Vasseli taco badagn taco svite nochne taco vadagne taco fsache massarie i fsache rici male i veliche casege naslo doclesmose scuppili, hochiemo dae

dom Petrovo, to fsecae gnegovo, tolicoe tarsia, tolicoe svite tacoe massaria i fsacha rič casse more imenouati Matieva ali Maricina, dae fsacoga gnich cae shi p(ri)mucilse parvo nego camni p(ri)dosse. S ovim patom i s racunom hochiemo, da Tarsie taco dom Petrovo taco Matievo taco Maricino choye i co bude naprid, da dagcolisse bude imiti xgnich p(ri)codischia dae taco corist dom Petrova taco Matieva s Maricef gnima pol a dom Petru pol. I oschie p(ri)cladam Ja dom Petar dessetinu i poregschinu da cupno uxivamo da ni oporeceno ni Matiu ni Marici ni dom Petru od gniyu ni dasse oporece obiteli dom Petrovi od Matiya ni Marice, ni dom Petar gnih obiteli cha ge i cabilabi nap(ri)d fsich va fsu potribu. I oschie ochemo da dobitach fatige dom Petrove i Matieve i Maricine i fseobiteli dae dom Petrove pol a gniyu pol. I oschie hochiemo da ftom nassem xitgi acobi coga ca taclo ili od Jarchibiscupa ili od gospodstva da se oddiva zafsega p(ri)codischia nassega ca bi comu potribno. I da nebi oporocno meiu nami alibi magne ali vechie ca bi coga cataclo. I oschie hochiemo da dagcolibi dano Don Petru ili puschieno od niche almozine ali pinezi ali coscoli ricyu cae almozina vanca desetine i poregschine hochiemo da fse scapulo dom Petru i da cini od toga cae gnemu drago. I oschie hochiemo da ta nassa scupschina da budi do let desset da nemozi Matig ni Mariza poiti od dom Petra ni dom Petar gniyu odagnati pod zaroch zgublienya dela case svanza. Rasui acobisse naslo dom Petru poiti van svoiti dae slobodan da rasdile cabisse našlo dobitya vto vrime. I oschie hochiemo da vtih desetih letih da nasadi Matig jedan godnai tarsya chi gognai bude Matiyu s Maricof scapul nadilbi a dotle cabi sgnega cha corist dae fsich. I oschie ochiemo dae dom Petar počtovan i darxan caco otac, i da mozi pocarati i nauciti caco otac sini ili cchiere i da dom Petar taco darxi Matiya i Marizu caco sina ili cchier bres oporoca. I oschie ochiemo da cada p(ri)de vrime rasdilitisse cacoe visse pissano ochiemo da se naiparuo zamnu fsacoga taco dom Petrove taco Matieve taco Maricine rici she colissu paruo dobite negose scupismo dase zanmu vanom obrazi vcomse naidu vto vrime dobite od scupschine visse pisane da se prauo na pol rasdile, snimgluichi cabi almosina dom Petrova. I on gognai Tarsia Matiu s Moricof cacoe visse pissano. A tose razumy dachecolibisse casle rici dobitya v to vrime cadasse bude dilba ciniti, ca dotlebisse nasla dobitya od sloxbine nasse visse pissane da se prauo rasdili cacoe pissano. — Que omnia et singula predicta, dicte partes promisserunt vicissim, videlicet una pars alteri, et altera alteri ad invicem solemnibus stipulationibus hinca inde intervenientibus, firma, rata et grata habere et tenere observare et adimplere et in nullo contrafacere, dicere vel venire per se vel alios aliqua ratione vel causa de jure vel de facto. Sub pena quarti...
Actum Jadre sub logia magna, presentibus Ser Johannes de Nassis et Ser Francisco de Nassis nobilibus Jadrensibus, testibus ad predicta habitis et rogatis.
Ego Johannes de Gallelis judex examinator Jadr.

PRILOG B (U današnjoj latiničkoj grafiji)

Ja dom Petar, sin Mikule Karšavića, činju dobrovoljno složenje i ožitak s Matijem Veselkovićem, a svâkom mojim, s dobrov voljev, tako mojev, tako Matijevov, tako Maricev, sestrov mojev, a Matija ženov. Kâ složbina hoćemo da je ovako: najparvo da je to ča je dom Petrovo dosele ča se more imenovati, tako tarsje, tako vašeli, tako badanj, tako svite noćne, tako vadanje, tako vsake masarije i vsake riči male i velike ča se je našlo dokle smo se skupili, hoćemo da je dom Petrovo to vse ča je njegovo. Tolikoje tarsja, tolikoje svite, takoje masarija i vsaka rič ča se more imenovati Matijeva ili Maricina, da je vsakoga njih ča je ki p(ri)mučil se parvo nego ka mni p(ri)doše. S ovim patom i s računom hoćemo da tarsje, tako dom Petrovo, tako Matijevo, tako Maricino kô je i kô bude naprid, daj koli se bude imiti z njih p(ri)kodišća, da je tako korist dom Petrova, tako Matijeva s Maricev, njima pol, a dom Petru pol. I ošće p(ri)kladam ja dom Petar desetinu i porejsšćinu da kupno uživamo, da ni oporečeno ni Matiju ni Maric , ni dom Petru od njiju, ni da se oporeče obiteli dom Petrovi od Matija ni Marice, ni dom Petar njih obiteli kâ je i kâ bila bi nap(ri)d vsih va vsu potribu. I ošće ćemo da dobitak fatige dom Petrove i Matijeve i Maricine i vse obiteli da je dom Petrove pol, a njiju pol. I ošće hoćemo da v tom našem žitji ako bi koga ča taklo ili od jarkibiskupa ili od gospodstva, da se odiva za vsega p(ri)kodišća našega ča bi komu potribno, i da ne bi oporočno meju nami, ali bi veće ali manje, ča bi koga zataklo. I

ošće hoćemo daj koli bi dano dom Petru ili puščeno od nike almozine ali pinezi ali koskoli ričju ča je almozina vanka desetine i porejšćine, hoćemo da vse skapulo dom Petru da čini od toga ča je njemu drago. I ošće hoćemo da ta naša skupšćina da budi do let deset da ne mozi Matij ni Marica pojti od dom Petra ni dom Petar njiju odagnati pod zarok zgubljenja dela ča se svanza, razvi ako bi se našlo dom Petru pojti van svojti, da je slobodan da razdile ča bi se našlo dobitja v to vrime. I ošće hoćemo da v tih desetih letih da nasadi Matij jedan gonjaj tarsja, ki gonjaj bude Matiju s Maricov skapul na dilbi, a dotle ča bi s njega ka korist, da je vsih. I ošće da je dom Petar počtovan i daržan kako otac i da mozi pokarati i naučiti kako otac sini ili kćere, i da dom Petar tako darži Matija i Maricu kako sina ili kćer brez oporoka. I ošće ćemo da kada p(ri)de vrime razdiliti se kako je više pisano, ćemo da se najparvo zanmu vsakoga tako dom Petrove, tako Matijeve, tako Maricine riči ke koli su parvo dobite nego se skupismo, da se zanmu va nom obrazi v kom se najdu va no vrime v ko se bude dilba činiti. A ke se najdu v to vrime dobite od skupšćine, više pisane, da se pravo na pol razdile znimljući ča bi almozina dom Petrova i ôn gonjaj tarsja Matiju s Maricev, ča je više pisano. A to se razumi da kê koli bi se našle riči dobitja v to vrime kada se bude dilba činiti, kâ dotle se našla dobitja od složbine naše, više pisane, da se pravo razdili kako je pisano.

NEKE MANJE POZNATE RIJEČI

almozina = elemozina, milostinja, milodar; *daj koli* = koliko god; *da se zanmu* = da se izuzmu; *fatiga* (tal. fatica) = trud, muka, napor; *gonjaj* = »starohrvatska mjera za zemljište kao jutro, koliko se jednodnevnim gonjenjem volova može izorati« (Skok); *masarija* (taj. masseria) = poljsko imanje; *obraz* = lik, oblik, stanje; *pat* (tal. patto) = ugovor, pogodba; *porejšćina* = porez; *prikladiti* = dodati, dodavati; *prikodišće* = prihod; *razvi* = osim; *rič* = ovdje u značenju *stvar* (res); *skapul, skapulo* (tal. scapolo) = slobodan slobodno; *svanzati* (tal. vanzare?) = preostati, pretećí; *svita* = odjeća, *svite vadanje* = (svako)dnevna odjeća; *tarsje* = vinograd, lozje; *vašel* (tal. vascello) = vrč, posuda; *zarok* = uvjet; *znimljući* = izuzimajući.

Mirko SLADE-ŠILOVIĆ

Kapelica usred grada

Modrina sutonske osame.

Na pospanim prozorima,
u paučini po kutovima
sjeta, tuga sive tame,
Gospica zaboravljena,
u crnini za potonulim suncem.

U milosnom miru,
na starinskom crvotočnom križu,
ovjenčan zloćom trnove krune,
obliven krvlju u pozlaćenom okviru
Isus ustrpljen trune.

Studene suze niz lice
teku iz duše starice.

Okrutna buka ulice.

Stanislav ŠODAN

Nostalgija za sobom

U mojoj vlastitoj glavi došlo je do gužve. Pretrpavana koječime nije mogla dalje. Počele su reakcije. Osim psihičkog tereta koji sam osjećao, bilo je i znakova za javnost. Jezik je počeo sve češće samovoljno napuštati usta. Kao da nije mogao bez kisika. Oči su treptale. Kojekakvi migovi zahvatili su organizam. Mozak je jedva radio. Trzao se je na biološkom minimumu. Zadovoljavao je jedvice osnovne biološke potrebe. Najveći umni napor bila mu je misao o samouništenju. Ali ovako dotrajao, nije imao hrabrosti. A, prije toga, bilo je...

Rodilo se dijete. I to muško. Zatim zdravo. Bit će to čovjek! I bačeno je u čovječenje.

Zna se što iz toga slijedi! Glava je bila punjena podacima. Njeno znanje je ocjenjivano. Pokazivala je fantastične rezultate u primanju podataka. Postala je pravo spremište. Skladište. Bilo je tu datuma, imena, elemenata, ideja, stranih riječi...

I dođe i taj dan. Moje skladište prođe posljednju inventuru. Ništa nije manjkalo, čak je ustanovljen višak! Darovano je zasluženim priznanjem za posjedovanje tuđih podataka. Dobilo je diplomu i moglo je pred ljude.

Ljudi su moje skladište prihvatili, ali pitanje je — jesam li ja?

Sa svom onom količinom podataka pričinjavalo mi je teret. Naprosto me je gušilo. Mene nije bilo nigdje. Sve samo tuđe informacije. Kad god nešto kažem, to je već netko rekao. Sve što imam, već je bilo.

Ustanovio sam da jedina roba, koje nedostaje u mom skladištu, sam ja sam. Mene nije bilo. Totalna nestašica.

Spoznaja, nakon vlastite inventure glave, da me u njoj nema, teško me se dojmila. Uhvatio me je strah. Nostalgija za sobom.

Paralelno s tim u skladište su uselili novi sadržaji. Bilo je tu kompleksa, strahova, nervoza, tuge, gađenja...

Postao sam dvojnik. Izbacivao sam iz spremišta tuđe misli i tako se nekako krio.

Često sam bio hvatan u laži. Najviše od sebe samoga. Svoga nisam imao ništa, a skladište je bilo za okolinu. Meni nije pomagalo. Bilo je poput more. Davilo je. Stoga, organizam je pružao otpor. Odrazilo se to u trzajima. Grčeva je bilo previše. Pojedini organi bježali su glavnom nadzornom centru. U mom organizmu došlo je do bezvlašća.

Dvoboj je bio neminovan. Trebalo je izvršiti veliko čišćenje. Sve što nije moje, pobacati van. I pronaći sebe, pod svaku cijenu.

Tako je i bilo. Čišćenje je izvršeno. Jaka volja s kojom sam to učinio davala je nade da i mene negdje ima.

Skladište je ispražnjeno, ali trebalo je izdržati nastalu promjenu. Odjednom, sve je postalo drukčije. Okolina se promijenila. Sve mi je bilo čudno. U skladišnim ostacima nije bilo rješenja za novu situaciju. Stoga se je glava još uvijek trzala. Proučavao sam je u ogledalu. Zalutali podatak iz skladišta usmjeravao me je na tablete. Lomio sam se. Što mi je činiti? Nešto je iz mene vikalo: »Ubij se!« Ali kako se ubiti? Uostalom, u novinama bi pisalo: »Nema više vlasnika toga i toga skladišta!«

Stresao sam se. Zamijetio sam oko sebe mnoge vlasnike raznih skladišta. I baš to, da sam ih zamijetio, davalo mi je nadu! Tu sam pronašao klicu iz koje se morao roditi moj razlog postojanja. Na tom tlu moram niknuti!

Primijetio sam u ogledalu, oči su mirovale, a jezik je bio u ustima.

Stanislav ŠODAN

Zlatni čekić

— Prekrižite noge! —naredi mi svjedočanstvima dokazani čuvar ljudske psihe.

— Ovako! — rekoh, prebacivši nogu preko noge.

— Tako! — odgovori mi autoritet.

Formalnosti su obavljene. Moja glava je bila spremna za procjenu. Čekao se završni udarac. Koljeno je bilo spremno.

Svjetla su pogašena. Netko je stavio na stol vazu s umjetnim cvijećem U daljini su se čula zvona. I konačno, zastor je dignut.

Reflektor je obasjavao samo nas dvojicu. Mirno sam sjedio prekriženih nogu i neodređeno gledao. Uostalom, sve su oči bile u mene uprte.

Dirigent je podigao palicu i bubnjevi su počeli. Najprije jedan, a poslije na stotine bubnjeva sa svih strana. Njihov jednolični ritam odzvanjao je mojim ušima.

A onda, zvuk trube. Reski, prodorni zvuk najavljivao je da provjera uskoro počinje.

Djevojka, sva u bjelini, s vijencem cvijeća oko glave, nosila je sjajni pladanj. Mnoštvo izgubljenih očiju zurilo je u ovaj prizor. A na pladnju, obasjan svjetlima reflektora, sjajio se moj sudac, zlatni čekić. Znatiželjnici su istezali vlastite vratove da vide ovaj ritualni događaj.

Osvjedočeni autoritet polako je ustao. Svečano je stao ispred djevojke i izvadio bijelu maramu. Elegantnim pokretom ruke uzeo je zlatni čekić. Uzdah je odjeknuo na sve strane. Bubnjevi su opet počeli. Udarali su sve jače. Svjetla su šarala pozornicom. Zvona su tukla sve snažnije.

I onda, autoritet je sjeo. Djevojka je nestala. Bubnjanje je prestalo. Svjetla su pogašena. Ni zvona se nisu čula. Zavladao je muk i veliko iščekivanje. Ostali smo sami ja, moj sudac i autoritet. Atmosfera je bila napeta, samo što nije eksplodirala.

Kao da me ošinu munja, začuh njegov glas:

— Opustite se!

— Opustio sam se — rekoh.

— Uvucite trbuh!

— Uvukao sam — odgovorih sav u strahu.

— Dva plus dva?
— Mene pitate?
— A koga bih drugog! — naljuti se autoritet.
— Četiri — odgovorih kad se mora.
— U redu, pri punoj ste svijesti. Počinjemo!

Nakon što je čekić obrisao svojom bijelom maramom, podigao ga je prema nebu. Izgovorio je neke čudne riječi i onda udarac.

— Jao! — jauknuo sam i uhvatio se za koljeno. Počeo sam brojati zvijezde. Stigao sam do Jupitera kad me prekinu njegov glas:
— Zašto ste pomaknuli nogu?
— Ja!?
— Da, vi, a tko drugi? Nisam je valjda ja pomaknuo!
— Možda ste promašili? — primijetih.
— Ja nikad ne promašujem! Zar ovo nije zlatni čekić? — bjesnio je autoritet.

Ponovo su se oglasili bubnjevi. Zvonilo je na sve strane. Svjetla su ludovala. Sve je najavljivalo novi pokušaj.

Čekić je opet bio obrisan i izdignut prema nebu. Autoritet je počeo svoje ritualno mrmljanje. Osjetio sam strah. Što ako opet promaši? Bubanj je dao znak, i čekić je krenuo. Čuo se tupi udarac. Nastao je muk. Nisam osjetio nikakvu bol, ali...

— Noga vam se nije pomakla! Vi ste bolesni! Vaša psiha nije zdrava!
— Molim!? — blenuo sam.
— Refleksi vam ne rade! U vašoj glavi došlo je do kratkog spoja!

Svjetla su upaljena. Zastor je pao. Autoritet je nastavio:

— U vašoj glavi je došlo do zbrke između Ega, Super-ega i Ida! Vi ste shizoidno-psihopatski slučaj!

Gledao sam u zlatni čekić ispred sebe. Bol u koljenu je prestajala. Autoritet je i dalje govorio:

— Pit ćete psihosteril pilule...

Nisam ga više ni slušao. Bilo mi je svejedno što govori. Uostalom, kako da se drukčije osjećam tamo gdje čekićem pregledavaju ljudsku psihu.

Drago MARŠIĆ

Ispred i iza

U dubokoj tami
mojih misli
pauk mrežu
od lutanja
spleo

Kettelerov prvi govor o socijalnom pitanju

U burnoj revolucionarnoj godini 1848. njemački katolici, prihvativši načela revolucije o slobodi sastajanja i udruživanja, osnovali su širom Njemačke »udruženja za vjersku slobodu«. Ta su udruženja još iste godine od 3. do 6. listopada održala u Mainzu svoju prvu generalnu skupštinu koja je trebala odrediti daljnji povijesni hod njemačkog katolicizma u novonastalim političkim i društvenim prilikama. Na tu je skupštinu bio pozvan i Ketteler koji je tada bio župnik siromašne seoske župe u Hopstenu u Westfaliji, ali je svojim pronicavim i odvažnim govorom u Frankfurtskom parlamentu o školskom pitanju privukao na sebe pozornost cijele Njemačke. Sudionici skupštine oduševljeno su pozdravili mladoga govornika i zamolili ga da im uputi nekoliko riječi ohrabrenja u ovom prijelomnom povijesnom trenutku Katoličke crkve u Njemačkoj. Tada je Ketteler održao kratak improvizirani govor čiji prijevod na hrvatski jezik donosim u ovom broju »Marulića«.[1]

Po čemu je ovaj govor značajan? Po tome što je Ketteler u njemu prvi put ukazao na presudno značenje socijalnog pitanja za cijelu Crkvu: »Najteže pitanje«, kaže on, »koje usprkos svih zakonskih odredbi i svih formi državnih vlasti još nije riješeno jest socijalno pitanje.« To pitanje stavlja na ozbiljnu kušnju kršćanstvo kao religiju djelotvorne ljubavi: »... sada će se neminovno pokazati«, nastavlja Ketteler, »koja Crkva nosi u sebi snagu božanske istine« i upozorava da će ubuduće »borba između protestanske i katoličke vjere (Glauben) na području dogme utihnuti, ali će se razviti na području socijalnih pitanja«, jer su danas djela ljubavi najuvjerljiviji dokazi istinitosti vjere. »Ako se bude pokazalo da je naša Crkva zavičaj ljubavi, djelotvorne kršćanske ljubavi koja marljivo pomaže siromašnoj braći, bit će priznata istina našega vjerskog nauka.«

Ketteler je isprva bio uvjeren da je rješenje radničkog pitanja pridržano isključivo Katoličkoj crkvi i da će ga ona riješiti svojom tradicionalnom karitativnom djelatnošću kao što je i u prošlosti činila u sličnim kriznim situacijama. Međutim, kasnije je naš »radnički biskup«, pod pritiskom masovne proletarizacije radnika, znatno promijenio svoje mišljenje. Uvidio je da sama Crkva ne može riješiti teške egzistencijalne probleme radničke klase jer oni nezaustavljivo proizlaze iz jednog izrabljivačkog sistema koji automatski stvara krajnju bijedu sve većeg

broja radnika, s jedne strane, i neograničeno bogatstvo malog broja kapitalista, s druge strane. Stoga Crkva mora surađivati s državom čija je prvobitna zadaća da donosi konkretne socijalne programe i zakone za zaštitu radnika i da ih sprovodi u djelo. Također treba poticati i pomagati radnike da aktiviraju svoj društveni potencijal u takozvanim »proizvodnim udruženjima« i osobito u sindikatima koji se, u slučaju potrebe, i štrajkovima trebaju boriti za ostvarenje pravednih zahtjeva radnika protiv centralizirane moći kapitala.

Kao što vidimo Kettelerova društvena misao i praksa je tipično katolička: vjerna je temeljnim načelima kršćanske društvene etike i otvorena je za dijalog i suradnju s nekršćanskim svijetom. Ketteler je s Marxom naglašavao da je srčika socijalnog pitanja u tome što je ljudski rad degradiran na razinu robe. Od Lassallea je preuzeo »željezni zakon najamnine« da bi objasnio zašto radnik za svoj rad dobiva u prosjeku uvijek minimum najamnine i živi u krajnjoj bijedi. Dopustio je katoličkim radnicima da se učlane u »Opće njemačko radničko udruženje« (ali im je tu dozvolu uskratio kad je to udruženje poslije ujedinjenja s Liebknechtovom Socijaldemokratskom partijom poprimilo izrazito antireligiozna obilježja). Studirao je razne društvene pokrete u Evropi i prihvaćao njihova pozitivna iskustva, bez obzira jesu li bila kršćanska ili svjetovna.

Kettelerova veličina je upravo u toj dijaloškoj otvorenosti prema novim socijalnim rješenjima i u nepokolebljivoj vjernosti načelima katoličke društvene nauke i prakse. Po toj sintezi on je još i danas nenadmašeni uzor socijalnog katolicizma.

---

1. Dosad sam u »Maruliću« objavio dva teksta Kettelera o socijalnom pitanju: Prvu adventsku propovijed održanu u Mainzu 19. studenog 1848. (usp. br. 4/1981) i govor radnicima u Liebfrauen-Heide kod Offenbacha 25. srpnja 1869. (usp. br. 3/1984).

Wilhelm Emmanuel KETTELER

Govor na prvoj skupštini Katoličkog udruženja Njemačke u Mainzu 4. listopada 1848.

Još sam duboko ganut riječima koje su nam upravo bile upućene i ja se iz dubine duše priključujem lozinki: *Bdjeti, Moliti, Boriti se*[1], to je naša zadaća. Nakon tako krasnih govora mojih prethodnika ja ću govoriti s izvjesnom plahošću, govorit ću jer sam bio zamoljen da govorim. No budući da se nalazim među katolicima kod kojih smijem računati na blagonaklonu ljubav, s Božjom pomoću, kazat ću nekoliko riječi. Sadašnji trenutak nosi u sebi brzi slijed veoma žalosnih i veoma radosnih događaja. Prošlo je tek četrnaest dana kako smo plačući stajali pred žrtvama palim u pobuni[2] i u sebi razmišljali: što će biti od Njemačke ako se takvi čini budu gomilali? A danas pozdravljamo jedan veličanstven i radostan događaj kao što je ova skupština na kojoj vidim ljude iz svih krajeva Njemačke koji su se sastali da raspravljaju o potrebama Crkve. Pozdravljam vas iz sveg srca u ovom starom katoličkom gradu koji će zacijelo sačuvati svoju vjeru kao što su je sačuvali i njegovi pređi. — To je nužna posljedica slobode; ona može, doduše, donijeti strašne stvari, ali ona donosi i najveća dobra čovječanstvu. Religija se ne treba bojati slobode; naprotiv, religija će se pomoću nje opet pojaviti u svom pravom sjaju. Doduše, ona na taj način gubi zaštitu ljudi, zaštitu države i policije; ali ova zaštita Crkvi nije bila zajamčena; ona ima božansku zaštitu koja je tim veća što joj više nedostaje ljudska zaštita. Religija se može samo radovati slobodi, jer ona će istom onda razviti puninu svoje snage i istine, a zabludu srušiti kad bude oslobođena od veze sa svjetovnom vlašću. No kao što je religiji potrebna sloboda, tako je i slobodi potrebna religija. Tko je ozbiljno razmišljao o stanju suvremenog svijeta mora priznati: narod ne može podnijeti slobodu, ako se ne vrati religiji; samo Crkva, samo kršćanstvo osposobljuje čovjeka za potpunu slobodu. Ako budemo gradili na religiji, onda se ne trebamo plašiti nijedne slobodne ustanove u državi. Vaš predsjednik[3] je pokazao kako vjerska društva trebaju ispuniti svoju zadaću. Ja pak još jednom želim potaknuti vaša srca na jednu zadaću u bliskoj budućnosti, na zadaću religije spram društvenih odnosa.

Najteže pitanje koje, usprkos svih zakonskih propisa i usprkos svih formi državne vlasti, još nije riješeno jest socijalno pitanje. Želim vam kazati sasvim iskreno da me teškoća, veličina i hitnost te zadaće

ispunjaju najvećom radošću; ne radujem se nevolji s kojom zapravo duboko suosjećam, ne radujem se bijedi svoje braće, — ne, nego tome da će se sada neminovno pokazati koja Crkva nosi u sebi snagu božanske istine. Pokazat će se da je konačno rješenje socijalnog pitanja pridržano Katoličkoj crkvi; jer država, ma kakve propise donijela, nema za to snage. Sličnu je misao iznio jedan častan protestantski svećenik[4] u crkvi sv. Pavla. Odsada će borba između protestantske i katoličke vjere na području dogme utihnuti, ali će se razviti na području socijalnih pitanja. Jasno je da se ljubav ne može odijeliti od istine, od dogme. No djela ljubavi su najuvjerljiviji dokazi. Ako se bude pokazalo da je naša Crkva zavičaj ljubavi, djelotvorne kršćanske ljubavi koja marljivo pomaže siromašnoj braći, bit će priznata i istina našega vjerskog nauka.

Već je Toma Akvinski prije šest stoljeća pomnjivom temeljitošću ukazao na ova pitanja i na put pomirenja između posjeda i neimaštine. Vrijeme mi ne dopušta da potanko razvijem njegovu nauku. Ali vas pozivam moleći i zaklinjući: pokažimo snagu naše Crkve kako su je pokazali i odjelovili i muževi starih vremena, kao sv. Franjo Asiški, koji je darovao svoje zadnje odijelo u najpotpunijem i najslobodnijem siromaštvu. Govornici prije mene su napomenuli da će nas Bog kazniti kušnjama zbog naše mlakosti; mi smo doista zbog nje zaslužili najstrašniju kušnju da smo izdali duh kršćanske ljubavi. Tako smo našoj Crkvi oduzeli najjače dokaze istine, Božje i životne snage, pa ne trebamo uzeti za zlo protestantima što se ne mogu osloboditi od predrasuda prema Katoličkoj crkvi, sve dok ne budemo činili ono što su činili prvi kršćani. Jer, jamačno, nitko se ne bi odrekao vjere kad bi se na nas moglo primijeniti ono što su pogani govorili o prvim kršćanima: »Gledajte, kako se ljube, kako se pomažu i pritječu jedan drugome u pomoć, kako su spremni sve žrtvovati jedan za drugoga!«[5] Mi smo dužni pružiti svijetu ovaj dokaz. Dajte, gospodo, usmjerite udruženja Pija (Piusvereine) i u ovom pravcu kako bismo dokazali svijetu da je stari duh Isusa Krista u nas sačuvan sve do dana današnjega!

Izvornik: *Sämtliche Werke und Briefe,* Abt. I, Bd. 1, str. 17—20, Mainz 1977.

BILJEŠKE

1. Ovu je lozinku formulirao Heinrich Förster (1799—1881), kanonik iz Breslaua i narodni poslanik u Frankfurtskom parlamentu.
2. Riječ je o knezu Felixu Lichnowskom (1814—1848) i o generalu von Auerswaldu (1792—1848) koji su ubijeni u narodnom ustanku u Frankfurtu 18. rujna 1848.
3. Adam Franz Lennig (1803—1866), kanonik u Mainzu, osnovao je u ožujku 1848. udruženje katoličkih muževa pod imenom »Udruženje Pija za vjersku slobodu«. Ime je dobilo po papi Piju IX. Iz tog udruženja koje se u nekoliko mjeseci proširilo po cijeloj Njemačkoj formirano je na I. Katholikentagu u Mainzu (3—6. X. 1848) »Katoličko udruženje Njemačke« koje djeluje još i danas.
4. Karl Zittel (1812—1871), narodni poslanik u Frankfurtskom parlamentu.
5. Usp. Tertulijan, *Apologeticum,* XXXIX, u: PL 1, 534.

Miroslav MAJNARIĆ

Jezik

Povuku te za jezik i stave ga u pokret, pa tko je onda kriv što ga ne možeš lako zaustaviti? A ponekad ti i samome nešto leži navrh jezika, neka grudica, što li, pa samo čeka da se i protiv tvoje volje i želje otkotrlja u bijeli svijet. I to je kao neka viša sila, ali je drugi baš mnogo ne uvažavaju. Doduše, dogodi se, da nešto ostane za jezik prilijepljeno pa se otuda ne da van, iako u dubini srca želiš da to bližnjima pokloniš. Dakle, kako narod kaže, ono što je na pameti, nije baš sve prikladno da bude i na jeziku, ali ima naivaca koji se toga ne pridržavaju.

Jezika ima raznih i mnogih osobina, te se njegovi vlasnici i suvlasnici i po tome razlikuju. Pa se tako može biti: brz na jeziku, dugog jezika, jakog jezika, oštrog jezika, poganog jezika, slab na jeziku, sladak na jeziku, zao na jeziku, a ima ih i neopranog jezika, što se može ustanoviti uvidom u dotična usta. Jezikom se mogu obavljati i poneki poslovi, jer on može: zaletiti se, upasti, prepasti, napasti, a može mljeti i na kraju mlatiti. Dogodi li se da duša izađe na vrh jezika, e, to je onda već neka izuzetna situacija, koju rješavaju drugi faktori.

S jezikom imamo i drugih prilika i neprilika: sad ga treba obuzdavati, sad razriješiti, sad stegnuti, sad popustiti. Prilično je to nepouzdan elemenat, čas je višak u ustima, čas kao da ga nema: ne znaš zucnuti jedno jedino slovo. Jednom zijevaš kao riba na suhom, a drugi put, pak, riječi cure kao kukuruz iz poderane vreće. Ukoliko se želi sve to spriječiti, nema druge nego jezik zataknuti za zube i sve će biti u redu.

Posebno se izdvaja pitanje zajedničkog jezika, koji se traže na sve strane, sad ih nađemo, sad izgubimo, pa nastane grozničava potraga za sve novim i novim rečenicama, jer nam one prve začas zastarijevaju. To je stvarno mukotrpan posao, dugotrajan i fin, pa pojedini radnici koji na njem rade dočekaju i zasluženu mirovinu na tom mjestu. Konverzacija se svodi, u najvećem broju slučajeva: te smo našli zajednički jezik, te još nismo sasvim uspjeli, tek što nismo pri kraju, moramo još dalje ga tražiti, jer sve ukazuje na dobar završetak i najzad samo da stavimo potpis.

Inače, mi smo vrlo razgovorljiv narod, osobito kad to ne treba. Ali kad je to potrebno, recimo, na radnom mjestu, riječi su nam jako skupocjene, baš pravo zlato, te pazimo da nam ni jedno slovce ne izleti suvišno preko zuba. Poneki su u tom smislu toliko štedljivi, pa bi im ta slova trebalo kliještima izvlačiti iz usta, ali to ne bi bilo baš zgodno raditi pred strankama na šalteru, a zahtijevalo bi i novu organizaciju posla.

Štedi se, uglavnom, na troškovima naših glasnih žica, jer se lijepo čuje, ako napneš uho: da, nego, hm, eh, ah, moramo i mi jesti, dođite sutra i najvažnije: imamo pauzu. Ruku na srce, mora se priznati, to su vrlo vrlo praktične rečenice, malene su, a mnogo kažu, najkraće na svijetu, uzornog stila, u koji bi se mogli ugledati mnogi pisci romana, i kod nas i u svijetu. Ali što je, tu je:

priroda, ona službena, tim nas je obdarila. Međutim, druga je stvar kad se sastanemo neslužbeno, tad treba sugovorniku sve potanko razjasniti u tančine, da ne bi došlo do zabune. Tada nema štednje, sve ide kao po loju, nemaš dlake više na jeziku i nadoknađuješ zakašnjenje.

Nije dobro pustiti jeziku uzde, pa da uteče kao zec, ne valja ni da zapne kao sivonja u blato, kad se, siromah, umori i oteža od prekovremenog rada. Najbolje bi bilo, kad bi ga mogli, kao i mnogo toga drugog, programirati na određeno vrijeme — na primjer za radni tjedan. Pa onda — slikovito rečeno — biti bez brige i dati sve četiri u zrak, a on neka radi, radi, radi...

Tomislav ANTUNOVIĆ

Pokoljenja da me ne bi proklinjala

To je bio čas kada me napustila vira
kao u ona teška vrimena, kad koplja
žuljahu tvrde ruke ratnika, što
u čoviku zgasla je ljubav za zemljom
pa nitko da oćuti tugu te zemlje,
zemlje napuštene,
zemlje ludom izgradnjom uništene;
nitko da joj se smiluje,
da je odbačenu i pogaženu prigrli
s urezanim križem na čelu;
otrgao sam se lažima grada i pregrađa,
pa u bigu bosonog gazio travu,
rosom opijenu;
preskakao lokve i potoke,
zaplićao se u šiblje i drače,
pa noge izranjene
i krv mi se jutrom mišala;
teškom motikom u rukama kopao sam,
kopao brazdu za brazdom,
na straži,
zemlju da spasim,
pokoljenja da me ne bi proklinjala.

Bruno BULIĆ

Kad su splitske palme bile malene

Sa Sušaka otputovali smo na večer. S druge strane Rječine čuli su se uzvici i pjesme D'Annunzijevih legionara. Ta njihova više vrištanja nego napjevi parali su uši.

Zaplovili smo prema jugozapadu. Brat i ja povukli smo se u svoju kabinu i pokušali zaspati. A bili bismo zacijelo i uspjeli, da nas od vremena do vremena nije budilo čegrtanje lanaca na sidru i naginjanje broda kad je pristajao uz gatove naših pomorskih mjesta. Tako više izmučeni nego odmoreni stigosmo u Split.

Na obali nas je, po dogovoru, čekao naš sestrić Ivan. Brat Nino je morao proslijediti do Kotora, gdje se je trebao prijaviti vojničkim vlastima radi odsluženja vojnog roka u mornarici. Tu na gatu sporazumjeli smo se za bližu budućnost. Oštar zvižduk sirene pozove Nina na brod. Oprostili smo se u žurbi. Brod je punom parom odmicao kao da ne želi zakasniti. Uskoro je iščezao iza svjetionika prema jugoistoku.

Rođak Ivan, mlad čovjek, vedroga nasmijana značaja, nastojao je da prebrodim rastanak s bratom. Podrobno mi je tumačio sve osobitosti što me čekaju u Splitu. On je bio vlasnik gostionice »Dva goluba«, koja se nalazila u neposrednoj blizini hotela »Slavija«. Poviše svoje gostionice imao je na prvom katu trosobni stan. Ja sam tako dobio ugodan smještaj, gdje ću se moći osjećati kao doma.

Odmah prvih dana izrazio sam želju, da pođem u Tugare didu na Osić. Jednoga lijepoga jutra želja mi se ispunila. S jednim znancem pošao sam karetinom na nekoliko dana u Poljica. Did Ivan već me je čekao na Dočinama. Bilo mu je poručeno da dolazim k njemu. U četiri-pet godina koliko ga ne vidjeh dobrano je ostario. Gubitak sina Mate, moga oca, a nedugo zatim i babe Antice, učinilo je svoje. A da nevolja bude još veća, i rođak Frane je služio svoj vojnički rok negdje u Macedoniji. Ipak je didovo veselje što me vidi bilo kao i moje, veliko i iskreno.

Jednoga od idućih dana u našoj postojbini na Osiću did me pozove u svoju sobu. Uza zid je stajala otvorena jedna lijepa izrezbarena crna škrinja, do vrha ispunjena debelim u žutkastu kožu umotanim knjigama i mnogim uredno poslaganim rukopisima.

— To ti je, Bruno, ostavština naših praotaca. Tu su knjige, vlasništvo don Frane Bulića, iz XVII. stoljeća. I neki rukopisi kasnijega doba. Sve je to napisano hrvatskom ćirilicom-bosančicom i glagoljicom.

Ostao sam zatečen. Jer did Ivan je vrlo teško ili bolje nikako svladavao latinicu, dok je glagoljicu čitao kao da govori napamet.

Did me je pitao za što sam se odlučio u životu. — Dragi dide, velim ja, vidio si one slike u sv. Kati (crkvica iz XVII. stoljeća na groblju u Osiću). Eh, pa i ja želim slikati takove slike kad izučim zvanje. Vidljivo razočaran, did Ivan vrtio je glavom. — Zar ne ćeš u pope? Ali se je nekako smirio, kad sam mu objasnio u čemu je stvar. — A možeš li ti i mene naslikati? — Kako da ne. I stante pede pođoh po svoj blok i olovku. Postavio sam dida u lijevi profil. Bez osobita napora, s nekoliko odvažnih poteza, sni-

mio sam taj dragi lik. Sličnost je bila velika: nos, oko, brk i uho s naušnicom u obliku turske glave. S ponosom dadoh taj crtež didu u ruke. Gledao ga je pažljivo i lukavo se smijuljio. Okrenuo je papir na drugu stranu i zabrinuto kimajući glavom upitao me: »A di mi je drugo oko?«

Nemojte se smijati, dragi čitatelji, kada ovo budete čitali. To što je tada zbunilo moga dida, kubiste je i te kako zanimalo. Prikazati stvarnu trodimenziju na jednoj plohi. Ipak se je did Ivan s tim crtežem poslije hvalio svojim susjedima. Njegov unuk prostom rukom zna načiniti pola glave, a kad izuči zanat, znat će načiniti i čitavu glavu. Dragi dide Ivane! Mir tvojoj duši, ali da znaš, teško je crtati, slikati ili kipariti.

Jednoga jutra stigao je zeman rastanak. Oči su nam bile pune suza, kao da smo slutili da se više ne ćemo sastati. Krenuo sam prema Naklicama, da bih kroz Lisičinu stigao do Omiša. Žustrim nizbrdnim hodom učas sam stigao u Omiš.

Koje li promjene zatekoh u Omišu! Moji vršnjaci i znanci raspršili se po svijetu kao rakova djeca. U konobi moga oca osušile se velike bačve, a s nekih su popadale duge i obruči. Pravo rasulo. A saznao sam da je i naš stari bačvar Bepo umro. Na Fošalu je još uvijek ljekarnik mr. phar. Franceschi pravio čudesne lijekove za sve bolesti iz onih naših aromatičnih trava, pravi čarobnjak. I na Skalicama kod Male Braće bilo je promjena, ali je njihova crkva žarila ljepotom, tišinom i svjetlom.

U Omišu sam ostao tri dana, pa zatim p. b. »Krilo« otputovah za Split. Omiš me je rastužio. Jedino me je vjerno i neslomljivo gledala tvrđava-kula Mirabela nad Omišom. Brodić je marljivo sjekao pramcem mirno more. Pristajao je uz gatove Dugoga Rata, Krila i Stobreča. Konačno stigosmo i u Split.

I u Splitu sam primijetio neke promjene. Ispod Marjana prema Čiovu nekoliko ratnih brodova na kojima se viori stars and stripes (zastava USA). Uz svjetionik R/n »Puglia«, talijanski ratni brod s trikolorom i savojskim grbom. Kod »Dva goluba« zatekao sam cjelokupnu momčad »Hajduka«, gdje slavi pobjedu nad nogometašima jednoga amerikanskoga ratnog broda. Zapamtio sam braću Veljka i Šimu Poduju, Tagliaferru (radi čudnoga prezimena i vedre naravi), Benčića i još neke. »Hajdukovci« su kod Ivana imali svoj štab. A kada se je Ivan poslije nekoliko godina preselio s gostionicom i stanom, odlazili su k njemu na feštu čak u Dugi Rat.

U Splitu sam se dobro snašao. Jednoga dana pred gostionicom »Dva goluba« crtao sam poprečnu ulicu i Mletačku kulu na Voćnom trgu (danas Trg Marka Marulića), kad se iza mojih leđa pojave dva mladića. Jedan je bio nećak slikara Meneghella-Dinčića, Mate Meneghello, dosta visok i malo pogrbljen, a drugi je bio slikar Narcis Burić, koji se tek vratio iz Münchena gdje je studirao na Akademiji. Moje crtanje nas je zbližilo i od tada sam imao pravoga štofa za razgovore, to jest za razglabanje o umjetnosti, posebice o slikarstvu.

Split je živio u pravoj potrošačkoj groznici. Naime, amerikanski mornari izvlačili su iz svojih džepića na bluzama gomile dolara i trošili, bančili i plandovali od kavane do kavane. Jedino nisu zalazili u kavanu »Nane«, koja je bila rezervirana za talijanske mornare i za šačicu talijanskih iredentista.

Tih dana je duž splitske obale Ante Ružić-Baćo držao svoj šou. Odjeven u trkački triko, s ešarpom hrvatske trobojnice preko ramena, u bijelim gimnastičkim papučama, nekoliko puta bi natraške trčao od crkve sv. Franje do Bačvica, nezaustavno si davajući tempo kratkom bagulinom. Baćo je bio i izdavač raznih humorističkih listova, svako je izdanje imalo drugčije ime. On je bio odgovorni urednik, kolumnist i jedini kolporter tih svojih novina. Izvikivao bi: »Šaljive novine, friško!, friško!« U tren bi bile razgrabljene. U njima je, možda, bilo najmanje humora, ali je zato bilo svega ostaloga. Posao mu je cvjetao. Njegove novine nisu imale remitende kao ostale. Nije mi poznato da li su Baćini športski rezultati registrirani negdje u forumima. Začudo što njegovo unatražno trčanje nije uvedeno kao jedna od lakoatletskih olimpijskih disciplina, umjesto boksa koji se šepuri tamo gdje mu nije mjesto.

No vratimo se veselim momcima u bijelim mornarskim odorama, s čudnim kapicama-šeširićima na glavi, koji su na juriš osvojili domaći svijet. Već u rano jutro moglo ih se vidjeti kako zauzimaju stolove ispred kavane Trocolli. S nogama visoko na stolovima, uz neizbježne velike vrčeve piva u kojima je plivao sladoled. A katkada bi se iz obijesti šakama ogledali tko je jači.

Jednoga dana stigao je na gat kod kolodvora jedan amerikanski blistavi krstaš. Puhao je dosta jaki burin. Na palubu su stigli pozvani gosti, među njima jedna mlada ugledna splitska gospođa s mužem, visokim dostojanstvenikom splitske gradske vlasti. Upravo su razgledavali topove na pramcu, kad zapuše vjetar i odnese gospođi šeširić s glave. Zapovjednik broda, u činu kontraadmirala, pogledom i pokretom ruke pozove jednoga službujućega mornara, koji, ni pet ni devet, odjeven, s kapom na glavi i cipelama na nogama, u elegantnoj paraboli skoči u more. Tajac! Svi smo napeto gledali što će biti. Mornar izroni i plivajući jakim zamasima ruku dostigne onaj jadni šeširić, koji je tjeran vjetrom sve više plovio prema otvorenom moru. Plivajući kraul načinom (tada slabo nam poznati stil) mornar sustigne šeširić, uspne se na palubu i preda ga zapovjedniku. Ovaj otrese s njega morsku vodu i galantno ga preda gospođi. Ona je bila zbunjena, crvena u licu. U nedoumici što da učini, zahvalila se zapovjedniku, a onda je nesmotreno počela nešto čačkati po torbici. Izvadila je novčarku iz nje izvukla banku od 100 dinara i pružila je mokrom mornaru. U stavu »pozor« on je salutirao oštro, odbio primiti novac, okrenuo se i vratio u svoj vod. S obale se prolomio pljesak i uzvici: Bravo! To su one dogodovštine što se utisnu u naše pamćenje, pa se kasnije tih neobičnih trenutaka ne možemo otresti. Bilo kako bilo, sjećanje na takve događaje lajtmotivi su prošlosti. Tih dana meni je Split otkrio mnogo toga, pa se ne čudim da je maestro Tijardović u to vrijeme ostvario svoju »Floramy«.

Ivan i ja često smo ručali u restauraciji hotela Trocolli, ne radi osobite hrane, nego što je Ivan na tom uglednom mjestu zakazivao svoje poslovne sastanke. Ujutro nas je obično dvorio mladi konobar Pero. Naše Zagore list. Čudan je bio taj Pero. U bezprijekornom fraku i snježnobijeloj košulji s isto takvom kravatom, a i radi svoje plave kose, bio je više nalik engleskom dandyju nego splitskom konobaru. Afektirao je i izigravao otmjenost, pa bi često izgledao smiješan.

Jednoga dana Pero me pozove na stranu i potišteno mi reče: — Mladi gospodine, smijem li vas zamoliti za jednu veliku uslugu? — Smijete, velim ja njemu, ako vam budem znao pomoći. — Radi se o tome, kaže on, do mjesec dana polazim u Ženevu radi usavršavanja u svojoj struci. Naime, možda ste primijetili da se ja usiljeno ponašam, ili stojim kao drveni kip ili se razmahujem rukama, a ni jedno ni drugo u mom poslu nije dobro. Pa bih želio da me u tome ispravljate. — Kako ću to ja? — velim ja njemu. — Jednostavno, mi ćemo sjediti sučelice jedan drugom i razgovarati. Kad vi primijetite da negdje utriram, dignite ruku. Pitao sam ga: što to znači »utrirati«. Pogledao me samilosno. — I to ne znate? To je po našu pretjerivati. — Tako, tako, kažem ja njemu. Nemojte utrirati, radije pretjerujte! — Nekoliko puta bio sam strpljivi svjedok njegovih muka. Konačno je dotjerao dotle,

da se je prirodno vladao. Otputovao je u široki svijet. Nikada više nisam o njemu ništa čuo.

Duboko sam zavolio Split. Obala s kulisama Dioklecijanove palače. Grleni uzvici i dozivanja vedroga našega puka. Šarolikost. Uočljivo kastinsko društveno uređenje, samo malo drugčije od onoga u Indiji, činilo je svoje. »Vlaji« su, međutim, u to poslijeratno vrijeme zauzimali sve istaknutije položaje. Split se je tako postupice razvijao u glavni grad Dalmacije. Zadar je bio otet, Dubrovnik previše na jugu, ostao je Split — biser mora.

Bio u Zagori jedan naš bistri seljak, pravi fetivi vlaj. Izbio svjetski rat, prvi po redu. Austrija je trebala vojnika, a vojnika nikada dosta. Regrutirali oni i staro i mlado. Dođe red i na godište našega Mije. Kao pravi rodoljub htio on spasiti barem svoju glavu. Nasjeckao čovjek češnjaka i slanih srdela, sve to dobro promiješao u kašu i tom pomađom namazo oči prije no što se je javio pred regrutnu komisiju. Lijevo oko odrvalo se dosta uspješno toj kuri, ali desno — oćoravilo! Untauglich! Moj vam Mijo to jedva dočekao. No, morao je nositi očale. Naruči on da mu stakla obrube zlatnom žicom. Tako bijaše i učinjeno. On se je otada vrtio u sve boljim krugovima. Ljudi su držali, da je vrlo učen. Tim više što je izbjegavao previše govoriti, od straha da ne bi bubnuo koju glupost. Malo danas, malo sutra i moj ti Mijo postade veletrgovac. Imao sam prilike s njime sjediti u društvu, ali teško bih i ja povjerovao da on nema barem trgovačku akademiju iza sebe. On nije dopustio da ga oko sablažnjava, pa ga je iščupao samurajskom hrabrošću. Što sve nisu činili ti naši ljudi u teškoj borbi za opstanak. To je poglavlje za sebe. Možda bi knjiga s nakaznim receptima za takav način preživljavanja imala golem uspjeh. Ali bolje je da takve stvari ostanu tabu tema i dalje. Jer, kad bi ljudima počeli skidati očale, bilo bi manje učenih a više novaka. Takve priče možda ovdje i nisu na mjestu, ali zbile su se! Ne moram ih izmišljati, stvarnost je često magičnija i nevjerojatnija od fikcije.

Jedanput, šetajući obalom u društvu s Matom Menegellom, vidjeh kod Marmontove ulice čudnoga jednog čovjeka, nižega uzrasta s gambalima (nazuvcima) i gojzericama na nogama, s velikom klobučinom na glavi, duge, veoma duge kose i obrastao u bradu i brkove. O lijevu je podlakticu zakvačio drenovaču. Bio je u živom razgovoru s nekim gosparom. Šetajući, pomalo su mahali rukama. Pitam ja Matu: — Tko je taj čovjek? — Što, ne znate? — to je naš veliki kipar Ivan Meštrović. — Zbilja, za njega sam već čuo u Trstu i s ponosom ga isticao svojim (ne)prijateljima Talijanima. Tada nisam mogao znati da će u mom životu taj čarobnjak oblika igrati za mene značajnu ulogu. Premda mu je rodno mjesto bilo Vrpolje u blizini Đakova, gdje mu se roditelji zatekoše na privremenu radu, svojim rodnim krajem smatrao je Otavice. I baš zbog tih Otavica on se je u to doba s puno muke natezao s talijanskim okupatorskim vlastima. Slično Meštroviću, ja sam Poljičanin iako sam rođen u Trstu. Sudbina je to mnogih naših ljudi koji su išli u pečalbu (nadničarenje).

Osim već spomenutih mladića (Mate Meneghella i Narcisa Burić), nisam u Splitu upoznao nijednoga drugog slikara. Emanuel Vidović, tada kao i poslije, živio je povučeno. Bio je tu slikar Tolić i još po koji čija imena nisam zapamtio. No postojala je i neka avangarda koja je većim kiparom od Meštrovića smatrala kipara Marina Studina iz Kaštela. A ironija toga klasificiranja je ta da je za vrijeme moga školovanja na zagrebačkoj Umjetničkoj akademiji Marin Studin pohađao specijalku Ivana Meštrovića. Čast pokojnom Studinu, ali Ivan Meštrović je samo jedan!

Što je to avangarda, u dobrom smislu? Biti promišljen. Imati snagu da se iz sebe nešto pokrene, ali i prethodi nečemu. Ne prkos radi prkosa! Svojstvo

je mladosti da se suprotstavlja nečemu bilo to mudro ili ne. To je težnja ne k boljemu, nego drugačijemu. Otuda pojmovi prethodnica i zalaznica. Sva je nevolja u tome što se brkaju pojmovi. *Krepuskularno* postaje napredno. U razgovorima o slikarstvu moji prijatelji i ja nikako da uskladimo mišljenja. Da bi slomili moju šutnju, oni su govorili i govorili. Ja sam od njih tražio samo djela, a ne ćakule.

Nino se vratio iz Tivta. Uzet je u mornaricu. Kako onda naša zemlja nije imala brodova, odgođeno mu je služenje za nekoliko mjeseci. I što sad? Burić portretira Nina a Meneghello mene. Kolike li razlike između rečenoga i načinjenoga! Miroslav Kraljević portretirao je nekoga Masovčića kao bonvivana. Burić je žarkim bojama nasliko ništa lošiju sliku od ove Kraljevićeve. Samo što je Burić bio nešto oštriji. I Burićev Nino imao je šešir na glavi i štap u rukama. Ista sjedeća poza. Jasno, dva slična temperamenta, razlika je samo u načinu i biti prikazivanja. Da li je Narcis Burić znao za Miroslava Kraljevića, pitanje je sad? Vjerojatno nije, ali polazište i jednoga i drugoga je zajedničko — München! Za razliku od bratova portreta, Mate Meneghello donio je moj lik u nekoj tonskoj maniri koja je mogla podsjećati na Josipa Račića. Široki škuri namazi žitke boje što su više modelirale nego modulirale viđeno. Šteta što osim ove dvije slike od te dvojice dobrih slikara druge vidio nisam. Tim više je to šteta što se tim slikama zameo trag.

Ovo vrijeme o kojemu pišem nije bilo sklono slikarstvu. Druge su stvari utjecale na mir i spokoj veseloga Splita. Zbilo se je da je nekoliko talijanskih mornara izazvalo tučnjavu u blizini kavane »Nani«. Policija je izgrednike zadržala do konačnoga rješenja te *barufe*. Ali je zapovjednik talijanskoga krstaša R n »Puglia« bio drugačijega mišljenja. Sutradan je naoružao jedan »MAS« (ratni čamac), ukrcao mornare i krenuo od svjetionika da nasilno oslobodi svoje zatvorene mornare. Krasan sunčani ljetni dan. S mora je lagani maestral hladio jedinstveno šetalište na splitskoj rivi. Mladost je bezbrižno šetala goredlje, puna životne radosti i veselja, a ni stariji nisu bili zabrinuti. Palme su još bile malene, no ipak su nešto sjene bacale na pločnik i darežljivo je davale klupama gdje su se odmarali najstariji isluženi penšijunati. Nitko nije ni slutio da se sprema grom iz vedra neba. Talijani su se približavali šetalištu.

No nešto nije bilo kako valja. Pokušaj talijanskoga ratnoga čamca da pristane uz obalu izjalovio se nekoliko puta. Priveza s čamca bila je vraćena i bačena u more. Treba imati na umu da su Talijani bili naoružani do zuba, s uperenim karabinkama. Talijanski zapovjednik, kapetan korvete Tomaso Gulli, izvuče iz toka samokres i uperi ga na okupljeni narod s riječima »Far' io l'ordine fra questa marmaglia!« (Učinit ću ja reda među ovom klateži). Narod se je brže-bolje sklonio iza palma i legao na zemlju. Začuše se dva hitca, najprije jedan pa drugi. Comandante Gulli se izvali smrtno pogođen među svoje ljude. Čulo se još nekoliko hitaca, ali i naglo povlačenje ratnoga čamca.

S naše strane bilo je nekoliko ranjenih. Sjećam se jednoga malenoga Macedonca (11 do 12 godina). U bijelu povezu privezanu oko vrata držao je svoju desnu ruku. Bio je ratno siroče i svi su ga u Splitu prigrlili kao svoga. U ovaj događaj amerikanski mornari nisu se uopće miješali, ali su kao svjedoci potvrdili da je Gulli postupio u opreci s uobičajenim postupcima u sličnim prilikama. Čak i ono nekoliko talijanaša nije odobravalo njegovo izazivanje. Ma kako to čudno zvučilo, ipak su u duši bili slobodoumnici, po predaji mazzinjani i garibaldini. Od mjesta događaja ja sam tada bio udaljen nekih dvije stotine metara, kod Carinarnice. Čuo sam samo pucnje i vidio veliko komešanje naroda.

Talijanski krstaš otplovio je u talijanske vode. Talijanske novine sasule su drvlje i kamenje na barbare, to jest na rodoljubivi Split. Kad bi to znao

Nikola Tommaseo, možda bi barem opomenuo da nasilje vodi nasilju. Živio je u druga vremena, kada je talijanski narod prednjačio noseći baklju slobode za sve potištene i obespravljene u oba naroda. O posljedicama spomenute »junačke balade« raspravljali smo u Ivanovoj gostionici. Već dvije godine naša su braća u Istri i Julijskoj krajini izloženi šikani. I zna se kamo je Talijane njihova bahatost dovela.

Split je opet počeo živjeti svojim životom. Ante Ružić-Baćo pretrčao je natraške od Splita do Omiša. No ovo moje pisanje nije akvarel, radije bih to nazvao bakropisom rađenim suhom iglom. Pišem suhih očiju, bez suza, ali ne bez gorčine.

Odlučismo poći u Sinj, u posjet Gospi Sinjskoj. S jednim Ivanovim znancem, koji je vozio onaj »Fordov« automobil što su ga tada u šali nazivali mlincem za kavu. Tako jedne večeri ovaj naš znanac, Meneghello, Nino i ja uputismo se cestom za Solin i Klis prema Sinju. Drmuskanje je izazivalo morsku bolest. Cesta, u ono doba jedino moguća, dosta je nezgodno vijugala ispod Klisa. Najednom oba stražnja kotača doživješe havariju. Srećom je »Ford« mučno i polagano svladavao uzbrdicu, pa stoga nismo odletjeli u jarugu. Što sad? Poslije dužega razmišljanja pro i contra, odlučeno je poći u Split, naravno pješice. Automobili su u to doba noći rijetko veoma rijetko prolazili, pa se nije moglo autostopom. Mene odluče ostaviti u kolima da ih čuvam i da me poštede naporna hodanja.

Viribus unitis maknuli smo kola s puta. Uzeše ispuhane gume i ostalo što je trebalo. Tješili me da će se brzo vratiti, neka se ništa ne bojim. Hvala lijepa! Da mi to nisu rekli, možda se i ne bih bojao. Izgubio sam ih s vida. Još sam neko vrijeme čuo klopotanje njihovih cipela, sve slabije i slabije. Ostadoh sam samcat usred kao tuš crne noći. Čak ni zvijezda nije bilo na nebu. Daleko, daleko u dolini pokoje slabašno svjetlo činilo je čudne neke obrise u guštari. Kao da su se u njoj posakrivali ratnici ili razbojnici. Oblio me je hladan znoj. Negdje se sova javila zloguko, da ti se krv sledi. Ne znam da li od smalaksalosti ili pospanosti, zaspao sam snom pravednika.

Probudilo me je dozivanje Nina i ostalih. Rumenilo zore iza Mosora i prijateljski glasovi učas su me razbudili. Ne samo da su donijeli sve ono što će pokrenuti naš mažinin nego su se sjetili i moje gladi. Našao se tu pun tiganj punjene paprike i uz to dobroga crnoga kruha. A bevandu ne treba ni spominjati. Poslije više od jednoga sata napornoga rada, uspjelo nam je pokrenuti visokonogi »Ford« s mjesta. Prođosmo Dicmo i susjedna mu mjesta i eto nas u Sinju.

Odmah smo se pošli pokloniti našoj Gospi. To je bilo moje drugo nezaboravno hodočašće, ali ne i posljednje. Radost u mojoj duši bila je neizmjerna.

Opet smo u Splitu. Nešto novo! Na sidrište u luci uplovio je jedan engleski krstaš s ponosnim »Union Jackom« (narodna državna zastava Velike Britanije) na krmi. Ne bi to bilo ništa neobično tih dana da nisam zapamtio jedan neobični prizor. Na pazaru (tržnici) neki golemi engleski mornar drži u zagrljaju dvije velike lubenice. Treću lubenicu, driblajući kroz sve zapreke, kotrlja čas jednom čas drugom nogom prema gatu, gdje ga je čekao čamac da ga odveze do njegova broda. Mislim da u tome i jest bit narodnoga *albionskoga* duha: otmjeni nonkorfomizam.

Ne mogu reći da sam vidio sve tadašnje znamenitosti Splita, ali one glavne svakako. Pogled na luku i Marjan stvarao je jedinstveni ugođaj, čak ljepši nego napuljski zaljev s Vezuvom.

Poslije duga izbivanja morali smo se određenoga dana vratiti kući u Trst. Opet nas je čekao p. b. »Dubrovnik«. Teški rastanak s dobrim Ivanom i prijateljima Burićem i Meneghellom. Popesmo se na brod. Da li je to bio slučaj

ili je uzrokom tome bila neka nepoznata okolnost, s nama je ovoga puta putovao Tino Pattiera. Bio je to njegov prvi izlazak iz domovine u svijet belkanta i glume. Veoma otvoren mladi čovjek, koji je pjevao i onda kada to nije morao. Da nije bilo tako, ostavio bi dublji trag iza sebe.

Stigosmo konačno i do »Molo Bersaglieri« (prijašnji »Molo Giuseppina« Talijani prekrstiše u »Molo Bersaglieri«). Kod kuće veliko veselje. Uz pozdrave rodbine izručismo i lijepe darove. Opančiće za braću Mata i Karla, rukotvorine za majku i lijepe knjige za sve nas.

U Trstu mnogo promjena. Zivot sve teži, da se ne kaže ugroženiji nego ikada. U kući jedna ugodna novost: na prvi kat se uselio generalni direktor »Ford Motor Company« za Italiju, mladi Amerikanac sa suprugom. Njegova supruga vozila je automobil kao prava amazonka, bila je to prva žena u Trstu koja je upravljala automobilom. Usprkos svemu Mate i Karlo su se dobro snalazili. Svi smo bili sretniji uz vrlu i požrtvovnu majku, koja se je odlučno znala oprijeti crnoj nemani koja nas je željela prisvojiti ili istrijebiti. Pjevali su nam serenadu: »Va fuori d'Italia va fuori stranier!«

Ante JAKŠIĆ

Pokojna mama

Noćni ormarić i čaša vode.
Tišinu zakucavaju otkucaji sata.
Bolestan ležim. Misli brode.
Polako se otvaraju vrata.

To dolazi ona i uz krevet sjeda,
i na moju spušta svoju ruku.
Zabrinuto me miluje i gleda.
Svjetlije je i lakše u tom muku.

Otvaram oči. Stolica je prazna.
Bolestan ležim i misli brode.
Okna mi dira grana mrazna.

Na ormariću je čaša vode.
Nepomična su, nijema vrata.
Tišinu zakivaju otkucaji sata.

40

1946 — 17. 2 — 1986.

1
Veljački dan
kupao se u suncu
i grijao ozeblo
kamenje groblja.

2
Smireno u snatrenju
izvio se zvonik
nebeskog Vojvode
iznad Prominjske visoravni.

3
U plaštu sivila
štitila je planina
obrezane čokote
i uzorane njive.

4
Krka je nečujno
odmicala prema Visovcu
noseći pozdrave Knina
i staroslavne Biskupije.

5
Zvona su svetog Mihovila
dozivala misare
da požure k stolu
što Manu nebesku dariva.

6
U nemiru šetali su
mladi Prominjci
što dviju crkava znamen
na čelu svome nose.

7
Mladi je župnik
oprezno molio
i toga nedjeljnog dana
ostao bez vrele riječi.

8
Čuo se nemirni žamor
ko navještaj vjetra
što raznosi iverje
sumornih slutnja.

9
Pogledi se presijecaju
i govore o skoroj nakani
izdajničke nemoći
u zaboravu besmisla.

10
Grobovi su motrili
u kamenom sažaljenju
zatrovane duše
dozivom upozorenja.

11
Na kolarištu travnatom
mladi su bili orni
zaigrati drevno kolo
i zapjevati punim grlom.

12
Iza crkve tiho je prošla
sjena mlada misnika
u nakani uminuća
i uščuvanog mira.

13
Naručeni sinovi mržnje
požurili su na nedjelo
i obasuli kamenjem
procvalu glavu svećenika.

14
Na izlaznim vratima
novoga groblja
ispod vitog čempresa
ležao je u gomili stijena.

15
Petnaest mladih zaboravljenika
požuriše nemirno
u naručaj naredbodavaca
potpisujući povelju sramote.

16
Hitro je doletio glas,
pretrgla se pjesma,
zaustavilo se kolo,
strah je lebdio iznad groblja.

17
U nemirnom komešanju
jedan je mladac
ostao ko kameni miljokaz
stričeve nenadane smrti.

18
Krv je silovito šikljala
iz glave mladog mučenika,
a hroptavi glas
slutio je na svršetak.

19
Samilosne Veronike
otklanjale su kamenje
u pobožnoj šutnji
da olakšaju smrtni čas.

20
Neočekivano započe govor
iskreći nagovještaj
što hrani nada
u klonućima neizvjesnosti.

21
Čuvar prava i reda
javlja neistinu
o izazovu duhovnog pastira,
postavlja budnu stražu.

22
Na križnom putu
stajala je Majka
i suzama kvasila
blijede obraze.

23
Snivao je mladi župnik
o prostranstvima milosti,
dok je rodbina i svijet
jecao u sažaljenju.

24
Produljio se veljački dan
u beskraj čemera
i svakoj čestitoj kući
zadjenuo znak crnine.

25
Došli su predstavnici moći
i unijeli olakšanje
sokoleći majku
da pristupi k sinu.

26
Od podneva do sutona
ležao je na slamarici
uz grobišni zid
posječeni mladi hrast.

27
Nad Prominom zujio je
otajni zov nemira
i dočaravao strahotnu sliku
nasilne smrti.

28
Ispod zida ljubica je
potiho plakala
nad pogaženom pravdom
i tek procvalom nevinošću.

29
Ptice su zgranuto letjele
bez reda i pravca
i pitale grobove:
tko ima pravo gaziti slobodu?

30
Sunce je okamenjeno zastalo
i prestalo žariti,
jer je okrvavljena ljubav
u sramoti bezumlja.

31
Vjetar je prestao ćarlijati
i u smetenosti pitao:
zašto ste ubili svećenika
koji se tek uputio poljem?

32
Iz prominjskih kuća
dizao se otegnuto dim,
a ljudi su sjedili u gluhoći
i bespomoćno zurili u mrak.

33

Motor je mrmorio tromo,
čovjek u bijelom ogrtaču
sagnuo se krvavom licu
i šapnuo: živ je.

34

Pronijeli su ga grobljem,
pravi mrtvaci ispratiše
još malo živog mrtvaca
i ostadoše skamenjeni.
Mira t. 23. Marulić

35

Majka je pratila sina,
otac je bio daleko,
stariji brat je ubijen,
živi i sestra bdiju uz krevet.

36

U kutu porušene bolnice
leži teški ranjenik,
tijelo mu gori u ognjici,
srce potiho zastaje.

37

Ospe se glas o smrti,
sile se pomalo bude,
osam ukrasa zlati se
na glavi polomljenoj.

38

U nedjelju, u kapeli bolnice,
nekrvnu Žrtvu uzdiže,
sestrice plaču radosno,
Uskrs se slavi uzletno.

39

Tek nakon ljeta šest
na isto mjesto došeta
gdje stučen negda ležao
i kamen krvav poljubi.

40

Nikada žrtva ne gine
što krvlju vrelom procvjeta,
nju Nebo slavom ovjenča
i osta vjekovječita.

Joja RICOV

Lica davno mila

Iščezli su ljudi,

lica davno mila,
bistra,
bliska u obrtanju,

izblijedjela.

Ostaju prostori
i zrak,
lahor i sunce postojano.

Tijelo sve teže,
tromije,

zemlja na dohvatu.

Pod ljetnim suncem i mjesecom

Vruće popodne.
Poljevači tržnice
goli do pasa.

Igra skrivača.
Nad šarenim cvijećem
mahanje repom.

Na brzim konjima
grabe kilometre
hipodroma.

Pas kaska pokraj
stripova na pločniku.
Ni da pogleda!

Na hrpi smeća
razbijena boca Martela.
Te svečanosti...

Zvjezdana je noć.
Kreket se iz jezera
diže u svemir.

Pod savskim mostom
ostavljen gunj. Gdje li je
neznani spavač?

Suri orao
lebdi iznad kanjona,
nekako zamišljen...

Gle, za kamen
zalazi šareni
rep poskoka!

Noć u planini.
Lepet šatorskog krila!
Zvijezde plamte.

Dječak na žalu
u školjci osluškuje
žamor vječnosti.

Val povlači za
sobom u dubinu zvuk
blistavog šljunka.

Morske dubine.
»Milosrđe« — kako tu
zvuči strano!

Topli kameni
na zdencu; voda se
u tami ljeska.

Cviće na balkonu.
Spuštene žaluzine
čitavog dana.

Sparno popodne.
Napol ispijena bevanda.
Muhe na stolu.

Ležeć u hladu
magarac stresa zvoncem
dok žvače sijeno.

Magarac odnosi
svoje rane s muhama
uz uzbrdicu.

Na skalinam
side dica. Pada večer.
Rev tovara.

Mrav iz borove
šume, nasred uvale,
na luft madracu.

Nasred pučine
galeb, gdje da sleti? -
Bijela krila...

Leptirić sjeo
na bijeli dimnjak
parobroda.

Vruće popodne.
Spasilac se dosađuje
u sandolini.

Pas s ukradenim
novinama trčkara
po vreloj plaži.

Glazba s terase.
Lelujav mjesec na vodi.
Loptanje s dinjom.

Miješa se glazba
s dvije terase.-
Sami na žalu.

Osika.-
Račići se preseljuju
za morem.

Cipli, ribnjaka
Petra Hektorovića,
sjećaju li se?

Mjesec, nad hvarskom
tvrđavom,
ispaljen iz topa?

Ljuta prepirka
ili ljubavna pjesma?
Dva slavuja.

U daljini pucanj!-
Kukci jednolično zuje
nad livadom.

Debeli masni
cvrčak na draču, pjevat će
cijelo ljeto.

Tomislav DOROTIĆ

Pošla si za glasom moje pjesme

kroz šumarke niz rijeku
pjevača skrivenog
među lišćem
u granju
tražiš

na lepet tvojih krila
on tjeskobnu smiruje pjesmu
jer izgubljenih proljeća bol
smilio se tebi

uz rijeku se vrati
zaboravi tugu lutalice

Ivan LENDIĆ

Tamo gdje se prostire nebo

Tamo gdje se prostire nebo
i zlatna prolama struja
svježinu jutra
s cvijetom palminim,

planut ću
u sjaju radosti...
tamo gdje svijetlost kraljuje
i anđeo bezvučnu strunu
svira...

Žudnja me nosi u taj ovjenčani svijet!

Sve zbunjene poklike s usana
otpit ću u slatkom blagoglasju
davnih OBEĆANJA!...

Ante KRALJEVIĆ

Navrati, Gospode!

u podrume vlažne
u podnožje svijeta
gdje mrak i bijedu
život nosi
i pijani kosac
uz zamahe snažne
nedozrelo žito kosi
gdje su oči sjaj u tami
i smijeh na spisku nestalih vode
gdje su plač i dijete ostali sami
u podnožje svijeta navrati, Gospode!

Izlazak iz Egipta

Metaforu jedva da je potrebno razriješiti: riječ je o izlasku iz svijeta nejednakosti i nepravde, iz ropstva društvenog i nacionalnog, iz Misira u »Obećanu zemlju« kanaansku, preko Crvenoga mora (je li to zaista revolucija?), u kojem je Bog utopio progonitelje. Bila je to zakonita, ljudska obrana od nepravde i nasilja. A što je bilo ono u Kanaanu?

Na kraju krajeva možemo pitanje i odgovor razriješiti ovako: treba barem pokušati smiriti paklene sile, a nekako oslabiti i suzbiti snagu demona, za kojega kardinal Josef Ratzinger u časopisu »Jesus« piše da je realan i »osoban« stvor. Jer ako su teške nepravde (od ovoga svijeta) i društvene nejednakosti posljedice grijeha, i njegovi uzroci u beskrajnom uzročnom nizu, posve je »blizu pameti« i kršćanskom osjećanju svijeta da nam »oslobođenje« od svjetske (i svjetovne) nepravde i nejednakosti donosi i oslobođenje od mnogih i premnogih grijeha.

1

Time smo već usred jezgre nesporazuma (u vezi s teologijom oslobođenja) jer »oslobođenje« kao *trenutni* gramatički oblik (glagolska imenica) zapravo je apsolutizacija od »oslobađanja« ne-potpunog i ne-konačnog. Što ujedno pogađa nedoumicu i nesporazum u koje, u »Crkvi u svijetu«, upada i Jakov Jukić s tvrdnjom: »U čišćenju kršćanstva od ideologičnosti bit će potrebno učiniti novi korak i reći da kršćanstvo ne daje ljudima vremenito oslobođenje. Ali im ga nitko drugi ne može dati.«[1]

Samo, zar je zaista moguće zaklanjati se apsolutizacijama i uopćavanjem, da bismo se opravdali zbog povlačenja, i abdicirali, u ovoj dolini suza, od postupnog i upornog rada na društvenom *oslobađanju* i materijalnom (zemaljskom) uzdizanju čovjeka — i to danas, s nekoliko gladnih kontinenata u svijetu, a na pragu postindustrijskog društva koje može (ako bismo još »ugradili« u nj snažnu moralnu komponentu) u mnogočemu olakšati život i osloboditi nas od mnogih tegoba i strahota. Kome to, dakle Crkva prepušta posao za uzdizanje i napredak života, i u ime čega? Otkud takva abdikacija *i zbog čega,* kad je već u enciklici Ivana Pavla II. »Laborem exercens« izložen cijeli program s problemima i smjerom rješenja. Zar sam Isus Krist nije bičem istjerao iz hrama trgovce i lihvare — a upravo svijet je, čini se, taj hram, ako me metafora ne vara. I kad nas već znanstvena revolucija i demografska eksplozija u mnogim zemljama stavljaju svakim danom pred sve oštrije *moralne* dileme, što znači u svjetlu tih svakodnevnih iskustava, i neviđenih ubrzanja promjena, tvrdnja Jakova Jukića: *»Prema učenju kršćanstva svijet se dakle ne može promijeniti polazeći od svijeta«* (str. 228). Ona znači, i taj pisac zacijelo tako misli: svijet se ne može posve, apsolutno promijeniti. Kome to danas još pada na pamet takva zemaljska, konačna »eshatologija«? Ali svijet se može *mijenjati,* što je bitno, a vrlo je jednostavno prihvatiti i

složiti se: dobro bi bilo da se svijet na bolje mijenja »polazeći od svijeta« i *ujedno* »polazeći od nebesa«, i nikakvih razloga nema da Crkva ne postavi *težište* na ovo drugo, ali da ne zapusti ni ono prvo polazište.

Inače će od njega poći drugi.

I polaze, s punim pravom, više ili manje djelotvorno, a vrlo često i katastrofalno. Pa zar je teško zaključiti zbog čega je ta djelotvornost tako ograničena i djelomična, i zašto »onim drugima« nedostaje baš ova moralna, nebeska komponenta? Da se od početka u Etiopiji djelovalo od polazišta jednog ili drugog, zar bismo danas gledali na televiziji one žive dječje kosture i zar bi trebalo u hitnji djelovati s milostinjom? Od vremena Mouniera i Izarda možda se »integralni nered« svijeta nije još više zaoštrio, ali se zato »planetarno« proširio. Što bi danas mogla biti njihova personalistička »organska akcija«, a što bi danas morao »pokrivati« realni katolicizam, koji ne bi bio demokršćanski i »straussovski«! U nedoumicama i dilemama koje se upravo pletu oko položaja Crkve u Latinskoj Americi (u Africi, u Aziji) vrijedi li još uvijek podsjetiti na zaključnu misao Emmanuela Mouniera, što je ipak bio ispravak jedne velike iluzije personalizma) *»Tko se ne bavi politikom, radi pasivno za politiku uspostavljene vlasti.«* — Što je, dakle, politika koje se Crkva (ponekad) toliko pribojava i odriče? Gdje značenje *riječi* jedne poslanice prestaje (ako prestaje), a gdje ono prelazi *u djelo?* Upravo na ovom mjestu, usred nedoumice o toj hipotetičnoj i problematičnoj »granici«, treba možda ponoviti riječi koje na neki način sažimlju ne samo kritiku nego i povijesnu procesualnost personalizma: *»Što je predmet politike kao teorije, ako to nije i ne može biti integralna vizija sudbine čovjeka i povijesti, a što predmet politike kao prakse, ako to nije i ne može biti apsolutna povijesna realizacija te vizije?«*[2]

S tom *»vizijom sudbine čovjeka i povijesti«* vratili smo se (već sam jednom napisao: *riba se utopiti ne može!*) dilemama i rješenjima »teologije oslobođenja«. S kojom misli (metodom ili kriterijem) da gledamo sve to? Teološkom? Možda. Ali to će daleko (beskrajno) bolje učiniti teolozi, i reći će nam: je li Isus Krist izričito odbio ustanak ili samo posredno: svojevoljnom smrću na križu? Ali posve izvan tih teoloških (i povijesnih) pitanja i rješenja, za nas, a vjerojatno i za »povijesno kršćanstvo«, bitno je nešto što je — vjerujem, ne posve nehotično — naslutio i Jakov Jukić, napisavši: *»Socijalno se oslobođenje ne smije izjednačiti s kršćanskim spasenjem, jer to nisu dvije iste, ni oprečne, nego potpuno različite stvari.«* Inzistirajući tako na »povezivanju ljudske povijesti s kršćanstvom« i Leonardo i Clodovis Boff su, u odgovoru na članak kardinala Ratzingera (»Osnovni pojmovi teologije oslobođenja«, *»Oiga«,* 1984) naglasili: *»Od svog početka je (teologija oslobođenja) govorila i govori o cjelini oslobođenja.« I taj pojam sadrži također prednost vjere: »oslobođenje od grijeha u milosnom općenju s Bogom.«*

Bez ikakve dvojbe, dakle, *socijalno oslobođenje i kršćansko spasenje nisu iste stvari.* Ali bitno je što nisu *ni oprečne,* i s tog fundamentalnog uvida trebalo bi, možda, sagledati cijeli ovaj kršćanski društveni (*sed veniat...*) fundamentalizam. Samo, ja bih posve osobno i skromno dodao: to ne samo što nisu »oprečne« stvari nego su i *komplementne,* a otuda izvire čitava povijesna »procesualnost«, već u mnogočemu ostvarena, ali najvećim dijelom neostvarena, ona iz »mogućnosti« i moralne utopije, ako se tako može reći (umjesto posvećene riječi *eshaton*).

A to je upravo ta oslobodilačka misao, djelotvorna i praktična, obraćena »povijesnom kršćanstvu« i ovoj dolini Jozafatskoj, koju vidimo u Latinskoj Americi i drugdje, a bilo bi kobno i (moralno) katastrofalno kad te djelotvorne oslobodilačke, pa dakle i kršćanske misli ne bi bilo u ovom vremenu plane-

tarne bijede i gladi; dok nam baš automatizacija i onaj Marxov »razvoj proizvodnih sredstava« (koji se ipak radikalno baš sada očitovao) spremaju kroničnu nezaposlenost i dugotrajne krize prestrukturiranja društva. Ne mogu sada ulaziti (kao teološki laik, i agnostik k tome) u pitanje ima li Josef Ratzinger pravo tvrdeći da pri svemu tome latinskoameričkom i »južnom« zbivanju nije potrebno (i da je možda heretičko) uzdizanje ovih pitanja provedbe i izvedbe na »teološku razinu«. Možda je to dovoljno nazvati praktičnim oblikom posve zemaljskog ponašanja. A možda nikakvog ideološkog zaoštravanja tu ne bi ni trebalo biti, premda se, osobno, ne bih plašio — kao i na drugim »sektorima« — one dvolične: *oportet haereses esse*. Ipak, sve to kod Gutiereza i Boffa zacijelo ima neke veze s »Besjedom na gori«, ali rekao bih posve praktično: čemu sve zemaljske stvari komplicirati s nebeskim, i dirati razumljive osjetljivosti?[3]

Ako su oni u nečemu (a ne znam osobno u čemu) pogriješili, treba naprosto učiniti nešto bolje: pravednije, djelotvornije i kršćanskije; drugim riječima: dezideologizirati tu teologiju oslobođenja (ako to uopće jest teologija), a to se može učiniti upravo s *moralkom* Novog zavjeta. Ali — ako nam je stalo do *djela* i *djelovanja*, kao i do čistoće i uzvišenosti kršćanske misli — može se i bez ikakvih biblijskih ili patrističkih itd. referencija. Jednako kao što se može misliti i djelovati socijalistički bez referencija na marksizam; što, naravno, ne znači da teoretskih i povijesnih dodira, i međusobne ispreplетenosti i motivacija među njima nema. No, je li, poslije tolikih suvremenih iskustava, o tome uopće potrebno raspravljati?

2

Mogli bismo i mi na ovome mjestu naprosto reći (čak ne poznavajući, recimo, tekstove teologije oslobođenja): prizor je povijesno velik i sudbinski značajan! Kao da smo u Italiji na početku 13. stoljeća, samo u većoj mjeri: ovi kao da danas zahvaćaju cijeli (kršćanski) treći svijet, a ne podsjeća nas slučajno na epohalne i problematične početke franjevačkog pokreta. Sve je započelo iz nepreglednog područja bijede, iz pojave siromaštva: *»Zapostavljeno je 'duhovno iskustvo siromašnih': a upravo je to jedinstvena matrica cjelokupne teologije oslobođenja«* — kažu braća Boff. Zato i naglašavaju upravo povezivanje povijesti i kršćanske vjere: *»Težnje i namjeru teologije oslobođenja možemo lako odmjeriti samo s veličinom izazova pred kojim se danas nalaze vjera i Crkva.«*[4]

Trinaesto stoljeće u nepreglednim novovjekim rasponima, razastrto preko kontinenata, ne samo južnih. Glad sahelâ, diktature Južne i Srednje Amerike, djeca-kosturi na televizijskim ekranima, ratovi, pošasti i umiranja milijuna izgladnjelih bijednika; a mi, u Rimu, usred stare civilizacije, u jednom malom kabinetu »Kongregacije za nauk vjere«! Klimamo sumnjičavo glavom nad *»znanošću koja je postala odlučna instancija«*, a ne nasuprot Bultmannovu programu, i nasuprot konferencijama u Medellinu i Puebli, i pokrenutim masama ne dviju, nego triju Amerika, i nasuprot velikom pokretu obnove u Africi, Indiji, Tajvanu, Šri Lanki, Filipinima. »Bili smo kao tri viteza okruglog stola« — izjavio je poslije saslušanja u kongregaciji, kojemu je, umjesto Boffovih branitelja, brazilskih kardinala Arnsa i Lorscheidera, prisustvovao još i ekspert Jorge Mejia. Dogodilo se to 7. IX. 1984. Leonardo Boff, franjevac iz jednog brazilskog sela, stigao je na taj razgovor u redovničkom habitu svog velikog učitelja iz Assisija. Bez dvojbe, drugačije nego li je to onda bilo: na Giottovoj freski stoji Franjo pred Inocencijem II. i prima pravila reda usred dvorske pompe (zapravo, dobro znamo, i to je bilo ponešto »drugačije«)

— a posljedice su bile povijesne, univerzalne. Danas su uzroci i motivi univerzalni i planetarni. Kakve li će biti posljedice? Neutralizacija (još jednom) ili zaista široka *obnova*, s Crkvom usred života, bijede i patnje? Ova prilika do koje je došlo na pragu postindustrijske civilizacije, na planu njenog naličja — hoće li propasti? Umjesto da s margina društvenih i duhovnih zbivanja krene prema središtu velikih društvenih događaja, prema svjetovnom i na *ovom* svijetu najviše djelotvornom ostvarenju teologije *(L. i C. Boff)*, današnja Kongregacija pod perom kardinala prefekta rezignirano priznaje da se teologiju oslobođenja ne može razvrstati *»ni u jednu od poznatih heretičkih shema«*. Nažalost ili srećom? Izmijenila su se vremena, ali mi u njima?

Postoji na ljevici sukladan fenomen inercije, ali jednako tako i novi fenomen: to je sindrom Bad Godesberga. Nije se očitovao (eksplicitno) samo u Njemačkoj, Austriji i Švedskoj, nego (implicitno) u Španjolskoj, Portugalu, Francuskoj i drugdje. To je praktična, ako već ne i izričita dezideologizacija socijalizma. U kršćanstvu nije ipak riječ o dezideologizaciji nego o stvarnoj primjeni Besjede na gori iz Pavlovog kršćanstva, ekumenskog, zapravo, i oslobodilačkog. »Laborem exercens«, enciklika Ivana Pavla II, predstavljala bi zapravo cijeli program u veoma konkretnom nastojanju *»da bi Crkva zaista bila Crkva siromaha«* (L.E. 8) — Što nam, poslije toga, preostaje, na planu misli i dedukcije? Na raskršćima na kojima se nalazimo, usred tolikih nedoumica i rezignacija kojima prisustvujemo (a »pučka religija« u Južnoj Americi i drugdje samo je folklorni surogat u traženju utjehe i spasa), što nam drugo preostaje, negoli tražiti baš povezivanje i »usuglašivanje« povijesti i vjere. Kretanja su već diferencirana i sve bogatija. Uz teologiju oslobođenja, što hoće »politička teologija«, je li to zaista posvjetovljenje i politizacija religije i Crkve? *»Politična teologija nema namjeru politizirati Crkvu, nego kristijanizirati crkvenu politiku i političku djelatnost kršćana« (J. Moltmann).*

Ne radi li se, dakle, pri ovim kontroverzama i sukobima ipak o zamagljenim i nepreciznim pojmovima? Ili su možda u igri stare inercije, animoziteti i interesi? U jednom intervjuu s novinarom »Publik-Foruma« član sandinističke vlade Ernest Cardenal odgovorio je na pitanje o diferencijaciji Crkve u Americi vrlo decidirano: *»Kardinal Lorscheider iz Fortalesa u Braziliji je jedan od najboljih kardinala i biskupa Crkve i naprednog kršćanstva u Latinskoj Americi, jedan od najboljih predstavnika Crkve potlačenih i bijednih. Kardinal Lopez Trujillo iz Columbije, koji je povezan s 'Opus Dei', je najvažniji predstavnik kršćanstva bogatih izrabljivača, i tlačitelja.«* Što je to, dakle: klasna borba već u kući? Kakva i čijom krivnjom?

3

To je, bez dvojbe, konstatacija i program. Je li to ujedno i klasna borba? Nje se kardinal Ratzinger odriče i plaši. U »AKSI« br. 35. čitamo: *»Isusova božanska iskustvenost shvaća se 'radikalno historijski'. Nada se tumači 'povjerenjem u budućnost', 'radom za budućnost' i time se stavlja u sustav klasne povijesti.«* — Ovo izvođenje kardinalovih misli (ako je točno) ne može se ni logički ni povijesno prihvatiti. Isto tako se ne može, povijesno ni logički, prihvatiti izvod: »Ljubav se sastoji u 'opciji za siromašne', a to znači da se ona podudara s opcijom za klasnu borbu.« — pri čemu je zaboravljena stara istina: *Si duo faciunt idem, non est idem.*

Zatim, klasna borba je prije svega povijesna *istina*, a može, naravno, biti i *program*, ali je zato potrebno definirati je. Ona može biti i oružani ustanak, ali i sindikalno pregovaranje i štrajkovi. Može biti očitovanje mržnje, ali i ljubavi: za svoju klasu, ali i za onu drugu; za vlastito oslobođenje od

bijede i poniženja, ali i za moralni spas izrabljivača i tlačitelja.

Može se klasna borba očitovati ideološki, ali i isključivo društveno; i tako ponovno stižemo do temeljne pogreške, koja je ujedno i bitna nedoumica što zamagljuje cijelo obzorje: po čemu je klasna borba rezultat marksističke analize povijesti, zar je nije bilo prije Marxa i čak prije socijalističke misli? I poslije Marxa, a ipak bez njega, kao u mnoštvu pokreta i stranaka baš danas? *»Govor na gori znači stvarno pristajanje i zauzimanje Boga za siromahe. Ali tumačenje tog pristajanja i zauzimanja u smislu marksističke dijalektike povijesti i u smislu klasne borbe nije moguće«* — kaže Ratzinger.[6]

Tu nedoumicu izrazio je izričito i sam kardinal Ratzinger: *»To znači da se svijet* (prema marksističkoj analizi povijesti) *mora tumačiti uz pomoć sheme klasne borbe i da se može birati isključivo između kapitalizma i marksizma«* — i komentator u »AKSI« dodaje: *»Prefekt Kongregacije za nauk vjere smatra da je ta alternativa lažna.«* — Točno, ona je *lažna*. U njoj su suprotstavljene i pomiješane različite pojmovne kategorije: kapitalizam je sociološka, a marksizam ideološka ili, možda, samo metodološka kategorija. Alternativa bi trebala i mogla glasiti *kapitalizam ili socijalizam,* ali samo pod uvjetom da se i jedna i druga (a pogotovo ova druga) točnije definiraju. Jer o *kojem* bi socijalizmu tada mogla biti riječ? O realnom eurokomunističkom, socijaldemokratskom, socijalističkom, kršćanskom? Onome koji je »fiksiran« i dogmatiziran ili o onome humanističkom, koji nastaje u istraživanju i opreznom iskušavanju? Suprotnosti među njima su fundamentalne, te bi (isključimo li kapitalizam u njegovim različitim transformacijama) alternativa čak mogla glasiti: realni ili demokratski socijalizam, ili, sa stajališta »Kongregacije za nauk vjere«, još bolje: marksistički ili kršćanski socijalizam?

Pri čemu se odmah može postaviti pitanje o razlici između ideologije i metode: je li uopće neophodno, ako kršćani odbacuju ideologiju i filozofiju marksiszma, da ujedno odbace i metodologiju, koja, uostalom, i nije samo marksistička? Po čemu je, na primjer, dijalektička metoda isključivo marksistička? Ili sociologija? Ili ekonomske znanosti? Pri tome treba razborito razmisliti: zar od svakog velikog pokreta i povijesnog sistema misli i prijedloga ne ostaje ponešto iskustva, pouka (pozitivnih ili negativnih) i rezultata? Zar se unutar sistema koji je pokrenuo klase i nacije po svim kontinentima, koji je »imao« mnogo istine u sebi, u svojoj ideološkoj jezgri i u metodologiji, ne smije (ne treba) provoditi selekcija?

I upravo u tome smislu treba promatrati misli braće Boff, koje su samo naizgled u suprotnosti sa sindromom Bad—Godesberga što smo ga upravo nabacili: taj je sindrom samo mogućnost, ali nije i nužnost; više politički oportunitet, negoli znanstvena nužnost — i to baš u svrhu dezideologizacije političke prakse i njene veće fleksibilnosti i djelotvornosti. — *»Moramo pri tome biti jasni: za teologiju oslobođenja radilo se uvijek samo o upotrebi marksizma kao sredstva, kao razumskog oruđa, kao instrumenta za analizu društva«* — pišu braća Boff, ali odmah zatim oni odbacuju opći pojam (dakle marksizam u cjelini kao sistem), preciziraju: riječ je tek o *»nekim kategorijama marksizma«*, i objašnjavaju: *»Marksizam je bez dvojbe opasan, ali je svejedno koristan, ponajprije za bolje razumijevanje društvene stvarnosti, a prije svega bijede i njenog uklanjanja. Ako je neko oružje opasno ne treba ga pustiti iz ruku, pogotovo ako ne znamo za neko drugo, bolje oružje.«*

Ipak, braća Boff priznaju: *»Nedvojbeno je — i ovdje moramo dati pravo kardinalu Ratzingeru — pri upotrebi marksističkih kategorija došlo tu i tamo do pretjerivanja i nepredviđenih pojava... U svakom slučaju na marksizam smo uvijek gledali kao na sredstvo za pridobivanje nečeg većeg, naime vjere i njenih povijesnih zahtjeva. On nam pomaže da bolje shvatimo neke uobičajene teološke pojmove i da ih ispunimo bogatijim sadržajem: čovječanstvo, bijeda, povijest, a također praksa i politika. Ali ne tako da bismo teološki sadržaj tih pojmova sveli na marksističko mjerilo. Upravo suprotno: da bismo vrijedan teoretski sadržaj marksističkih pojmova podigli na visinu teologije.«*[7]

Očito, upravo sindrom Bad—Godesberga tu se još nije očitovao u svojoj pragmatičnoj vrijednosti, ali nešto bitno proizlazi čak iz tih nejasnoća i nedoumica: težnja ne samo prema spasenju nego i prema »vremenitom oslobađanju« (onome u koje — vidjeli smo — Jakov Jukić ne vjeruje) — u skladu sa znanošću, ali bez njene apsolutizacije. Postoje ljudske vrijednosti i težnje koje su iznad nje, koje su posljednja istina (ili »istina«) i čije značenje danas sve više raste, baš u obrnutom razmjeru s racionalnom, znanstvenom i tehnološkom moći čovjeka, s opasnostima koje te moći donose; i bez dvojbe, ne samo s razornim opasnostima novih oružja nego naprosto i s opasnošću masovne besposlice i deregulacije društvenih odnosa do koje s time u vezi dolazi.

4

S time smo ponovno na razini povijesti. Teško je shvatiti kako netko, poslije 20. stoljeća povijesnog kršćanstva, može misliti da ono postoji *iznad* povijesti i *iznad* svakidašnjice: *»Uostalom«* — piše Jakov Jukić — *»sve su moderne teologije ostale bez vjernika, iako s brojnim svjetovnim zagovornicima. Ono što je sekularizirano nije prišlo apstraktnoj političkoj religiji, nego je jednostavno pristalo uz ateizam, izgubilo se u vjerskoj ravnodušnosti ili se priključilo suvremenim društvenim pokretima. Gdje god je teologija nastupala sa svjetovnim sadržajima tamo je uvijek gubila narod. Ništa bolje nije ona prošla na političkom području. Budući da je privlačnih političkih ponuda bilo uistinu mnogo, za svjetovno kršćanstvo je malo tko pokazao zanimanje.«*[8]

Teško mi je shvatiti ovako teške povijesne zablude i izokretanje uzroka i posljedice. Zašto je privlačnih političkih ponuda (Crkvi tuđih) bilo toliko mnogo? Zato što nije bilo crkvenih i kršćanskih! Zašto je, navodno, za svjetovno (?) kršćanstvo malo tko pokazao zanimanje? Zato što je kasnilo i bilo nedovoljno utemeljeno. Koliko je za povijesnim zbivanjem zakasnila enciklika »Rerum novarum«, a koliko tek »Quadragesimo anno«? A zar u najiscrpnijoj i najaktualnijoj enciklici »Laborem exercens« nema toliko društvenog, tj. upravo »svjetovnog sadržaja«? — Je li zaista sigurno da je franciskanski pokret (tada *moderna* teologija s *mnogo* svjetovnog sadržaja) izgubila narod i »izgubila se« u vjerskoj ravnodušnosti? Ili »moderna« kretanja reformacije u 16. i 17. st? Je li se personalizam izgubio u vjerskoj ravnodušnosti? Nije li to bio veliki pokušaj da se izađe iz Egipta, a narod božji dovede u Kanaan? Je li teologija oslobođenja, koja je široko, a često i plebiscitarno zaokupila i klerike i vjernike na čitavim kontinetima, možda »ostala bez vjernika« ili je baš ona uvela Crkvu i kršćanstvo u vrtloge moralnih (dakle političkih) odnosa današnjice?

Ne znam, doduše, šta je to *»apstraktna politička religija«*, a ne znam niti zašto bi *»svjetovni zagovornici«* (kao, na primjer, pisac ovih redaka) bili za kršćanstvo beskorisni, a još manje kako je to teologija oslobođenja bila *»obrnula smisao religije«*? Zar skretanje pažnje na konkretnu bijedu dokida ili slabi potrebu ili težnju za općim i konačnim eshatonom? Zar smanjenje malih (ili čak strašnih) konkretnih grijeha, kako to traži i provodi tobože »osiromašeno« kršćanstvo teologije oslobođenja, slabi težnju za otkupljenjem od grijeha uopće?

Znači li »posvjetovljenje religije« i njeno osiromašenje kad vrhovni »forumi« Anglikanske crkve ustaju protiv mnogih društvenih mjera »Željezne

Lady«? Ili kad pastirsko pismo katoličkog episkopata SAD kaže: *»Mi smatramo da je i kapitalistički sustav učinio dobrih stvari, ali treba priznati da još mnogo toga treba učiniti da bi se pomoglo 35 milijuna osoba koje još žive u siromaštvu i osam milijuna nezaposlenih.«*[9]

Sve to radikalno opovrgava ovu navodnu i čak od mnogih priželjkivanu ravnosušnost suvremene Crkve prema svjetovnim sadržajima, pa i zaobilaženje bitne uloge »povijesnog kršćanstva«, a riječ je o Crkvi u najrazvijenijim zemljama, koja osjeća značenje ovog trenutka u razvoju postindustrijske civilizacije — za razliku od, na primjer Crkve u Njemačkoj i nekih njenih snaga okupljenih oko episkopskog časopisa »Adveniat«. Njihova izravna akcija protiv teologije oslobođenja počinje već početkom 70-tih godina, a Konferencija nekih latinskoameričkih biskupa u Rimu 1976. označuje početak institucionalizacije te evropske pomoći južnoj braći.

To nije moglo zaustaviti razvoj ovog velikog fenomena koji je nikao iz širokih slojeva vjernika i klera širom svijeta. Latinskoamerički biskupi su (poslije Konferencija u Medellinu, 1968, i u Puebli 1979) jednostavno izrazili i formulirali situaciju iz koje niču korijeni društvene obnove: *»Nevolja koja najviše pustoši i ponižava jest neljudsko siromaštvo u kojem žive milijuni Latinoamerikanaca, koji su žrtve bijednih plaća, nezaposlenosti i poluzaposlenosti, neishranjenosti, velike smrtnosti djece, neodjevenosti, loših zdravstvenih uvjeta i neizvjesnosti zaposlenja.«*[10]

Pa je li to zaista osiromašenje religije i njeno posvjetovljenje ili je ipak tek komplementno djelovanje u svijetu sa svrhom da evangelizacija bude djelotvornija, u borbi ne samo protiv grijeha i nepravdi nego i njihovih konkretnih uzroka, uvjeta, i posljedica. Pa ako je izvorište i generator grijeha ipak djelovanje demona, zar bitka »Vojujuće crkve« protiv njegovih djela i uspjeha nije i bitka za ovo naše zemaljsko oslobođenje, nikad dovršeno i nikada potpuno, doduše? Ali, ako netko može učiniti još nešto, više i temeljitije, ova svjetovna i zemaljska nastojanja ne mogu mu naškoditi, niti ga u tome spriječiti. Naprotiv, evangelizacija će upravo tako imati veću slobodu, uvjerljivost, i jasnoću putova, oslobođena, barem djelomično, mnogih »zemaljskih i profanih« problema, nevolja i hipoteka. Naprama 80 tisuća »bazičnih jedinica« koje promiču evangelizaciju u Brazilu (pod vodstvom kardinala Arusa i Lorscheidera, i mnogih biskupa), a o ostalim američkim zemljama da i ne govorimo, nije moguće oklijevati i zapadati u nedoumice. U pitanju su problemi Crkve i društva, a zapravo i slobode. *»Elitne skupine odjednom su postale predmet teorijskog bavljenja i pastoralnog oduševljenja... O tome se naravno može misliti sve najbolje, ali je čudnovato da teologija, koja je započela svoj put obećanjem zemaljskog oslobođenja narodu, završava u zbilji kao zagovor za odabrane, uspostavljajući na taj način gotovo elitistički pokret... Nije on bez važnosti, ali je u krajnjoj crti ipak na rubu društva, iz vjerničkog naroda izdvojeni dio, možda njegov predvodnik i predstavnik, ali ne sam narod.« (J. Jukić)*[11]

Ja tu zaista više ništa ne razumijem. Žali li Jakov Jukić nad tobožnjim neuspjehom teologije oslobođenja ili se njemu veseli? Ako žali, zašto ga nije podržao (on i njegovi uzori)? Ako se tom »neuspjehu« veseli i raduje, kako se čini, onda bi trebao podržati, a ne ironizirati barem te bazične jedinice. Nisu li one upravo dinamične jezgre ne samo društvenog djelovanja nego i evangelizacije, mediji klera u »laikatu« (što »nekima ter nekima« i te kako nedostaje). Međutim, posve cinički zvuči ako netko očekuje da će teologija oslobođenja »uspješno« osloboditi društvo, i srušiti, valjda, pučističke generale i diktatore? Jesu li to učinile politička demokracija ili stranke ljevice, Kuba ili SSSR? A zatim, treba li se tome zluradovati? Je li moguće prigovarati

elitizam i izdvajanje iz »vjerničkog naroda« tim bazičnim jedinicama (upravo masovnim), a ne zamjeriti to isto kleru i redovima, koji također nisu »narod sam«? Zašto i po čemu bi jedni ili drugi *mogli* i trebali postati »narod sam«?[12]

5

Situacija je, međutim, mnogo dramatičnija i teža, negoli što to proizlazi iz evropske perspektive. Ona izravno označuje i ulazi u neke bitne alternative naše civilizacije u ovom njenom trenutku krize, djeluje u problemu ideološke diferencijacije i mogućnosti pluralizma. Za situaciju same Crkve to je povijesna mogućnost da se premosti »hijatus« između riječi i djela, enciklika često vidovitih i aktualnih s jedne strane, i političke primjene do koje ovako ili onako dolazi, odricala se Crkva politike ili ne (ili »odricali« joj je drugi).

Zacijelo, baš u vezi s latinskoameričkim bazičnim zajednicama (unutar župa, ali ne i protiv njih) nije na odmet još jednom navesti encikliku Pavla VI. iz 1981.: *»Spada na kršćanske zajednice da svaka u svojoj zemlji objektivno raščlani postojeće stanje...«* (»Octogesima adveniens«); a također i encikliku iz 1967.: *»Nitko nije ovlašten zadržavati za svoju isključivu upotrebu ono što prelazi njegove potrebe, dok drugi nemaju ni ono nužno. Jednom riječi 'pravo vlasništva ne smije se nikad ostvarivati na štetu zajedničkog dobra'.«* (»Populorum progressio«, 23). A enciklika »Laborem exercens« Ivana Pavla II — koja nas je svojom deklariranom angažiranošću stavila pred problem: zar i riječ nije djelo, i gdje je uopće granica između njih? — cijeli je program društvenog i političkog djelovanja. Raspravljajući o pitanju tko je zapravo u industrijskom vremenu iskrivio *svrhu* proizvodnje (L. E. 13), pisac ove aktualne enciklike izričito piše na kraju 13. stavka: *»Nema druge mogućnosti da se radikalno nadiđe ta pogreška, osim da adekvatno interveniramo s promjenama u oblasti teorije kao i prakse, vođeni čvrstim uvjerenjem o primatu osobe nad stvarima, čovjeka nad kapitalom shvaćenim kao sveukupnost proizvodnih sredstava«.*[13]

To su riječi suverenog traktata o humanizmu, aktualne i u Evropi, dok u paklu Anda i Amazonke, u svijetu bijede, gladi i bolesti, one odjekuju mnogo jače i određenije, i nužno postaju poziv na djelovanje. Uz djelovanje i spise Huga Asmanna i Juan Luisa Segunda, to se na filozofskoj razini, najprije dogodilo u Limi, i to u riječi i u knjigama svećenika i profesora Gustava Gutierreza, a odjeknulo je u peruanskim Andama i u straćarama »pueblos jovenes« kao poziv posve nove snage i ozbiljnosti; kao *»napor da se riječ života unese u svijet nasilja, nepravde i smrti«.*

»Ovdje se marksistički aksiomi preokreću: industrija ne emancipira, nego osiromašuje. Tako i s obzirom na klasnu borbu: Crkva nije pozvana da je blagoslivlja, ali ne može ne priznati je kao 'povijesnu činjenicu'. Problem je kako živjeti vjeru, ljubav i nadu usred tog sukoba i te borbe?«[14]

Uvelikoj raznolikosti svijeta, društvenoj i kulturnoj, je li moguće sve vjerske zasade (oblike življenja i moralne norme) promatrati i primjenjivati s eurocentričnog stajališta? Kako govoriti o Evanđelju tamo gdje animalni uvjeti života vladaju golemim prostorima, a ljudski život vrijedi manje od životinjskog? U tom velikom latinskoameričkom makrokozmu, gdje su se sva zla naše suvremene povijesti očitovala u dobro znanim oblicima (od vremena konkvistadora do Marquezova »Patrijarha«), i baš u Peruu, kao mnogo djelotvornija alternativa Guzmanovu »Senderu luminosu«, riječi Carmen Lore, urednice časopisa »Paginas« zvuče kao očitovanja konkretnog iskustva, veoma racionalno i oprezno: *»Prvi problem u Južnoj Americi bio je: izbjeći da vjera doista ne postane opijum naroda, nešto što bi moglo anesteziratи svijest propovijeda-*

jući neizbježnost patnje. Bilo je potrebno vjerovati, pokazati i objasniti da kršćanstvo nije protiv promjena. Ali gdje da se dođe s tim promjenama? Kubanski se mit odavno rasplinuo, a realni je socijalizam sama tragedija. Zato Crkva u Peruu vrši prije svega određenu moralnu funkciju i optužuje. Ona optužuje društvo u kojemu smrt stotine ili tisuće Indiosa biva pozdravljena sa slabo skrivenim zadovoljstvom, društvo koje svakim danom sve više osiromašuje, u kojemu nema ni rada ni ljudskih prava. Teško je u Crkvi naći nekoga tko se s time neće složiti. Morate shvatiti da smo mi posve sigurno protiv kapitalizma, kao i imperijalizma koji je naš svakidašnji život. Ali nismo marksisti jer na kraju krajeva i marksizam nam dolazi iz daleka, iz vaše a ne iz naše povijesti.«[15]

Možda će nam poslije tih nekoliko citata biti jasnije i ono zbivanje, koje je tek sporadično dolazilo u naša (vjerska) »sredstva informiranja« — iz razloga koje nije moguće shvatiti. Ta zbivanja i kretanja misli u kršćanskim krugovima, sve su intenzivnija i jača (za razliku od mišljenja koje nam pokušava sugerirati Jakov Jukić), i to više manje na svim kontinentima — a u Africi i Aziji ona se nalaze u velikoj prednosti baš zbog islamskog i uopće orijentalnog fatalizma. Ona mogu ispraviti ili kompenzirati mnoge pokušaje dogmatizirane politizacije, koja nam je, s apsolutizacijama dobro znanim, pokazala plodove ne samo u Africi, nego i na Kubi samoj — a zato baš i pišem ove retke: znajući dobro mogućnosti, ali i granice neokapitalizma, i aktualne pojave »reaganizma« i »tacherizma«. To što se dešava u krilu Latinskoameričke crkve epohalnog je značenja, pa ako ta prilika bude propuštena (što nije vjerojatno jer društvena se situacija ne može tako lako popraviti, a ponori se otvaraju sve više), Crkva će se još više naći »u autu«, izvan povijesti. Koliko će još potrajati ta šansa, ovo krizno razdoblje, koje skriva kataklizmičke opasnosti i rastvara stvarne ponore bijede — to nitko ne može znati. Negdje na kraju ovih kriznih razdoblja prestrukturiranja društva nalazi se (možda) neko više ili manje »regulirano« postindustrijsko društvo s pravedno, ili pravednije, i ujedno racionalnije raspoređenim i radikalno skraćenim radnim vremenom. Ali do tada, ovo što se odigrava u Južnoj i Srednjoj Americi (itd.) samo je predigra katastrofalnih događaja koji nas očekuju; dok su izgledi spasa i izlaska (iz Misira današnjice) uvijek neizvjesni. Pa ni događaji u Latinskoj Americi ne pružaju osobite nade. Reakcija tradicionalista nije očito završila s procesom Leonardu Boffu. Zasnovana i vođena od njemačkih biskupa, ona je — poslije pobjede »Crkve siromašnih« u Medellinu, u Columbiji 1968, i u Puebli, u Mexicu, 1979, te već spomenutog sastanka u Rimu 1976. — krenula na razbijanje pod duhovnim vodstvom njemačkog biskupa Franza Hengsbacha. Je li moguće ne sjetiti se reformacije i protureformacije u 16. i 17. stoljeću, poslije neuspjeha reformnih pokušaja unutar Crkve same? Povijest se, naravno, ne ponavlja, ali postoje neke konstante (ako postoje) koje stvaraju stanovite aproksimacije. Ni reformacija ni protureformacija ne mogu se ponoviti, kao ni šizme i prokletstva. Nadbiskup San Salvadora, O. A. Romero, ubijen je od strane političke reakcije. Ne treba zaboraviti: pučistička i militaristička realnost isto je tako *bitna* za taj dio svijeta, kao i »neljudsko siromaštvo«. Može li se iz te suvremene povijesti ova »Vojujuća crkva« isključiti kakvim kompromisom ili čak reformizmom — kako to misli današnja većina u podijeljenom CELAM-u (tj. u Konferenciji episkopata Latinske Amerike), uspostavljena naporima tradicionalista — a to su u prvom redu nadbiskupi A. L. Trujillo u Columbiji, Casariego u Guatemali i, uopće, ljudi iz »Opusa Dei«, koji za kardinala Ratzingera valjda nije »elitistička organizacija«?

Unutar ovog našeg svijeta u previranju nedoumice još uvijek traju, čak se još više kompliciraju. Ako su peruanski biskupi oslobodili krivnje Gustava

Gutierreza (*za dlaku*, doduše), kardinal Ratzinger u spomenutoj »Instrukciji« ipak govori o »klasičnoj herezi«, o »pervertiranju kršćanstva« i »Euharistiji klase« — unatoč jasnim formulacijama Crkve siromašnih, koje izbjegavaju svako »čvršće određenje« i sistematiziranje nekog programa ili budućnosti. Njihova su glavna načela isključivo *obrambena:* antiimperijalizam, antikapitalizam, obrana života i temeljnih ljudskih prava, demokratičnost u redovima same Crkve, odbijanje nasilnih, nedemokratskih režima — bez ikakve dogmatičnosti ili prekoncepcije u strategiji ili cilju. Ukoliko ove antitetične pozicije ne budu iole djelovale i ukoliko ne budu poštovane i konstituirane, na tim južnim kontinentima predstoji još jedno jedino »rješenje«: to je »Svijetla staza« peruanskih očajnika. Pretpostavimo li da je pomoć sandinističkom pluralizmu, koja bi ga održala daleko od Kube, već zakasnila; i pretpostavimo li da je u strašnom paklu Anda i Amazonke, te Pinocheta i pučističkih krvnika, socijal-demokratska strategija preblaga i slabo djelotvorna, krvava peruanska (čileanska itd.) polarizacija izgleda nam neminovna kao tragična posljedica ranijih polarizacija iz predratnih godina, ne manje kobnih i krvavih.

6

A u Evropi, bliže nama, u ovom našem obzorju grčko-rimske i judeokršćanske civilizacije? Razdrta i uzavrela do najvišeg stupnja usijanja, radikalizirana i labilna, ona odrazuje te probleme rađanja postindustrijskog društva ne samo u razbuktalom i oštrom teoretskom mišljenju nego i u stalnoj latentnoj političkoj napetosti: između bjesomučnog terorizma, lijevog i desnog, s čvrstom, ali uvijek napetom granicom preko živog tijela Njemačke, i — srećom! — s fenomenalnim usponom umjerene i djelotvorne ljevice na Zapadu. Pitanje je: kako se snaći u toj labilnoj ravnoteži, i kakav značaj pridati *teoretskoj* misli, *pisanoj* riječi, nekim programima i projekcijama?

Ako su neke temeljne enciklike (Octogesimo adveniens, Laborem exercens i druge) usmjerile kretanje suvremenog, »povijesnog« kršćanstva ili su trebale usmjeriti ga prema bitnim pitanjima ovog svjetovnog svakodnevnog postojanja, te ako su i djelovale tako, barem u »južnim« prostorima, danas, u kritičnom razdoblju »postkoncilske revizije«, čini se da »sindrom Bad-Godesberga« još uvijek kasno i sporo djeluje kod onih koji su zakasnili u ocjeni pozitivnih i negativnih zasada i funkcija marksizma. Otprilike u vrijeme kad su neke od tih zasada postale opća mjesta društvenih nauka i svakodnevnog života, fascinantna privlačna snaga marksizma (u njegovim temeljnim etičkim vidovima) ozračila je mnoge slojeve i mislioce koji su tražili *konkretne uzroke* naših povijesnih nedaća i pronalazili promjene koje bi ih uklonile. A trebalo je djelovati efikasno i brzo, vrijeme je bježalo i bježi još uvijek, suprotnosti su bivale sve oštrije a opasnosti sve veće. Na mnogim područjima situacija je već postala tragičnom. Kako iz općenitosti prijeći u konkretnosti, i kako izbjeći ovaj »totalni nered« i njegove eksplozije?

Tako su mnogi vjernici zapazili da je ishodište socijalizma zapravo u Evanđelju. Tako je i K. Gollwitzer došao do ideje: *»Zemaljsko-društveni ciljevi Evanđelja ostvaruju se danas na zemlji revolucionarnim načinom posredovanjem humanizma i njegovog najborbenijeg i najnaprednijeg dijela, marksizma«*, što je bez dvojbe vrlo radikalno rečeno. I mariborski će teolog Vekoslav Grmič to izraziti već u naslovu svog prijedloga kako da se riješe suprotnosti između religije i povijesti: *theologia perennis* će za njega postati socijalistička teologija. Teško je razumjeti kako je moguće u *jedan* pojam vezati jednu sociološku kategoriju s religioznom; osim ako obje ne shvatimo kao ideološke kategorije, što također nije točno; ili ako ni jednu ni drugu ne shvatimo u njihovoj pra-

voj (znanstvenoj) definiciji. Naravno, njenom autoru ne treba odreći dobru namjeru. Ali: kamo ona u ovom slučaju vodi? U sintagmi »teologija oslobođenja« srećemo se ipak s nečim drugim, ali pojam »oslobođenje« mišljen je i u ovom slučaju posve zemaljski i konkretno, a ne eshatološki, i otuda aporija između dvaju pojmova, pa i prigovor kardinala Ratzingera da se s tom sintagmom uzdiže na teološku razinu ono što se odvija i spoznaje na razini društvenih odnosa — prigovor koji s crkvenog stajališta može biti i opravdan. Ali, nisu li društveni odnosi u biti ipak moralni odnosi? U tom smislu i Vekoslav Grmič navodi H. Mühlena: *»Tko danas još hoće govoriti o milosti, mora također početi s govorom o nužnim promjenama društvenih struktura, da bi tako mogao otvoriti prostor za susret pojedinca s Bogom«*. Mogu se razumjeti Grmičeva nastojanja da »socijalističku teologiju« definira kao odgovor na izazove »marksističkih nazora« i »socijalističke prakse«. On piše: *»Marksistički socijalizam je, naime, izrastao iz kršćanskog tla, te je u mnogočem 'postavio na noge' realno kršćanstvo...«* I što se tom piscu događa bez obzira na njegov *bona fide* odnos prema jednom i drugom pojmu njegove sintagme? Kao *prvo*, on zaboravlja definirati što je to socijalizam, a pogotovo što je to marksistički socijalizam; a povijest koja je pređena u 19. i 20. stoljeću pokazuje da je neophodno tu definiciju što čvršće odrediti, i to i ciljeve i putove, dakle projekciju i strategiju; u protivnom smo bez ikakve dvojbe ubrzo u slijepoj ulici, pa i u povijesnom užasu. — I *drugo*, biskup Vekoslav Grmič na taj način gubi autonomiju svog stajališta, kao i svoga djelovanja. (U tolikoj čak, mjeri da je u stanju povjerovati u simbiozu samoupravljanja i totalitarizma). On se, volens nolens, priklanja nekom od postojećih oblika socijalizma, i gubi mogućnost da sam, baš u oslonu na spomenuto »kršćansko tlo«, nezavisno od već stečenih iskustava (a ona su, nažalost, bezbrojna) dublje izrazi, kako sam kaže, razumijevanje Evanđelja.[16]

Taj i takav gubitak autonomije bio je u svijetu fatalan za povijesnu i današnju sudbinu Crkve i religije; ne samo na južnim kontinentima nego i u Evropi. Crkva i kršćanstvo nisu uspjeli premostiti jaz između vokacije i povijesti. Bez svog kršćanskog odnosa (u svakidašnjici) prema bitnim povijesnim prlikama i nedaćama, one su se ili priklanjale, kao pojedinci ili čak kao velike skupine, postojećim »projektima« ili su stvarale neefikasne i anakronične platforme, kao one »kršćanske demokracije«. Ostali su, jednostavno rečeno, bez kršćanskog socijalizma.

Posljedice su na Zapadu teške. U trećem svijetu kompenziraju se baš djelovanjem teologije oslobođenja, što znači izravnom politizacijom klera i Crkve; dok je *kršćanski socijalizam* podrazumijevao medij i aktivnost laikata. Posljedice u Italiji i u Njemačkoj (pa u Francuskoj itd.) upravo imamo pred očima. U Poljskoj, međutim, imamo klasičan primjer distanciranja, pa i organizirane abdikacije.

Ne poznajem dovoljno stajalište i djela talijanskog teologa Giulija Girardija, i ne znam u kojoj je mjeri uspio sačuvati autonomiju svoje (kršćanske) misli. Nema se što, po mom mišljenju, prigovoriti naslovu njegove knjige: *»Kršćani za socijalizam — zašto?«* (1979), ali kako je 1982. godine bio nemoćan za okruglim stolom u Cavtatu (»Kriza marksizma?«)![17]

Jesmo li mi možda moćniji? Svijet u kojemu živimo stavlja nas sve skupa u adekvatne situacije, to jest informacije su danas u tolikoj mjeri brze i pristupačne da su usporedbe i adekvacije (u načelu) lako prepoznatljive. Drugim riječima, iskustva (saznanja) postaju sve više opća, ako već ne zajednička. Nevolja je, međutim, u tome što su naše mogućnosti veoma različite i nejednake, to jest mogućnosti onih do kojih su ta saznanja došla, i koji su ih na

ovaj ili onaj način »integrirali«. I tu počinje kobna imobilizacija duhovnih snaga našeg trenutka, a ne u nekoj neodređenoj »la trahison des clercs«. Teško da u bitnim pitanjima privrede (proizvodnje i raspodjele) još ima nerješivih zagonetaka, recimo, u određenoj demokratski kontroliranoj mješovitoj privredi; one su uglavnom procesualne prirode, drugim riječima stvar *političkog dogovora*.

Tu počinje, zapravo, križanje i sukobljavanje *saznanja* (općeg iskustva) s posebnim, uvriježenim *interesima*, ideološke inercije k tome s munjevitim razvojem znanstvene i tehnološke revolucije. To je vidljivo ne samo na klasičnoj ljevici bilo koje nijanse nego i u nekim kršćanskim lijevo usmjerenim pokretima, u teologiji oslobođenja u prvom redu. Koji kriterij ocjene, pa i djelotvornosti tu treba primijeniti?

Očito, kriterij koji »implicite« proizlazi iz ovih razmatranja: može li i namjerava li to strujanje sačuvati svoju moralnu i političku autonomiju ili ne? To je, dakle, prije svega kriterij *slobode*. Nije, dakle, bitno *što* smo preuzeli ili zadržali od marksizma, i koliko; bitno je da te misli i iskustva odgovaraju istini i pružaju (uvijek relativne i povijesne) odgovore na bitna pitanja. Ukoliko nam neki čvrsti ideološki sistem sputava razmatranje ili se kosi s nekim našim već preuzetim uvjerenjem, ne treba se ustručavati od njega preuzeti iskustva ili istine koje su već postale opća mjesta suvremene društvene misli. Ako je »klasna borba« velika realnost povijesti (jedna od nekoliko njih), ne znači da ona ne zauzima različite oblike, pa i traži različite načine njenog razriješenja. Ako je veliko »proročanstvo« Karla Marxa: porast *suprotnosti* između *sredstava* proizvodnje i društvenih *odnosa* (u proizvodnji i u raspodjeli), upravo danas već došlo maksimalno do izražaja, to ni u kojem slučaju ne znači da je potrebno preuzeti cijeli sistem, uključivši apsurde i kočenja.

Zato je misaona i moralna autonomija različitih pokreta bitna za sva ova suvremena kretanja, pa i kršćanska, zapravo za svaku društvenu stvaralačku imaginaciju, kao i onu pojedinačnu, osobnu. A to upravo i jest ono što smo metaforički nazvali izlaskom iz Egipta. Jedna od njegovih *pretpostavki* je bez dvojbe sindrom Bad-Godesberga, koji je sinonim za dezideologizaciju i oslobađanje, ako već ne i za oslobođenje. To nije jedina pretpostavka, ali je zato jedna od prvih i, kao što vidimo na govoto čitavom obzorju svijeta, jedna od najaktualnijih.

Grgo Gamulin

BILJEŠKE

1. *J. Jukić*, Kritika političkog ostvarenja pučke religije. »Crkva u svijetu«, Split 3/1984. U posljednjem broju (4) iste revije objavljen je jedan mnogo pozitivniji i temeljitiji osvrt koji ovdje ne možemo koristiti.
2. *F. Zenko*, Personalizam Emmanuela Mouniera, Zagreb, 1980, str. 27. — *G. Gamulin*, Poslije Waterleaua — ili: utopiti ribu, *Marulić*, Zagreb, 1983, br. 4.
3. *G. Gutierrez*, A theology of Liberation, New York, 1973.
4. *L. i C. Boff*, Pet temeljnih primjedaba na predstavku kardinala Ratzingera. »Orientirung«, br. 9, 15. V. 1984.
5. *B. Jentzsch*, Rat je već počeo. »Publik-Forum«, 24. VIII. 1984, br. 17.
6. *AKSA*, br. 35, 3. VIII. 1984, str. 14b — na temelju »Herder Korespondenz« (VIII, 1984, Freiburg) i »Die Neue Ordnung«, Bonn.
7. *L. i C. Boff*, Pet temeljnih primjedbi na predstavku kardinala Ratzingera. »Znamenje«, Celje — Maribor, br. 4/1984, str. 284.

8. *J. Jukić*, 1984, str. 228. — Nasuprot takvom shvaćanju crkvene prošlosti navest ćemo jedno, »liberarno« doduše, ali najnovije mišljenje novinara koji je tu južnoameričku »teologiju oslobođenja« na licu mjesta obišao: *»Na svome putu Crkva susreće i društvene nauke (da bi mogla shvatiti i djelovati) i politiku: organiziranje na smrt izgladnjelih u svrhu borbe za elementarna prava. Ona tako postaje autonomna snaga promjene, ukorjenjuje se u ovaj svijet zbog vjernosti božanskom poslanstvu. Laicizira se u ime vjere. Ali u tome susreće i svoj stari san: kad stiže do razgovora o političkoj i društvenoj revoluciji, ona otkriva i jednu historijsku figuru: siromaha, s kojim se uz bok u Evropi stoljećima borila protiv liberalnog i modernističkog građanstva. Zagrljaj sa siromaštvom, koji je u teologiji oslobođenja u visokom stupnju racionalan, nosi sa sobom militarističke elemente jednog posve kršćanskog društva i svijeta, oslobođenog od svojih buržoaskih i kapitalističkih skretanja. I to je možda pravo raskršće pred kojim se nalazi Južnoamerička crkva, i Katolička crkva uopće. To je granična linija između onih drugih: ili vjera koja djeluje u svijetu kakav jeste, ili vjera koja djeluje da bi svijet bio prema njenoj slici i prilici?« Mino Fuccillo,* Viaggio nella teologia della liberazione, VI. »La Repubblica«, 21—22. XII. (1984).

9. »U nacrtu novoga pastirskog pisma o ekonomskim problemima kaže se dalje da je došlo vrijeme za iskustvo ekonomske demokracije, slično iskustvu političke demokracije u SAD; iskustvo koje bi išlo k stvaranju poretka u kojemu bi svakomu bio zajamčen minimum ljudskog dostojanstva na ekonomskom području. Društvo, kaže se u tekstu, ima moralnu obavezu zajamčiti da nijedan čovjek ne bude gladan, bez stana, bez posla, lišen onoga što je nužno za dostojan život; dalje se ističe moralna neopravdanost tolikog broja nezaposlenih i potreba programa pune zaposlenosti; kritizira se nedostatnost socijalnih programa i kaže se da to što 15 posto pučanstva SAD živi ispod službene razine siromaštva predstavlja društvenu i moralnu sablazan koja se ne može ignorirati. Dalje je u dokumentu riječ o nedostatnostima politike SAD za pomoć zemljama trećeg svijeta, i kritizira se sklonost politike SAD da odnose bogatih i siromašnih zemalja gleda u optici sukoba između Zapada i Istoka.« »Glas koncila«, br. 28, Zagreb. 25. XI. 1984.

10. *L. Boff*, Teologija oslobođenja. »Svesci«, br. 52, Zagreb, 1984.

11. *J. Jukić*, 1984, str. 229. — Nasuprot tome govore mnoge vijesti iz Latinske Amerike, pa i iz Brazilije. Evo riječi jednog od tih upornih misionara: *»U Rimu su zabrinuti kada se (u bazičnim zajednicama) poslije ruzarija razgovara o odvodnim kanalima i jamama. Nama ruzarij neće dati čistu vodu, ali će je dati organizacija gradske četvrti. Ako je to politika, što smeta? — ja trebam vodu. Uloga se svećenika ne sastoji u tome da ide s lecima pred tvornicu i da organizira štrajkove, ali zajednice s pitanjem vode ubrzo dovode do razgovora o društvenom i političkom sistemu, a svećenik se tada ne može povući natrag, jer je sam sistem nepravedan i nemoralan«* Celso Preto, iz seminara u Barra Fundi, Sao Paolo, v. M. Fuccillo, III. La Republica od 9. X. 1984).

12. *Teško da se ovaj način opažanja ovog velikog fenomena i nelogično prosuđivanje u vezi s njime može jasnije uočiti negoli u riječima: »Ishod je razvidan: teologija oslobođenja nije uspjela postati ni pobudna religiozna inspiracija, ni primamljiv politički program. Stoga se najprije odcijepila od pučke religije, a onda i od puka. Narod je pak ostao vjeran ili tradicijama folklorne religije ili se okrenuo nereligijskim političkim pokretima. Od svih sudionika u nadmetanju, teologija oslobođenja je dakle prva počela odumirati« (J. Jukić,* sp. dj., str. 228). — Možemo se upitati: je li to jednostavno utvrđivanje činjenica ili neka zluradost? Ako je ono prvo, tada to treba dokazati (što je nemoguće, jer je protivno činjenicama, pa i »neophodnosti« interne represije koja se provodi). Ako je ovo drugo neka se bogovi smiluju i piscu *i nama svima!*

13. Vidi i *G. Gamulin,* »Poslije Waterloa — ili: utopiti ribu« *Marulić,* br. 4, Zgreb, 1983.

14. *G. Gutierrez,* prema *M. Fuccillo,* sp. dj., VI, 21—22. X. 1984.

15. *C. Lore,* u časopisu »Paginas«, Lima. Prema *M. Fuccillo,* sp. dj., VI, 21—22. X. 1984.

16. H. Gollwitzer, Befreiung zur Solidarität, München, 1979. — *V. Grmič,* Izhodišča in cilji socialistične teologije. »Znamenje« br. 1, Celje, 1984. — *Isti,* Moral in religija v samoupravni praksi, »Znamenje«, br. 5, Celje 1984.

17. Kriza marksizma?, *»Naše teme«,* br. 11, Zagreb, 1982. — Otkuda ta nemoć Giulija Girardija? Čini se ona počiva upravo na nespremnosti da se odijeli socijalistička praksa (pa i teorija) od marksističkog sistema misli. I zaista, za spomenutim okruglim stolom u Cavtatu on je uglavnom govorio o marksizmu pa je zato i svoju misao o socijalizmu u diskusiji sveo na razmatranje je li besklasno društvo moguće ili nije, kao da se time socijalizam definira (odriče ili potvrđuje). Kriza marksizma kao da se za nj poklapa s krizom socijalizma, što je zapravo u suprotnosti ne samo s dozrijevanjem situacije u nizu evropskih zemalja, nego i sa stanovitim otapanjem na Istoku i u Trećem svijetu. Ali govoreći o krizi samog marksizma Giulio Girardi uglavnom ne griješi premda problem ne dovodi do kraja: *»Treba, naravno, uočiti razliku između dvije krize marksizma: krize marksizma na vlasti i krize marksizma koji nije na vlasti. Prvi je u krizi zato što je na vlasti, a drugi zato što nije i nema velike šanse da dođe na vlast. Uzroci krize tih dvaju marksizama na prvi pogled su suprostavljeni, ali su u stvari konvergentni. Marksizam kao teorija pokreta koji je osvojio vlast susreo se, između ostalog s problemom — kako revolucionarna teorija koja je nađena u konfliktu s vlašću može funkcionirati kao revolucionarna sa stajališta vlasti... To je smrtonosna kriza... Razlozi krize marksizma u Zapadnoj Evropi na prvi pogled su suprotni ovima. Marksizam nije u krizi zato što je na vlasti, već zato što nema šanse da osvoji vlast. Ovdje je kriza marksizma kriza samog revolucionarnog projekta... Kriza nastaje kad posumnjamo u revolucionarni projekt besklasnog društva i carstva slobode...«* (str. 1948).

Uz Gamulinovo mišljenje

Što mislimo o teologiji oslobođenja i o problemima vezanima uz nju, pisali smo u Maruliću 1/85. Prema našem načelu »audiatur et altera pars«, željeli smo čuti i drugačija mišljenja. Stoga o tom problemu u ovom broju naše revije iznosi svoje mišljenje i jedan od naših najpoznatijih kulturnih djelatnika. Rubrika je time otvorena i drugim mišljenjima.

Iako novi dokumenat Kongregacije za nauk vjere donosi »pomak akcenta«, on s prethodnim dokumentom nije u suprotnosti, nego ga nadopunjuje. Moramo donekle razočarati i one koji su novi dokumenat dočekali kao »demanti« staroga i one koji se njime služe da bi opravdali čak i neka *Boffova* dogmatska zastranjenja. U dokumentu se, kako istaknusmo, izričito kaže da je političko djelovanje u nadležnosti *laika a ne svećenika* (toč. 80). Oni i *kao* vjernici (a ne *zato što* su vjernici) imaju pravo i dužnost sudjelovati u javnom životu svoje domovine i utjecati na njezino društveno-političko uređenje, što proizlazi i iz koncilskih dokumenata.

Kao što to ističe *Jorge Mejia,* sekretar Papinske komisije »Iustitia et Pax«, ključ za čitanje nove instrukcije o kršćanskoj slobodi i oslobođenju nalazi se u biblijskom citatu kojim je popraćena: »Istina nas oslobađa«. Nemaju pravo, kaže on, kritičari prve i hvalioci druge instrukcije, jer oba dokumenta čine cjelinu i oba se mogu interpretiratu samo »u svjetlu Evanđelja«. Te nadobudne »optimiste« pokušava »ohladiti« i komentator progresivnog

ARM-a (od 15. IV. 1986) pišući: »Danas se izvrgavamo opasnosti da počinimo sličnu grešku, gledajući u novoj instrukciji samo pozitivne strane, kao što smo u prethodnoj gledali samo one negativne. Novi dokumenat sadrži iste rezerve (prema teologiji oslobođenja) kao i prethodni, čak je i eksplicitniji kada upozorava pastire Crkve da direktno ne utječu na političko ustrojstvo i organizaciju društvenog života«. Paradoksalno je prema mišljenju istoga komentatora *(J-P.M-a),* novi dokumenat blaži od staroga ne samo u žigosanju doktrinarnih zabluda i devijacija nego i u žigosanju socijalnih nepravdi. I tamo gdje se uputa Kongregacije zalaže za konkretne političke stavove, valja se bojati da ona može uvjeriti samo obraćenike. »Klasna borba«, naime, tu je prikazana kao svjesni osvetnički postupak, a »teologija rada« kao iluzorni pokušaj za veći dio kugle zemaljske.

Tome bismo mogli dodati da je i zahtjev za sudjelovanjem vjernika u političkom životu svoje zemlje isto tako iluzoran i nerealan na većem dijelu globusa, gdje nema pluralizma i gdje su na vlasti totalitaristički režimi u kojima »pravo glasa« imaju samo ideološki istomišljenici i oportunisti bez građanske hrabrosti. Kad bi u takvim društveno-političkim situacijama vjernici i pokušali nešto reći sa stanovišta svojega vjerničkog opredjeljenja, na pr. kad bi vjernici liječnici pokušali protestirati protiv ozakonjenja abortusa ili vjernici društveni radnici ustali protiv ateističkog usmjerenja prosvjete, školstva i vladajuće ideologije, njihovi bi pokušaji bili vjerojatno protumačeni kao zloupotreba vlastite funkcije u korist »klerikalne« ideologije.

Takve poteškoće poprimaju sve veće razmjera u suvremenom društvu, a riječi kao »politizacija«, »klerikalizam« i »ideologija« sve se proizvoljnije tumače. Za neke je, naime, »klerikalizam« svako vjersko opredjeljenje, a svaka je »ideologija«, osim vlastite, »otuđenje«! Naravno, takve simplicističke stavove ne zauzimaju svi kritičari religioznog nazora na svijet, ali su još uvijek česte parole kao ona iz novosadskog »Glasa omladine« od 7. V. 1986. (»Crkva se sve više meša u državne poslove, ali na to ćemo staviti krst«), ili slogani o »depolitiziranoj Katoličkoj akciji« na njezinoj skupštini u »Domus pacis« ili o laičkom »amaterstvu« u Crkvi na sastanku u Rustu (Gradišće) kojemu su u ime hrvatske Crkve prisustvovala dva klerika. Sve su to »kompleksni« problemi, pa je zato dobro čuti mišljenja s raznih strana i uzeti u obzir ono na što neprestano upozoravamo: razna značenja i interpretacije nekih za tu problematiku »ključnih« riječi i pojmova koji se često tumače i prezentiraju na razne načine, kako kome konvenira.

I tu moramo paziti na ono što se u lingvistici zove »višeznačnost« ili »mnogoznačnost« riječi *(polisemija),* naročito ako tim riječima sofistički i verbalistički manipuliraju »politizirani« ideolozi, »laicizirani« klerici i »klerikalizirani« laici. To se, svakako, odnosi i na riječi kao što su »sloboda« i »oslobođenje«.

Radovan Grgec

Mozaik

SVOM PROFESORU

Uz 80. obljetnicu
prof. Josipa Berke

11. ožujka 1986. u korizmenoj ozbiljnosti tiho je navršio 80 godina života profesor u miru Josip Berka, koji je cijeli svoj profesorski aktivni vijek službovao u Nadbiskupskoj klasičnoj gimnaziji, koja se kasnije nazvala Interdijecezanska srednja vjerska škola za spremanje svećenika u Zagrebu na Šalati. Uz redovitu službu u Dječačkom sjemeništu profesor Berka je za vrijeme II. svjetskog rata zajedno s dr. Šemudvarcem i nastavnikom Krameršekom jedno vrijeme radio i u Dominikanskoj gimnaziji, tada na Kažotićevom trgu. Kako je slavljenik svojim savjesnim dugogodišnjim radom najviše zadužio generacije đaka koje su se školovale na sjemenišnoj gimnaziji na Šalati, Sjemenište je smatralo svojom dužnošću da mu i na jedan izvanjski način iskaže zahvalnost i priznanje. Učinilo je to u predvečerje sv. Josipa na akademiji što se priređuje u čast velikog Sveca, čijoj zaštiti Sjemenište mnogo duguje. Bila je to zgodna prilika, jer je profesor Berka po imenu Josip, koji i sam iskreno štuje svog Zaštitnika, u čiju kapelu u Sjemeništu odilazi svaki dan na pohod i adoraciju.

Za vrijeme akademije u čast sv. Josipu maturant i generalni duktor, Josip Koprek, čestitao je profesoru Berki i na 80. godišnjici života i zahvalio mu u ime Sjemeništa za sve što je kao profesor hrvatskog, latnskog i ruskog jezika za svoje učenike učinio. Profesorov život, a osobito ono što je napisao, prikazao je vrlo inteligentno trećoškolac Branimir Motočić. Njegov prikaz bio je protkan citatima iz Slavljenikove proze i poezije, pa su slušatelji barem donekle mogli osjetiti srce i dušu čovjeka, koji je volio svoj posao, koji ga je savjesno i vjerno vršio ali ne kao činovnik, nego sa srcem prema svojim učenicima. Prvoškolac, Josip Šimunović, recitirao je profesorovu lirsku pjesmu »U ranom djetinjstvu«, koja je 80 godišnjaka, a i nas s njime vratila ne samo u njegovo djetinjstvo i rodnu kuću nego i k njegovoj majci, o kojoj pjeva:

»I majka se mnogo mučila
dok me naučila
jesti, tepati, hodati...
Al' radost izbrisa muku
kad vidje
kako iz njezinih ruku
ko ptče iz topla gnijezda,
poletjeh sam...«

Na koncu akademije kao jedan od brojnih njegovih đaka zahvalio sam profesoru što je i njima i meni učinio, a učinio je mnogo. Opet kažem ne samo kao učitelj znanja, prenoseći u nas znanje, nego kao i onaj koji nas je volio, pomagao, radovao se skupa s nama svakom našem uspjehu, braneći nas hrabro u tvrda vremena pred inspektorima, koji su na našu školu, dok je još imala pravo javnosti, dolazili na inspekciju, bilo za vrijeme školske godine, bilo na maturu.

No profesor Berka, koji se na koncu akademije duboko ganut i sam zahvalio za tu komemoraciju njegove 80. obljetnice života, nije duhovno srastao samo sa svojim đacima nego i s domom i ustanovom u kojoj su ti učenici živjeli, rasli, odgajali se i školovali, a to su dvori, hodnici i zgrade Dječačkog sjemeništa nad kojim dominira zvjezdarnica s kupolom i hrvatskim grbom te zvonik sjeme-

nišne crkve Srca Isusova. Neka on sam o tome progovori po pismu, koje mi je upravio baš na 80. obljetnicu svoga života.

Zagreb, 11. III. 1986.

Štovani i dragi oče rektore!

Prošle sam godine u jednom razgovoru s Vama bio spomenuo da ću veći dio svojih knjiga pokloniti Dječačkom sjemeništu.

Kako je danas osamdeseta obljetnica mojega života, držim da je to zgodna prilika da izvršim svoje obećanje.

Ovom zgodom izričem najprije svoju veliku zahvalnost dragom Bogu što me je pred 55 godina doveo u taj veliki sveti dom s kojim sam, eto, povezan već tolike godine — najprije kao stanar i profesor i komenzal, onda kao profesor i konačno opet kao komenzal.

Zatim se zahvaljujem Vama kao sadašnjem rektoru zavoda i cjelokupnoj upravi, i prijašnjoj dijecezanskoj i sadašnjoj isusovačkoj, koje su mi učinile mnogo dobra za vrijeme čitave moje službe u zavodu, kao i poslije prestanka te službe, kad sam se kao umirovljenik u sjemeništu djelomično hranio i još se hranim.

Zahvaljujem se i svim ostalim članovima sjemenišne zajednice, pa i sadašnjim učenicima koji me svi još uvijek susreću s pažnjom i poštovanjem kao da sam još uvijek njihov profesor. Mislim da to sve imam zahvaliti najviše Vama, dragi oče rektore, pa još jednom zahvaljujem Vama za sve što ste učinili i još činite za mene.

Uz iskrene pozdrave svima
u Isusu odani

prof. Josip Berka

Uz 80. obljetnicu života prof. Berke želim ovdje iznijeti nekoliko podataka o njegovu radu kao profesora; taj rad bijaše polagan, smiren, ali nadasve sustavan i temeljit, a baš to nas je ne samo punlo znanjem nego i odgajalo i formiralo. Kako sam već spomenuo, on je predavao latinski, hrvatski i ruski. Sam mi je više puta spomenuo da je uložio naročito mnogo truda predavajući hrvatski jezik, dakle materinski jezik te osnovicu i za druge jezike, koji su se izučavali. Predajući hrvatski, unio je u obrađivanje književnosti neke značajne novine. Te se nisu odnosile samo na zadaće i sastavke o piscima nego i na metodu proučavanja pisaca i njihovih djela.

Do 40-tih godina predavala se književnost po literarnohistorijskoj metodi koja je glavnu pažnju posvećivala usvajanju književnopovijesnih činjenica a zanemarivala samo književno djelo kao umjetničku stvarnost. Đaci su se upoznavali s piščevim djelima većinom po kliširanim sadržajima, a nisu se trudili u dostatnoj mjeri, možda ne uvijek svojom krivnjom, da ih sami čitaju.

Profesor Berka je smatrao, i to s pravom, da je važnija analiza književnog djela na osnovi čitanja. I tako je nastojao raditi. On se još dobro sjeća kako je prvu takvu analizu proveo s petoškolcima na Mažuranićevu epu »Smrt Smail-age Čengića«. U razredu je zajedno s đacima čitao djelo i onda ga s njima analizirao tražeći koncepciju djela i razglabajući o poščevoj invenciji, kompoziciji, stilu i jeziku.

Dakako da ga je to stajalo truda i vremena, ali se isplatilo, jer su đaci ušli u proces stvaranja umjetničkog književnog djela, a sve ih je to formiralo u kulturi, koja je budućim svećenicima, a i onima koji to nisu postali, bila veoma potrebna.

Da bi svojim učenicima što više pomogao u školskom radu, prof. Berka je za domaću upotrebu napisao dva vrijedna priručnika: »Iz teorije književnosti« i »Pismeni sastavci«. Nema kulture bez dobre književnosti, ali isto tako bez sposobnosti da kulturan čovjek, svećenik, intelektualac zna svoje misli izraziti i staviti na papir. Pa i u naviještanju »Radosne vijesti« danas se sve više naglašava važnost da se naviješta u lijepom, logičnom i razumljivom ruhu. To traži i dostojanstvo poruke a i poštivanje slušatelja kojima se ona naviješta.

Profesor Berka je osim svog školskog rada, za koji se uvijek savjesno pripremao i vršio ga, uspio i pisati: Ipak ono što je objavio kao zasebna djela (»Tihi trenuci«, »Riječi pjevaju« i »Lanx satura«) ugledalo je svjetlo dana kada se već nalazio u mirovini. Tko čita njegovu prozu, a osobito poeziju, osjetit će bilo i pisca i pjesnika, pogotovo ako još zna gdje bijaše pjesnikovo nadahnuće u pojedinim pjesmama. Od njegovih pjesama ja bih izdvojio kao izvanredno profinjenu, umjetničku i osjećajnu liriku, pjesmu »Grlice«, koju je autor posvetio Marijani, svojoj supruzi. Silno me podsjeća ta pjesma na pjesmu »Jorgovane« valpovačkog župnika *Ante Evetovića Miroljuba*. Ta se pjesma čitala na valpovačkom groblju nad otvorenom rakom svećenika-pjesnika. Moja je baka bila prisutna na tom sprovodu i pamtila tu pjesmu još dugo. Kad sam joj 20 godina kasnije kao gimnazijalac iz jednog Marakovićevog udžbenika teorije književnosti za srednje škole pročitao Miroljubovu pjesmu »Jorgovane«, dobra je baka proplakala. Iako je znala samo čitati, ne i pisati, kroz tu je pjesmu doživjela ne samo pjesnkovu žalost za pokojnom majkom nego i sve njegove propovijedi što ih je dugi niz godina slušala. U njoj se probudio jedan prošli, njoj tako dragi svijet. Baka je već na početku I. svjetskog rata, tada još kao mlada snaša, postala udovica i vlastita ju je bol i čežnja naučila suosjećati sa žalošću drugih.

Načinio sam ovu digresiju da bolje izreknem što osjećam čitajući pjesmu »Grlice«. Osjećam duboko i mnogo, jer proživljavam ne samo svaki stih nego i svaku riječ i kuću i vrt i krušku, a nadasve profesorov bolni rastanak od supruge Marijane. Sve sam to izbliza promatrao i proživljavao.

Svaki čovjek, koji voli lijepu književnost, ima svoju osobnu antologiju. Moja je skromna po broju pjesama, a možda i po izboru. U nju, osim spomenute Miroljubove pjesme, ubrajam i Domjanićeve »Bele rože«, »Spomen na Mariju Bistricu«, Sudetin »Svibanj«, Kornerov »Blagoslov proljeća« i »Angelus u Mariji Bistrici«, Lendićev »Na vrhu blizu Janjine«, »Junake« od Milana Pavelića, Dujmušićev »Pelikan«, te »Grlice« mog dragog profesora Berke. Iako ga dobro poznajem kao profesora, kao čovjeka, kao kršćanina, u »Grlicama« sam ga doživo kao pjesnika koji je progovorio mom srcu.

I ja bih htio progovoriti, ali osjećam s Prorokom: »Ah, Gospode Jahve, gle ja ne umijem govoriti: dijete sam« (Jer 1,6). Pa ipak sam se i kao dijete usudio sve ovo staviti na papir da i na taj način u znak poštovanja i zahvalnosti obilježim osam decenija profesorova zaslužnog života. Nije to neki cjelovit i zaokružen prikaz njegova lika, ali je ipak pokušaj »djeteta« da mu rekne iskreni i topli hvala.

Na Voćarskoj cesti, na obrnocima Medvednice, dižu se dvori Dječačkog sjemeništa koje profesor Berka nazva svojim drugim domom. Stoji i kuća u kojoj živi, piše i moli on sam. Oko kuće još ima grlica koje čujemo: čujemo ih obojica on s jedne a ja s druge strane Voćarske. Pjev grlica sjeća nas na mnoge radosne dane kad smo se s grlicama radovali proljeću, lijepoj pisanoj riječi u prozi i u stihovima, kad smo u sjemenišnoj crkvi, kripti i kapelici sv. Jospa u tišini osluškivali kucaje Isusova Srca i kad smo živjeli i živimo u nadi da je Krist vječna ljubav, u kojoj se nalazi njegova Marjana, a prema kojoj i mi nezaustavljivo hrlimo.

Josip Antolović

KOBNI DATUM HRVATSKE GLAZBE

Držim u ruci svoju glazbenu kritiku objavljenu u »Studentskom listu« davne 1958. godine koja nosi naslov »Veliki datum u povijesti hrvatske opere« u povodu izvedbe Šulekove opere *»Korilan«* u Operi Hrvatskog narodnog kazališta. Uvijek sam sam sebe hvalio što je moja kritika o ovoj Šulekovoj praizvedbi bila prva objavljena kritika i da se u svojim prosudbama nisam prevario. Bio je to uistinu jedan od najvećih datuma u glazbenom slijedu hrvatske glazbene misli u sjajnoj zvedbi (režija: V. Habunek, dirigent: M. Horvat, scenograf: Boško Rašica i s danas već pokojnim pjevačima baritonom Lovrićem i Micom Glavačević u glavnim ulogama i s odličnom Milkom Bertapelle i Dragom Bernardićem.

Čudan mi je bio i dan četvrtak 16. siječnja ove godine kada sam prisustvovao u velikoj dvorani »V. Lisinski« koncertu Zagrebačkih simfoničara na kojem je pod vodstvom dirigenta Pavla Dešpalja svirao virtuozni flautist Karl Bernhard Sebon iz SR Njemačke koji nas je u dvorani sve oduševio svojim bravurama u Ibertovom koncertu za flautu i orkestar. Došla je i pauza nakon koje je bila najavljena Treća simfonija Stjepana Šuleka. U pauzi koncerta sam u diskreciji od jednog čuvara Dvorane doznao strašnu vijest da je preminuo velikan Stjepan Šulek. Bio sam uvjeren da se to dogodilo negdje putem velikog maestra u Koncertnu dvoranu »Lisinski« u kojoj se izvodila njegova monumentalna Treća simfonija. Pohitao sam u Dvoranu i kada se publika smirila izašao je dirigent Pavao Dešpalj, okrenuo se prema publici i rekao tronuto preko mikrofona: »Preminuo je Stjepan Šulek«. Dugi uzvik zaprepaštenja se nije dugo stišao, a zatim smo ustali i jednom minutom šutnje odali počast velikanu hrvatske glazbe. Treća simfonija nas je prenijela u neka nevidljiva maestrova područja iz kojih se izgleda ne vraća — tako mi se činila ovaj put mračnom i dubokom.

Nestao je iz hrvatske glazbe velikan koji je stvorio mnogobrojne simfonije, koncerte za solističke instrumente i orkestar i »klasične koncerte« za orkestar, dvije opere na Shakespeareove riječi, kantatu »Zadnji Adam« u kojima je duboko i humano razmišljao o čovjeku i njegovim preokupacijama, bolima, teškoćama i jadima. Nestao je čovjek koji je i sam svirao ili kao solist ili u komornim ansamblima i predavao nam glazbu. Od njega su učili mnogi studenti skladanje i dirigiranje. Nestala su tri kompletna čovjeka u jednom trenu.

Siniša Hrestak

NOVO O ZAGREBAČKIM CRKVENIM OBJEKTIMA

Povodom skore 900. g. osnutka Zagrebačke (nad)biskupije u katedrali je postavljena nova velika slika (5 x 12 m) »Uznesenje Marijino«. To je umjetnička reprodukcija slike u župnoj crkvi u Pregradi koja se nekada nalazila u zagrebačkoj katedrali. Kopiju je izradio akademski slikar Vladimir Pavlek, a nalazi se na kraju lijeve lađe, nedaleko od glavnog ulaza, iznad ulaza u kapelicu bl. Augustina Kažotića. Slika se svojim sadržajem i harmoničnošću skladno uklapa u unutrašnjost nedavno restaurirane katedrale.

U lijevoj lađi zagrebačke katedrale (uz oltar sv. Ladislava) postavljeno je novo *brončano poprsje hrvatskog bana J. Jelačića* (banovao 1848-1859). Izradio ga je akademski kipar Antun Orlić. Zaslugom bana Jelačića zagrebačka biskupija uzdignuta je na rang nadbiskupije (1852). Time se tadašnja Hrvatska i Slavonija osamostalila i od crkvene podređenosti Mađarskoj. Ovim je zagrebačka katedrala kompletirana još jednom statuom iz hrvatske povijesti.

Nastavlja se *restauracija vanjskog pročelja* nadbiskupskog dvora. Dovršen je njegov zapadni dio. Sada se nastavljaju radovi na središnjem i impozantnom dijelu (trijem s balkonom). Prošle godine dovršena je obnova nutarnjeg pročelja. Na nutarnjem dijelu fasade rastaurira se portal kapelice sv. Stjepana koja se nalazi u prizemlju nadbiskupskog dvora. Sa središnjeg dijela skinuta je patina te je tako portal vraćen izvornom obliku.

Unutar *zagrebačke kliničke bolnice »Dr. M. Stojanović« (Vinogradska) u glavnoj lađi crkve* restauriraju se četiri velike zidne slike nastale vjerojatno između dva rata (crkva je podignuta 1931). Sada je to župna crkva bolničke župe Srca Isusova (osnovana 1941).

Nastavljaju se radovi na obnovi crkve sv. Marka. U crkvi sv. Katarine dovršena je obnova unutrašnjosti, postavljen je novi krov, a sada je u planu restauriranje pročelja crkve.

Zagrebački nadbiskup-kardinal F. Kuharić blagoslovio je 20. IV. 1986. novu župnu crkvu u Španskom. Zgrada crkve je arhitektonska sinteza tradicionalnih i suvremenih stilskih elemenata koja svojom vanjštinom i unutrašnjošću djeluje reprezentativno i molitveno. Vitrai (izduženi prozori u boji) djelo su akademskog slikara A. Starčevića. Planira se da bi on također izradio oltar i zidnu mozaik-sliku iza oltara.

Vladimir Dumbović

NAŠI DANI

Ako želite vidjeti i doživjeti kakva čuda može izvoditi ljudski glas, gesta i grimasa, treba pogledati monodramu *Naši dani*, koju glumi *Radoslav Milenković*. Teatar ITD u Zagrebu priredio je 17. svibnja ove godine premijeru ove jednočinke. To je bila 200. izvedba. Satira »Naši dani« dobila je nagradu publike za 1984. u Novom Sadu.

U polukružnoj dvorani Teatra ITD, u vrlo ugodnom scenskom prostoru, okupilo se društvance mlađih gledalaca da pogleda monodramu. Nije dugo trebalo čekati da se svjetla pogase i da se na sceni pojavi mladoliki glumac izvodeći sjetnu, tužnu i grozomornu guslarsku melodiju naših narodnih pjesama. Glumčevo grlo istodobno gudi i pjeva dozivljući daleka i mračna, slavna i teška stoljeća prošlosti.

Najednom glumac poče pričati svoje doživljaje na putu traženja domovine i svojih sunarodnjaka. Što se sve događa i kako se to doimlje glavnog lika, glumac na izvanredan način tumači svojim glasom, gestama i grimasama.

Budući da je to dramsko djelo satira o jednom vremenu, o ljudima i događajima toga doba, do izražaja dolaze tamne strane društva, vladajućih slojeva, klanova i pojedinaca. Zorno su prikazani ministri vojske, policije i financija, ključne osobe u svakom režimu. Glumac je izvrsno dočarao glumačkim sredstvima njihovu bahatost, grubost i rasipnost. Sve se to, naravno, teško odražava na siromašnom, zaostalom i ispaćenom narodu, u kojega ime silni i moćni vladaju. Čovjeku se jednostavno zgadi sve to i zaželi čista zraka u Božjoj prirodi. Gledajući karikaturu vladavine jednog doba, čovjeku se smuči karijerizam, parolaštvo, šuplje rodoljubljе, rasipništvo i pohlepa.

Cijeli sat glumac je virtuozno dočarao sadržaj monodrame »Naši dani« i na kraju se svalio na pod, podigao se i da ne bi bilo zabune dodao:

»Tekstovi govoreni u ovom dramskom djelu napisani su prije osamdeset godina. Napisao ih je *Radoje Domanović«*.

Vrijeme, ljudi i događaji prolaze, kako reče jedan naš suvremenik, a mi im skidamo maske. Tako i ova dramska satira skida maske, govoreći o prošlom vremenu, ljudima i događajima, a ipak je, po svemu sudeći, vrlo aktualna.

Ovakvo uspješno uprizorenje dramskog djela zahvaljujemo izvrsnom glumcu R. Milenkoviću. S pravom je zaslužio aplauz i cvijeće.

J. Jurin

JOŠ TRI PREDSTAVE

Nakon prošlogodišnje vrsne prezentacije »Kralja Leara« stavilo je *Dramsko kazalište »Gavella«* u ovoj sezoni na svoj repertoar kraljevsku Shakespeareovu tragediju RICHARD TREĆI. Svesrdno pozdravljajući taj promišljeni čin kazališne uprave ujedno se nadamo da će u idućim sezonama slijediti izvedbe i drugih drama najvećeg od svih svjetskih dramatika. Ovo kazalište, naime, raspolaže snagama dostojnim da našem vremenu i sredini snažno, uvjerljivo i autentično prenesu vječno aktualne poruke »avonskoga labuda«.

Redatelj *Petar Večeк* darovito je i vješto napravio jasnu, preglednu i dojmljivu predstavu (što uz tako mnogo lica i »zapleta« nije bilo ni lako ni jednostavno), ne pogriješivši nigdje u osnovnoj njezinoj liniji. Ni na jednom mjestu nije — kao što neki suvremeni redatelji običavaju činiti — autorove misli »popravljao« svojima a ponori zla u dušama aktera potresne ove »historije« zračili su u njegovoj režiji istinskom jezom i bili obaviti stravičnim mrakom. Večeк je, osim toga, u ovu predstavu vrlo uspješno ukomponirao elemente iz Shakespeareova »Henrika Šestog« dok je od građana i građanki ingeniozno stvorio neku vrstu kora što komentira ključna zbivanja i daje im širinu odjeka. Pa dok bismo njihove dickensovske (recimo) kostime (kao i suvremenu kravatu Henrika Sedmog u završnici) još i mogli »progutati«, shvaćajući ih kao namjeru da se tako istakne svevremenost zbivanja (premda je Shakespeareov tekst za iole bistrog gledaoca sam sobom svevremen i uvijek aktualan), nikako ne možemo prihvatiti posve nerazumljivu i totalno promašenu zamjenu uspjelih kostima adekvatnih vremenu radnje nekakvim napoleonsko-austrougarskim kabanicama s epoletama (do koje je došlo u središnjem dijelu predstave i koja je djelovala vrlo iritantno). Redatelju i kostimografkinji renomea Petra Večeka i *Jasne Novak* zaista nije potrebna takva ekshibicija. Richardov pak visoki limeni »okovratnik« u drugom dijelu predstave bio je doduše vizualno vrlo efektan, no gušio je glas; odahnuli smo kad ga je glumac skinuo i tako svom glasu opet dao pravi zvuk i boju. Valja spomenuti i to da su neki glumci govorili mjestimice pretiho i prebrzo. U prikazu, međutim, Richardova ratnog poraza i pogibije punim je sjajem bljesnula Večekova maštovitost (koja je »potrla« anakronizam suvremenih invalidskih kolica na kojima dovezoše kralja): kao da zorno vidi kako ga neprijateljska vojska okružuje, Richard sluti svoju propast, no vikom potiče pristaše na otpor, oko njega se skupljaju žrtve zvjerskog njegova nasilja, postupno se povlače u pozadinu, kraljica mu Margareta upućuje posljednje svoje kletve, Richard u bijegu vapi: »Konja, konja, kraljevstvo za konja!«, sestra ugušenih kraljevića ubija ga mačem — i sve utone u mrak...

U naslovnoj ulozi nastupio je *Rade Šerbedžija*. Suživjevši se potpuno s neutoljivom željom vojvode Richarda Gloucestera za moći, vlašću i krunom, s njegovom perfidijom, lukavstvom, okrutnošću, beskrupuloznošću, zločinačkim nasladama i tjelesnim nedostacima bio je upravo idealnim tumačem jednoga od najmračnijih likova iz bogate Shakespeareove galerije neljudskosti i groze. Vojvodu Buckinghama, koji iz pohlepe za častima i bogatstvom pomaže Richardu na zločinačkom putu do trona te prekasno spoznaje kako nije moguće zlo činiti, a dobru se nadati, punom je uvjerljivošću prikazao *Zlatko Vitez*, slijepu pokornost sira Williama Catesbyja, kojemu godi biti pouzdanikom vladaru (pa bio taj i zločinac), uspješno je — primiješavši joj i kap ganutljive vjernosti — naglasio *Zoran Gogić*, lukava opreznost i suzdržanost biskupa Johna Mortona našla je u *Emilu Gladu* vrsnog interpreta a *Josip Marotti* odmjerenom je sigurnošću dočarao strašljivost londonskog načelnika i vještinu prvog glumca. U ulozi prijetvornog lorda Stanleyja istaknuo se *Boris Miholjević*. *Krešimir Zidarić* znao je kralju Eduardu Četvrtom dati potrebnu dozu impozantnog dostojanstva (koje u bolesti zamjenjuje plemenita dobrota) i iskrene tuge za ubijenim bratom Clarenceom (njegovoj je smrti i on djelomice kriv), tragičnu naivnost i bolno razočaranje vojvode Clarencea životno je vjerno uobličio *Sreten Mokrović*, čestitog i hrabrog komornika lorda Hastingsa znalački je odigrao *Stevo Krnjaić* dok je *Zlatko Madunić* nenametljivo i bez velikih gesta prikazao čuvara Towera (sira Roberta Brackemburyja), koji doduše — vezan zakletvom — sudjeluje na izvjestan način u Richardovim zločinima, no u duši ih osuđuje; opis ubojstva dvojice kraljevića dječaka izrekao je zaista majstorski. Mali *Bitorajci* (kao nesretni kraljevići) djelovali su neposredno i vrlo simpatično. Nitko nije bolje od Shakespearea pokazao kako su nedokučive tajne ženskih srdaca (u tom pogledu tek mu je Dostojevski stao uz bok): mržnju i odbojnost lady Ane i kraljice Elizabete Richard preobraća u pokornost, sklonost pa čak — makar i samo časovito — u ljubav ne samo licemjernom slatkorječivošću nego i neskrivenom brutalnošću. Precizniju i dublju analizu takvih paradoksa ne bi mogao dati ni kakav suvremeni patopsiholog. I *Slavica Knežević* (Ana) i *Dubravka Miletić* (Elizabeta) inteligentno su, proživljeno i nepogrešivom točnošću oslikale spomenutu preobrazbu. *Vjera Žagar-Nardelli* (vojvotkinja od Yorka) bila je utjelovljenje majčine boli zbog sina zločinca a *Vlasta Knezović* (kraljica udova Margareta) osvetničke mržnje prema zatornicima svojih najbližih: njezina su proklinjanja i zloguka proroštva ječala uistinu sablasno. U koru građana i građanki najviše su prilike da se istaknu imali *Ivo Fici, Ljiljana Gener* i *Vesna Smiljanić* (svako od njih odigralo je još po jednu ulogu: pisara, ubojice, glumice) — i znali su, dakako, tu priliku iskoristiti; pravom glumcu nije potrebno mnogo teksta da pokaže svoje sposobnosti. U brojnim ostalim ulogama vrlo su solidno nastupili *Slobodan Milovanović, Zorko Rajčić, Marko Torjanac, Marino Matota, Ante Dulčić, Milan Plećaš, Zdenka Poje, Igor Mešin, Dušan Ćurlić* i *Jasna Palić*.

Scenograf *Željko Senečić* i maskerka *Sonja Kožarić* svojom su suradnjom uvelike pomogli realizaciji redateljevih zamisli. U pripremanju predstave sudjelovale su i *Mira Muhoberac* kao pomoćnica redatelja i *Đurđa Škavić* kao lektorica. Popratni zvuci i pjesma djelo su *Marka Ruždjaka*. I ovaj put poslužio je stari prijevod *Milana Bogdanovića*. Uklopljene fragmente iz »Henrika Šestog« preveo je *Mate Maras*.

* * *

Satiričko kazalište »Jazavac« po-

klonilo je u drugom dijelu ove sezone našem gradu vrijedan dar: uvježbalo je aktualnu, dokraja otvorenu i oštru »kratkočasnu žaloigru« slovenske suvremene autorice *Alenke Goljevšček* »Pod Prešernovo glavo«, davši joj lokalizirani naslov POD KRLEŽINOM GLAVOM. Kako sam o toj britkoj i uspjeloj satiri na naše »usmjereno« školstvo i štošta drugo pisao kad ju je prošle godine u Zagrebu izvelo Mestno gledališče ljubjansko (»Marulić« br. 5 za 1985. g., str. 643—644), prelazim, evo, odmah na prikaz »Jazavčeve« predstave.

Bila je »konkretna«, cjelovita, živa, poletna i s očitim prizvukom zagrebačkih i hrvatskih specifičnih prilika. Za sve to zaslužan je ponajprije vješt i spretan redatelj *Želimir Orešković,* koji je, osim toga, uspio — sasvim u skladu s tekstom — postići da su kao glavni junak izvedbe fungirali svi akteri i — prilike o kojima se radi.

Čitava glumačka ekipa sudjelovala je u igri spontano, zdušno i s vidljivim užitkom: *Ivo Rogulja* sjajan kao direktor škole »namazan svim mastima«, *Kostadinka Velkovska* kao pomoćnica direktora — živa slika zadrte i ograničene režimlijke, *Antun Tudić* odmjeren i uvjerljiv kao poštenjak koji se pokušava držati junački — nejunačkom vremenu usprkos, *Darko Stazić* slikovit kao bundžija i ironični »zafrkant«, *Elizabeta Kukić* i *Zoran Ćirić* vrlo su dobro »pogodili« profesorski bračni par što službuje na istoj školi, *Branka Strmac* uzdržano je no proživljeno prikazala u kakve nevolje može dospjeti čestita i dobronamjerna osoba kad se na nju okomi površni formalizam i nerazborita »pravovjernost« okoline, *Dubravko Sidor* uspješno je profilirao šutljivca koji misli i zna svoje a *Jadranka Matković* profesoricu u koju ostali sumnjaju i izoliraju je, *Rade Špicmiler* osvojio je gledalište neposrednom interpretacijom bivšeg ratnika koji predaje općenarodnu obranu i ne idu mu »u glavu« stanoviti postupci policije i »onih odozgo«, *Branka Trlin* i *Željko Königsknecht* umješno su odigrali đake kojima se ne može prodati rog za svijeću, *Sabrija Biser* (drug Dimić) i *Nina Erak* (drugarica Opsenica) potpuno su se uživjeli u marifetluke »drmatora« koji naredbe »još viših« (druga Vojkana) pokorno provode ili zbog očuvanja svojih pozicija ili pak iz zaslijepljenosti i maloumnog zanesenjaštva dok je *Dobrila Dimitrijević* bila nepatvorena ženica koje se ne tiču nikakve principijelnosti, nego se brine samo za svoju obitelj. Dvije kreacije valja posebno istaknuti: *Ivan Lovriček* majstorskim je potezima »izradio« portret podvornika Jože, doduše karikiran no do najsitnijeg detalja životno vjeran a *Dušan Gruborović* ponovno se dokazao kao glumac velikih mogućnosti; ušavši »tatinu sinu« punkeru Vasku potpuno »pod kožu« stvorio je raskošan, neodoljivo komičan i nezaboravan lik.

Scenografkinja *Dinka Jeričević* iskusnim je svojim umijećem omogućila da je scena brzo i lako od zbornice postajala kancelarija, knjižnica i obratno, *Ruta Knežević* pokazala se opet prokušanom kostimografkinjom a svoje su zadatke vrlo korektno obavili muzički suradnik *Zvonko Presečki* kao i lektorica *Đurđa Škavić.* Priznanje zavređuje i anonimni prevodilac i lokalizator.

* * *

Teatar ITD jedini se u Zagrebu sjetio 80. obljetnice rođenja »velikana dramske književnosti XX. stoljeća« *Samuela Becketta* — upriličivši u okviru svoje Kazališne radionice izvedbu njegove POSLJEDNJE VRPCE.

Predstava je bila blistav uspjeh *Zlatka Crnkovića:* mrzovolju, apatičnost, životnu promašenost i beznađe ostarjelog samotnjaka koji je tijekom života sam sebi pričao svoje doživljaje i snimao to na vrpce, što ih sada povremeno »preslušava« — mi-

nucioznom je »razradom« i dubokim psihološkim obrazloženjem uobličio upravo magistralno. Svaki treptaj Crnkovićeva oka, svaki pomak usana ili nabor čela bio je na pravom mjestu i imao je svoje značenje. U tome mu je svakako pomoglo neprijeporno majstorstvo maskera *Fadila Hanušića:* masku takva intenziteta dugo već ne vidjesmo u našim kazalištima.

Kao režiser naveden je student zagrebačke Akademije dramske umjetnosti *Petar Vujačić,* koji je djelo i uspješno preveo te iz fundusa Teatra ITD vrlo dobro odabrao prikladan kostim i scenske rekvizite.

Tonskom kulisom i svjetlosnim efektima svoje su kvalitete ponovno očitovali *Branko Vodeničar* i *Livio Marečić.*

Mirko Petravić

Knjige

POD TERETOM POEZIJE

Josip Lončar objavio je dvije knjige pjesama u vlastitoj nakladi: »Poprečne staze duha« (Novska 1980) i »Kruh, riječ, duh« (Novska 1985).

Osim tih dviju objavljenih zbirki, ima dvije zbirke u rukopisu: »Zadaci ljubavi« i »Otkupljenici«.

Većina pjesama napisana je štokavski, a neke su napisane kajkavski. U simbiozi kajkavskog i štokavskog izraza nalazi se cijeli pjesnik Lončar.

* * *

Čitajući Lončareve pjesme, u meni su se javila ovakva razmišljanja:

Pjesnik nastaje u interakciji talenta, svoje i društvene predodžbe o poeziji u okviru specifične i neponovljive ličnosti. On je rezultat interakcije vlastitih i društvenih faktora — i kao takav on je jedinstven i nedjeljiv izraz pjesničkog nasljeđa, društvene okoline i svoje stvaralačke snage. Vanjski utjecaji u njemu nisu dodatak nego faktori koji se, pomiješani s bazom pjesničke ličnosti, pretvaraju u nešto novo, u nove sadržaje i vrednote, u nove izražajne koncepcije i mogućnosti. S obzirom na to, svaki pjesnik je korak naprijed, ako je dobar pjesnik.

Bez ravnoteže sučeljenih individualnih i socijalno-kulturnih komponenata u pjesniku, nema harmonične pjesničke ličnosti, a bez harmonične pjesničke ličnosti nema harmoničnog pjesničkog djelovanja, nema puta do kvalitetnog izraza i viđenja, do svestrane pjesničke energije koja se javlja, ne u obliku raspršenosti, nego u obliku specijalističke prilagođenosti ideji, izrazu i obliku pjesme — pri čemu sve dominantne integrativne tendencije vode pjesnika i pjesmu u određenom pravcu.

Individualni i društveni elementi ne određuju vrijednost pjesme, ali bez njih nema dobre pjesme. Razvijeno mišljenje i osjećanje otvara put poeziji tek onda kad sazori u procesu pjesničkog zorenja, kad prijeđe u lirsku komunikaciju koja omogućuje prenošenje doživljaja do svih stavova svih čitalaca, kad je stvara-

lačka samosvijest pjesnika u visini partikularnog, univerzalnog, svjesnog i nesvjesnog pjesničkog bića, odnosno u visini dostignute pjesničke prakse općenito.

Pjesma je, u adekvatne riječi, u novu poetsku stvarnost, pretvoreno poetsko raspoloženje. Ona je objektivizacija pjesnikova duha koji živi na području doživljaja, nadahnuća, potrebe za izrazom, svijesti i nesvijesti te sposobnosti da se posredstvom pjesničkog mehanizma napravi pjesničko djelo. Javlja se kao objektivni i stvarni pokazatelj subjektivnog svijeta u pjesniku i sposobnosti pretvaranja toga svijeta u izraz.

Pjesmu ne možemo shvatiti ako polazimo samo od svjesne pjesnikove aktivnosti. Ona je istovremeno i stihijski, i slučajni, i nesvjesni, i racionalni proizvod; u njoj djeluju i svjesne i nesvjesne pjesnikove snage, i intelektualno praznovjerje, i emocionalna magija, i logični govor, i važno značenje — u dobroj pjesmi, jasno, u harmoniji izraza i anegdote.

Iz bliskosti svih tih elemenata u pozadini pjesme, proizlazi mogućnost najdubljih sagledavanja moguće stvarnosti, proizlaze novi vidici koji ruše svaku izražajnu, misaonu, moralnu i društveno-političku prepreku. Zato je svaka dobra pjesma veliko otkriće i proširena slika svijeta.

Na putu iz nesvjesne u svjesnu etapu, pjesma doživljava svoje čišćenje i definiranje, prevladava svaku zbrku i postaje izražajno jasna i čista, snažna i djelotvorna. Zbog toga je taj put važan za egzistenciju pjesme. Istina je, bit egzistencije pjesme nije tu, ali je za nju od golema značenja. S obzirom na to, pisanje pjesama je posao zdravih i normalnih ljudi, a ne psihopata, nenormalnih i mentalno izopačenih pojedinaca. Dakle, pjesnici nisu čuđenje u svijetu, nego svladavanje svijeta, nisu nesretni i nesnalažljivi pojedinci nego misaoni, odlučni, odvažni i radosni optimisti, odnosno borci.

Pjesnici ne pišu dobrovoljno nego pod pritiskom unutrašnje nužde da se oslobode unutrašnjih raspoloženja, viđenja i naplavina. Pjesma nije slučajni dar nego osvojena spoznaja, svjesno-nesvjesni i nenamjerni proizvod; ona je nepredviđeni rezultat psihološkog, misaonog i stvaralačkog djelovanja, višedimenzionalni, kompleksni i konačni fenomen u kojem se javlja kritičko promatranje brojnih, često i proturječnih mogućnosti, u procesu kristaliziranja izražajne čistoće, značenja i poruke.

Pjesmom se pjesnik odvaja i udaljuje od svoga nagomilanog osjećanja i viđenja na području određenog tematskog kruga.

Da bi pjesnik mogao napisati dobru pjesmu, mora ostvariti punu pobjedu nad iskazivanjem unutrašnjeg duhovnog i spoznajnog svijeta, ne smije se plašiti mukotrpnog i dugotrajnog rada oko pjesme, ne smije biti spreman da pred čitaoce iznese svoju pjesmu u obliku sirovog, nepročišćenog, nesazrelog i nejasnog izraza.

Nisu daleko od istine oni koji kažu da dobru pjesmu prati mudra misao, živa slika, precizan izraz, nejasna jasnoća i jasna nejasnoća.

* * *

Zanimljivo je kad čovjek u zrelim godinama s ozbiljnim i praktičnim zanimanjem, u maloj sredini, na tlu teške i plodne slavonske zemlje piše pjesme, daleko od razumijevanja i mogućnosti stvaralačke kontrole. A, eto, upravo takav pjesnik je Josip Lončar.

Čovjek koji je izdao dvije knjige pjesama i koji dalje piše pjesme, očito nosi u sebi potrebu da pjesmom saopći dijelove svoga unutrašnjeg života, svojih duhovnih sadržaja.

Koja je to i kakva potreba zbog koje Josip Lončar piše pjesme? To je duhovna potreba da u cjelini bude ono što jest i da sam sebe potvrdi.

* * *

Pjesme su razgovori sa sobom u tišini samoće. Zbog toga samoća nije opasnost nego potreba. Poslije, kad su pjesme rođene, potrebni su razgovori o njima radi provjeravanja njihovog poetskog zdravlja.

Da nije bilo i da nema Lončareve samoće, možda ne bi bilo ni njegovih pjesama. Međutim, gdje je korijen te samoće iz koje Lončar tako često bježi pišući pjesme? On je u njegovim nemirima, u njegovim nedostignutim željama, u njegovoj razlomljenosti, u njegovoj osebujnoj snazi.

Da on nosi pjesničko osjećanje u sebi, sposobnost za gradnju nadahnutog, pa i proznog teksta, pokazuje njegov predgovor njegovoj knjizi »Kruh, riječ, duh«. Taj predgovor je toliko konkretno i poetski napisan da ga nitko ne bi bolje i adekvatnije napisao. U tom predgovoru je sav čovjek i pjesnik Lonačr.

Lončareve pjesme su virovi i brzaci koje bi trebalo ukrotiti snagom izraza i reda. One su često slične prkosnim mladićima s bujnom ali nepočešljanom kosom kojoj je potreban dobar literarni češalj.

Lončar ne može biti da ne piše. Uostalom, i sam to kaže u vlastitom predgovoru knjizi »Kruh, riječ, duh« ovako:

»Ne, nisam već sve vidio, nisam već sve opisao, nisam već sve proživio. Još će toga biti, još će pjesma teći, još će dolaziti kušnje, još će se i križ zabosti u živo, još će smijeha na ustima biti, još će suza koga oprati od zablude da je vrlo nesretan, i to baš samo on-ona. Još će pjesma teći!«

Što reći o Lončarevom načinu pisanja? Sam je dosta rekao u već spomenutom predgovoru. On kaže:

»Vrijednost mojega stiha? Vrijednost moje pjesme?

I brza je u ritmu, i zakrčena spoznajama dok ne dođe razrješenje: i u rimi i bez rime, i u ciklusu i sama za sebe. Onako kako dođe spoznaja, kako predmet pjesme traži... Ima podosta riječi iz kršćanske terminologije, pa i stih zašepa, jer termin je takav, a ritam i rima htjeli bi svoje. Zato ima žrtvovanih janjaca — to su obično ritam ili rima... Nije pisano samo za visoke umove ni samo za kršćansku spoznaju, već iz života za život. Nije pisano ni radi pisanja, ni radi pojavnosti nečega novoga. Pisano je jer misao dolazi, jer se spoznaja rađa, a rađanje je nezaustavljivo — samo treba imati volju za život i život prihvaćati živim, Bogom obdarenim, k cilju usmjerenim, sredstvima potpomognutim, i... ne treba se bojati života — ima i bit će ga. Zato će i pjesma teći u novo proljeće.«

Tu se lijepo vidi kako Lonačar piše. Međutim, tu se vidi da je na dobrom putu samo do polovice puta i da se poslije gubi jer ne vodi dovoljno računa o drugom dijelu pjesničkog stvaralaštva, o izrazu, po kojemu pjesma živi.

* * *

O čemu pjeva Josip Lončar? Pjeva o druženju s Bogom i Isusom, o tratinčici, jaglacu, trstici i vjetrovima, o mraku, radosti i tuzi, o lutalicama i samcima, o duši, ispovijedi i stazama duha, o ocu, majci i rijeci Bednji, o svojim ljudskim sumnjama i vjerovanjima, o svećeniku koji je čovjek i sluga Božji.

Njegov svijet je cjelina u Bogu, cjelina koju se ne može ni izmijeniti, ni osuđivati, ni sažaljevati — i koju je moguće samo razumjeti. U vezi s tim i čovjek je dio Boga, ali ne onakav kakav jest nego onakav kakav bi mogao biti.

Kad on slavi Boga, onda ga slavi na svoj način kao tvorca ljudske prirode koja je ponekad neuhvatljiva, pa i neshvatljiva.

Njegova vjerska raspoloženja nose u sebi posebnu iskrenost, posebna obilježja, posebnu životnost — u krugu misaone privrženosti Bogu i ljudske tvrdoće.

Kao pjesnik Lončar se kreće po

svojoj razbijenoj unutrašnjosti i u mišolovci prilika oko njega — pod okriljem kršćanskog vjerovanja i pod pritiskom ambicije da bude ono što se od njega očekuje, strahujući da to neće biti. U kriznim trenucima spašava ga vjera, bez koje se ne bi mogao boriti.

Ima kod njega i otuđenja. A to otuđenje je povezano s njegovim doživljavanjem svijeta — u kojem bi se osjećao stranac kad ne bi bilo Boga koji mu pomaže da se ne izgubi.

Teško je ostati čitav u procjepu između dobrog i lošeg življenja, između zadovoljavajućih i nezadovoljavajućih rješenja, između napuštenog i neosvojenog svijeta, između snage i nemoći — na putu prilagođavanja na kojem se ne može doći do kraja i na kojem slabost postaje druga moć, u stihovima. Lončar je to osjetio, i da ne bi pod tim teretom pao, da se ne bi otuđio od čitavog života zauvijek, smogao je snagu da uz pomoć pjesme i vjerovanja nadvlada svako zlo kraj sebe. Ako je smogao.

* * *

Josip Lončar je talentiran pjesnik, ali njegov talent traži obradu, polituru, obrijano lice, rad uma i ruke posebno na području verbalnog iskaza.

Nikada nije loše navratiti u školu velikih pjesnika. Ne da se nauči pisati kako oni pišu, nego da se vidi kako se može dobro pisati.

Ima kod Lončara i dobrih pjesama, a među najboljim su: »Sastanak će ipak biti«, »Dođi i budi s nama«, »Evo«, »Moj poklon u osobnosti«, »Nokturno u molitvi«, »Tiho ljudi — pred Gospodinom smo«, »Staze duha«, »Promijeni nam srce«, »Tugaljivi samotnjak«, »Iščezla u Kristu« »Tvoj dolazak«, »Radost«, »Lutalac«, »Osvoji me za ljubavi«, »Vidjeh ja Krista izbezumljena«, »Ispratite me«, »Karneval«, »Čudak«, »Večernji razgovor s Gospodinom«.

Najbolji je onda kad je izražajno najčišći, kad se zna što hoće, kad se jasnoćom i jednostavnošću digao u misaone visine, kad na primjer kaže:

»U dubine, u visine!
Može li se izvan sebe?«
(»Moj poklon u osobnosti«)

ili:

»Ima i bilo je puno životnih samotnjaka.
Život i kuću s kućištem sami vuku.«
(»Tugaljivi samotnjak«)

ili:

»Svi volimo mijenjati lice,
svakog dana mijenjamo ga sami.
Stigli smo do bezličja ljudskog,
stigli smo do nespoznaje sebe.«
(»Karneval«)

* * *

Svaki čovjek, a posebno čovjek Lončareva zanimanja, mora biti jači od samoće, od razočaranja, od nerazumijevanja i od nepravde, ako želi ostati, djelovati i biti stijena koju ništa ne može pokrenuti i razbiti.

Lončar hrabro nosi svoj pjesnički teret. I treba tako da ga nosi, i neka ga nosi — do veće visine, do sigurnog uspona, do punog pjesničkog uspjeha.

Jakov Ivaštinović

ŠEMATIZAM ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE

(Prema stanju 31. I. 1985)
Zagreb 1985. str. 1-102. Izdao, Nadbiskupski duhovni stol Zagreb.
Priredio: Tomo Petrić

Šematizam donosi stanje zagrebačke nadbiskupije, njezinih fizičkih i pravnih osoba, popis svećenika, župa, župnika, kapelana, popis crkvenih ustanova itd.

U upravi nadbiskupije su: nadbiskup-kardinal Franjo Kuharić, i dva pomoćna biskupa M. Škvorc i Đ. Kokša.

Prvostolni zagrebački kaptol ima 9 aktivnih kanonika i 3 kanonika u mirovini. Uz njih postoji još 15 počasnih kaninika. Zbor prebendara Prvostolne zagrebačke crkve ima 10 članova. Zborni kaptol čazmanski u Varaždinu ima 5 kanonika (svi su na župama) i dva počasna člana. Nadbiskupija ima 3 prelata i 20 monsignora.

Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu ima 225 studenata: Zagrebačka nadbiskupija ima 82, ostale biskupije 56, redovnici 61, redovnice 6 i laici 27. U sklopu s fakultetom djeluje 5 instituta: Katehetski institut, Institut za crkvenu glazbu, Institut za teološku kulturu laika, Institut za crkvenu povijest i Hrvatski marioloski institut. Napominjem da je trebalo navesti i broj upisanih na Institute.

Nadbiskupsko bogoslovno sjemenište (Zagreb) ima 94 bogoslova zagrebačka nadbiskupija 70 (+ 25 u vojsci) a ostale biskupije 24. Trebalo je donijeti popis bogoslova.

Interdijecezanska srednja škola (Šalata) ima 178 učenika: od toga su zagrebačke nadbiskupije 82, 15 ostalih biskupija, redovničkih 78 i 3 vanjskih.

Nadbiskupija ima 459 župa. Od toga redovnici pastoriziraju 50 župa (uključivši i župe u Zagrebu). Usljed povećanja stanovništva u nekim gradovima i u drugim naseljima pristupilo se u poslijeratnom periodu osnivanju novih župa. Tako danas jedan urbani centar ima po nekoliko župa. Tako Bjelovar ima 3 župe, Karlovac 7, Koprivnica 3, Sisak 3, Slavonska Požega 3, Varaždin 4, Velika Gorica 3 itd.

Posebno govorimo o *Zagrebu* čije se stanovništvo u poslijeratnom periodu višestruko povećalo nastankom novih gradskih četvrti. Iz ovog Šematizma nije jasno koliko župa ima Zagreb. Doduše, postoji odsjek »Zagrebačke župe« (str. 48-52) s 46 župa, ali ovaj popis ne uključuje župe: Čučerje, Granešinu, Markuševec, Remete, Šestine, Vrapče, Stenjevec. Župe osnovane u novije vrijeme: Podsused, Gajnice, Zaprešić također nisu uključene u navedeni popis »Zagrebačke župe«, premda administrativno pripadaju Zagrebu. Prije rata teritorij ovih župa nije administrativno pripadao Gradu Zagrebu, nego kotaru Zagreb. U bivši kotar Zagreb administrativno je spadala i Kustošija (granica je bio potok Črnomerec). Međutim, Kustošiju nalazimo u popisu »Zagrebačke župe« (str. 49). Trebalo bi i ove župe iz bivšeg kotara Zagreb unijeti u popis »Zagrebačkih župa«, makar kao posebnu grupu. U popisu »Zagrebačke župe« navedeno je 46 župa (br. 412-457). Od toga redovnici pastoriziraju 16 župa. Dodamo li Remete i Vrapče broj redovničkih župa je 18. Koliko danas ima župa na području Zagreba (kao administrativnih jedinica), precizno ne mogu reći. Mogu kazati samo orjentaciono: ima ih možda i 60.

Na kraju knjige donesena su tri popisa svećenika: abecednim redom, po godinama rođenja i po godinama

ređenja. Prvi popis nosi naslov »Popis svećenika po abecedi« (str. 63), a to je netočno. Naime, popis uz svećenike sadrži i redovnike, redovnice i žene, npr. Bebić Margareta, Brajša Jelena, Cvetić Jozefina i dr. Stoga bi spomenuti naslov trebao glasiti: Popis osoba po abecedi.

Nisam našao podatak koliko zagrebačka nadbiskupija ima svećenika. Zbrajajući navedene popise, ima ih skoro 600 (596?). Također nema ni podataka koliko je aktivnih a koliko umirovljenih svećenika. Doduše, postoji odsjek »Svećenici u mirovini« (str. 57-61) s popisom 45 svećenika. Međutim, ovaj popis ne obuhvaća svećenike u »Domu Kaptol 28«, u kojem ih se nalazi 30 (str. 17). Opet se može kazati samo orjentaciono da umirovljenih svećenika ima oko 75. Prema »Šematizmu Katoličke crkve u Jugoslaviji 1975« (str. 13) Zagrebačka nadbiskupija imala je 555 svećenika, a od toga umirovljenih 72.

U »Uvodnoj riječi« (str. 5), među ostalim, se kaže: »Svjesni smo da ovaj Šematizam ima nedostataka«. Donosimo još nekoliko nedostataka, premda ih se većinu moglo izbjeći.

Na str. 19-62 nalazimo numeraciju pod 1-557 s 10 raznovrsnih odsjeka: Župe (str. 19...) Zagrebačke župe (str. 48...), Kapele u Zagrebu (str. 52), Svećenici u hrvatskoj inozemnoj pastvi (str. 53), Svećenici u njem. pastvi (str. 55), Svećenici u Rimu (str. 55), Svećenici u misijama (str. 56), a ima samo jedan: F. Jačmenica u Beninu (Afrika), Svećenici izvan nadbiskupije (str. 56), Svećenici u mirovini (str. 57) i u Zagrebu još borave dijecezanski svećenici (str. 61-62). Ovakva kontinuirana numeracija nije opravdana, jer se tu u istom poglavlju nabrajaju župe nadbiskupije i kapele u Zagrebu (br. 1-463) zajedno sa svećenicima različitog socijalnog i pravnog statusa (br. 464-557). Tu bi trebale biti barem dvije numeracije, posebno za župe, a posebno za osobe (svećenike).

Na str. 52 nalazi se odsjek »Kapele u Zagrebu« (br. 458-463). Među njima nalaze se i crkva sv. Katarine (Gornji Grad), crkva sv. Vinka (Frankopanska) i dr. Bolje bi odgovarao naslov »Samostalne crkve u Zagrebu« Osim toga građani znaju za »crkvu sv. Katarine« a ne za »kapelu sv. Katarine«. Popis ovakvih crkava nije potpun, jer u takve crkve u Zagrebu spada npr. crkva u sklopu Nadb. dječačkog sjemeništa na Šalati koja ima rang javnosti, zatim franjevačka crkva na Kaptolu i dr.

U navođenju osoba uobičajeno je da se najprije kaže ime a onda prezime (u popisima ili u kazalu je obratno). Međutim u knjizi ima odstupanja, npr. Starčević Slavko (Čučerje) (str. 21), Tota Blaž (Sv. Martin na Muri — str. 42) i Kušan Stjepan (Stenjevec — str. 141). U ovakvim slučajevima treba da bude ime ispred prezimena. Ovo navodim jer u izvjesnim slučajevima može doći do pravne nesigurnosti, ne može se razlikovati što je ime a što prezime. Naime ima slučajeva da osobna imena imaju funkciju prezimena, npr. Vladimir, Živko, Ljubica i sl.

Velik nedostatak Šematizma jest i taj što nisu navedeni *dekanati*. Trebalo ih je, barem sumarno, navesti. Prema Šematizmu Katoličke crkve u Jugoslaviji 1974. bilo je 42 dekanata (str. 130). Ako se već nije mogla dati statistička tabela župa po dekanatima, moglo se barem popisu župa (str. 19-52), uz župnika-dekana dodati: dekan toga i toga dekanata. Time bi Šematizam bio potpuniji. Napose bi to trebalo učiniti za Zagreb koji, zbog velikog broja župa, ima nekoliko dekanata.

Dobro je što Šematizam upotrebljava stare geografske nazive za župe na kajkavskom području, npr. Markuševec, Stenjevec, Brdovec, Vugrovec, Desinec, Kupinec, Dubranec itd. (ograničujem se samo na župe u bližoj okolici Zagreba). To napominjem jer ima pokušaja da se nazivi tih toponima »štokaviziraju«, (da dobiju završetak na -ac), a to nije opravdano. Začuđuje da u Šematizmu ipak dolazi Jakuševac (str. 26).

Ovaj Šematizam (1985) nema historijskih ni drugih podataka (Šematizam 1966. ima obilje podataka). No, ipak je trebalo donijeti popis novoosnovanih župa (s godinom njihovog osnutka) nakon 1974. To bi osobito bilo interesantno za Grad Zagreb. Naime, prema Šematizmu 1974. Zagreb je imao 35 župa, a prema Šematizmu 1985. ima 46 župa. Dakle broj je porastao za 12 župa. I to bez onih prethodno nabrojenih župa (Gajnice, Oranice) koje nisu obuhvaćene popisom »Zagrebačke župe«.

Budući da je zagrebačka nadbiskupija dio Katoličke crkve sa središtem u Rimu, trebalo je odmah na početku kratko kazati: — Današnji vrhovni poglavar Katoličke crkve je rimski biskup — papa Ivan Pavao II, prijašnji nadbiskup Krakowa, a upravlja Crkvom od 1978. Trebalo je također, barem sumarno, navesti (nad)biskupije u Jugoslaviji s njihovim ordinarijima i pomoćnim biskupima. Da je Papa u stvari »biskup rimske biskupije«, trebalo bi češće isticati.

Zagrebačka nadbiskupija povremeno izdaje Šematizme. Posljednji je izišao 1966. (312 str. s mnogo korisnih podataka). »Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji 1974« (1166 str.) izišao je 1975. Od posljednjeg izdavanja šematizma prošlo je, dakle deset godina. Nastupile su mnoge promjene. Stoga je ovaj Šematizam 1985. — unatoč nedostacima — kao informativni priručnik dobro došao.

Vladimir Dumbović

NESVAKIDAŠNJA KNJIGA NESVAKIDAŠNJEGA PISCA

(Ante Škobalj, Vjera starih Hrvata na reljefu u Zmajevoj Spilji na Braču, Duće — 1986)

Ante Škobalj je nesvakidašnja osoba, izuzetna ličnost. Obdaren je brojnim talentima: znanstvenik, književnik, slikar, kipar. Po pozivu (»zanimanju«, kako sam kaže) je svećenik. Ali istodobno i svestrani znanstvenik. Svoje talente nije bacio u zapećak, umnožio ih je.

Kao znanstvenik Ante Škobalj se pročuo svojom danas već čuvenom knjigom »Obredne gomile« (Sv. Križ na Čiovu, 1970, 695 str. i preko 360 slika). Sada nas je ponovno obradovao nesvakidašnjom knjigom: *Vjera starih Hrvata na reljefu u Zmajevoj Spilji na otoku Braču* (Prilog poznavanju vjere poljičkih glagoljaša, bosanskih krstjana i starih Hrvata uopće), Duće — 1986 (192 str., 4 priloga i 43 slike u tekstu). Izdao ju je, kao i »Obredne gomile«, u vlastitoj nakladi. Taj podatak govori sam za sebe.

Zmajeva (tamošnjici je zovu i Dragonjina) Špilja nalazi se na južnoj strani otoka Brača, 4 milje zapadno od Bola, oko 300 m iznad mora, oko 200 m iznad sela Murvice, oko 1 km udaljenosti do vrha Vidove gore (Vidovice) — najvišega vrha otoka Brača (778 m). U toj špilji sagrađena je crkvica (kapelica) i isklesano nekoliko relijefa. Najveći i najvažniji relijef isklesan je u živoj stijeni špilje, točno sučelice kapelice, njezinu ulazu i oltaru. Ovaj veliki relijef prikazuje »Ženu ogrnutu suncem i Zmaja, koji želi proždrijeti Njezinoga Sina« (str. 30). »U sadržaju ovoga velikoga reljefa sačuvalo se staro pretkršćansko vjerovanje povezano s kršćanskim istinama na jedan neobičan, a ipak sasvim pravovjeran način, što ovaj reljef čini tajanstvenim« (str. 39).

Spomenuti glavni i najveći relijef

u Zmajevoj Špilji dug je 5,50 m, visok oko 2,5 m, klesana dubina mu je mjestimično do 85 cm. Relijef je načinjen izvan svih umjetničkih slogova, vremenskih razdoblja, majstorskih načina obrade, akademskih statuta i mjerila, ali i iznad njih. »Ovako se nešto ne može nikad više opetovati, niti ga je ikad prije bilo« (str. 57). Glavni i bitni sadržaj ovoga relijefa je: »Trajni i vječni sukob jedne fantastično prikazane grube i nasrtljive sile, koja neprestano nasrće protiv dostojanstvenog duhovnog mira i sigurnog pouzdanja, jedne požrtvovane ljubavi i dobrote, prikazane na licu žene u polumjesecu. Drugim riječima: vječna tajna sukoba dobra i zla, koju ovaj reljef tako snažno izražava« (str. 59).

Glavni relijef, kao i ostale relijefe u špilji, izradio je poljički pop glagoljaš Juraj Dubravić u XV. st., prikazavši na njima sukob Dobra i Zla. »Ova vječna suprotnost Zla i Dobra, koja je u Bibliji opisana kao sukob dobrih i zlih anđela, spada u vjerske istine te je predmet i sadržaj Ivanovog Viđenja, ali poljičkom glagoljašu, potomku starih dualista, koji su vjerovali u dva neovisna počela, počelo Dobra i počelo Zla, u vječnu borbu svjetla, koje označuje Dobro, i tame, koja označuje Zlo, njemu je ovo viđenje mnogo više: ne samo vjerska istina nego i potvrda vjere njegovih pređa. čitavi jedan pogled na svijet, koje je on zamijenio kršćanskim, ali mu ipak ovdje na ovome reljefu dolazi do izražaja« (str. 64).

Sadržaj glavnoga i najvećega relijefa u Zmajevoj Špilji, onako kako ga vidi Ante Škobalj i to svoje viđenje uspješno dokazuje, je »vjerna ilustracija Ivanovog Viđenja, opisanog u Apokalipsi, glava XI, 19; XII, 1-18; XIII, 1-6; i XX, 1-3. To se vidi po svim prizorima i detaljima, koji su do u sitnice vjerno prikazani, kao i u svim ostalim ilustracijama ovoga Viđenja iz Apokalipse s nekim stanovitim nijansama u dosjetljivosti i načinu prikazivanja, osim u jednoj jedinoj bitnoj stvari: u prikazivanju mjeseca, što ga Viđenje stavlja pod noge Žene, a tako ga i svi ostali umjetnici i ilustratori prikazuju. Ovaj umjetnik, koji je klesao veliki reljef u Zmajevoj Špilji, to čini na poseban i jedinstven način: on lice Žene stavlja u Polumjesec i sve skupa prikazuje u suprotnosti prema Zmaju i Tami kao jedan jedinstveni lik« (str. 75).

O glavnom i najvećem relijefu u Zmajevoj Špilji već je pisano. Publicist Ivo Mileta nazvao je relijef »porukom koju nam je ostavio čovjek iz prapovijesti o nekoj svemirskoj katastrofi...« (str. 77). Znanstvenik prof. dr. Josip Hamm smatra da je relijef nastao u V. st. i naziva ga »originalnim spomenikom iz starokršćanskog (cenobitskog) života za kojega su monasi-pustinjaci... uklesali i simbole četiriju evanđelista... »(J. Hamm, Apokalipsa bosanskih krstjana, časopis SI »Slovo« br. 9-10, Zagreb 1960, str. 46). Prof. Davor Domančić relijefe u Zmajevoj Špilji pripisuje »priprostome dlijetu stanovnika te špilje, koji su tu stanovali polovinom XV. stoljeća« (str. 85). Dr. Petar Šimunović Zmajevu Špilju broji među prežitke slavenske mitologije, a za likove na relijefima smatra da su ih klesali pustinjaci, poljički svećenici glagoljaši u XV. st. (str. 85-86).

Pobijajući Hammovo mišljenje, Škobalj tvrdi, potkrepljujući svoju tvrdnju jakim i uvjerljivim dokazima (sažeto iznesenim na str. 117-118), da je relijef »djelo Poljičkih glagoljaša, čije je vjerovanje i mišljenje bilo vrlo slično onome bosanskih krstjana i da u tome možemo naslutiti korijene postanku jednih i drugih, kao i općenito ostatke dualističke, astralne magije ne samo u kršćanskoj vjeri starih Hrvata nego na čitavom području od Bugarske do Biskajskog zaljeva, na kojemu su cvale zablude i hereze bogumila, patarena i albigenza. I to zato, jer je na tom istom području bio prije toga raširen zoroastrički dualizam, koji je u dodiru s kršćanstvom i nehotice, silom duhovne inercije, kao jedan temeljit i vrlo privlačan pogled na svijet, kod onih koji stvarno vjeruju, zadržao se i stvorio spomenute oblike raznih težih i lakših krivovjerja« (str. 84).

Uspoređujući relijef u Zmajevoj Špilji s jedno stoljeće mlađim kipom Majke Božje Bističke, Škobalj zaključuje da je »zanimljivo usporediti ova dva likovna prikaza o Mariji, koja su baš u to vrijeme nastala, jedan na sjeveru, drugi na jugu Hrvatske, u kojoj je štovanje Mjeseca dulje ostalo kao prežitak iz stare pradjedovske, poganske vjere« (str. 95). Između polumjeseca pod nogama Majke Božje Bističke i polumjeseca oko lica Žene ogrnute Suncem na relijefu u Zmajevoj Špilji ima sličnosti i različnosti. Poljički glagoljaš, »pravovjerni sin i svećenik Katoličke crkve, veliki pokornik i štovatelj Marije i Njezinog Sina Isusa« (str. 98), nosio je u svom srcu svijetle prežitke pradjedovske vjere. Kipar koji je napravio kip Majke Božje Bističke, odbacuje štovanje Mjeseca kao zabludu i krivovjerje. »Sličnost je, što se u jednom i u drugom radi o štovanju Mjeseca, a različnost u tome, što se u jednom radi o magijskom štovanju koje treba odbaciti i staviti pod noge 'Žene ogrnute Suncem', koja je svladala sva krivovjerja i zablude, a u drugom o religijskom reliktu štovanja Mjeseca kao 'Kraljice Neba', obećane Žene, čiji će porod satrti glavu Zmije« (str. 99). Prežitak štovanja Mjeseca stvorio je u Poljicima »mučeničku vjeru, čiji će sljedbenici ostaviti i domovinu i sve svoje i doći u ovu pustoš da je spase, da za nju čine pokoru i da je posvjedoče ovim reljefom za sve vjekove: to je vjera poljičkih glagoljaša, to je vjera starih Hrvata na reljefu u Zmajevoj Spilji na Braču!« (str. 99).

U petoj glavi svoje knjige (str. 109-120) Škobalj iznosi povijesne izvore o Zmajevoj Špilji i ostalim pustinjama poljičkih glagoljaša na otoko Braču. Posebno se osvrće na izvještaj papinoga legata biskupa Valiera iz god. 1579, koji je za poljičke glagoljaše na otoku Braču rekao da ne znaju ni latinski jezik ni latinsko pismo, a također ni grčki, nego samo svoj materinski jezik, ali da su u crkvenoj nauci dobro poučeni i izvrsnog su života. Valier je zabilježio da je u Zmajevoj Špilji vidio veliku množinu knjiga. Kako poljički popovi glagoljaši nisu znali ni latinski ni grčki, to su mogle biti samo glagoljske knjige. Velika množina tih knjiga ne dokazuje samo veliku izdavačku glagoljašku djelatnost i ljubav Poljičana prema glagoljici, već i to da poljički popovi glagoljaši nisu bili nimalo neuki. Poljički glagoljaš zna samo svoj »arvacki« jezik, »na kojemu on slavi Boga po načelu Svetoga pisma, što su ga od praglagoljaša preuzeli i pred papom Ivanom VIII. naglasili sv. Ćiril i Metod« (str. 113). Valier spominje i žene pustinjakinje u Dračevoj Luci kod Murvice, koje je narod zvao »picokare«. »Te su pustinjakinje«, kaže Škobalj, »živjele vrlo slično bosanskim krstjanima, a jedni i drugi možda potječu od neke starohrvatske redovničke ustanove ili pak od kakvog benediktinskog ogranka, koji se je — prepušten sam sebi — razvio na svoj poseban i slobodan način« (str. 114).

Škobalja ne zanima toliko vjera starih Hrvata prije pokrštenja odražena na relijefu u Zmajevoj Špilji na Braču. Njega kao glavno pitanje više zanima »vjera starih Hrvata poslije pokrštenja..., prežici, ostaci ili relikti starog poganskog vjerovanja, koji su ostali i dalje u njihovoj kršćanskoj vjeri, s njom se pomiješali, kristijanizirali, ili pritajili, ili jednostavno silom inercije ostali kao neka privrženost« (str. 143). Sukladno odredbi pape Grgura Velikoga, Crkva nije ukidala sve poganske običaje nego ih je kristijanizirala. Odredba pape Grgura Velikoga »imala je daleko-

sežne posljedice na evangelizaciju Europe i doseljenih naroda..., jer su ti narodi uz svoja stara poganska žrtvišta i običaje sačuvali i mnoga poganska vjerovanja i shvaćanja, što ih sad zovemo 'prežicima'« (str. 144). Ovu mudru evangelizacijsku politiku Crkve ističe na drugom mjestu i jedan drugi istraživač vjere starih Hrvata, Juraj Ćuk (Hrvati Slaveni pod dokazom vjere djeda Vida isti u okrugu Europe i na domu, Sisak 1966, str. 3).

Kao najstariji podatak o Hrvatima Škobalj spominje vijest o njima iz V. st. pr. Kr. na Darijevu spomeniku u Perzepolu, gdje se među ostalim narodima koji su bili pod vlašću Darijevom spominju i Hrvati. »Iz toga se«, kaže Škobalj, »može zaključiti da su pripadali perzijskom kulturnom i vjerskom utjecaju, a to znači zoroastričkom dualizmu« (str. 144). O natpisu na spomenutom Darijevu spomeniku pisao je A.W. Davis u članku »An Achaemenian Tomb —Inscription at Persepolis« (Journal of the Royal Asiatic society, 1932). Na tom spomeniku isklesano je trideset reljefa predstavnika naroda nad kojima je vladao Darije. Deseti relijef u prvom (gornjem) redu prikazuje osobu obučenu u vojničko odijelo, s kratkom sabljom o pojasu i čizmama na nogama — što znači da se radi o predstavniku konjaničkoga naroda. Ispod toga relijefa uklesano je klinovim pismom na staroperzijskom jeziku: i-ia-ma ha-ra-u -wa-ta-i-ia (ovo je Hrvat). Zanimljivo je, da je ovaj staroiranski Hrvat po vojničkoj nošnji i izgledu neobično nalik liku hrvatskoga vojničkoga dostojanstvenika iz Biskupije kod Knina (postanak ovoga lika datiraju u 11. st. posl. Kr.).

Škobalj u svojoj knjizi navodi, da je u Bosni »magijski prežitak štovanja Mjeseca, i dualizma uopće, stvorio bogumilsko krivovjerje, koje je konačno urodilo masovnim otpadom na Islam« (str. 99). Pavle Ivić kaže da od »veza srednjovekovne pismenosti bosanske (= 'bogumilske') crkve sa zapadnom crkvom nijedna nema onaj fundamentalni karakter koji imaju spone s pismenošću istočne crkve« (P. Ivić: Nauci trebaju činjenice, a ne emocije, Jezik, god. 33, br. 3, 65-96, Zagreb, veljača 1986, str. 82). Najnovija istraživanja opovrgavaju »bogumilizirajuću« ideologiziranu interpretaciju bosanske povijesti i fundamentalne veze Bosanske Crkve s Istočnom. »Slično kao što je legendom o izdaji 'bogumila' prekriven neuspjeh i krivica Zapada pri osvojenju Bosne — tezom o kontinuitetu među 'bogumilstvom' i islamom u Bosni prekriven je oštri duhovni, politički i civilizacijski diskontinuitet između osmanske epohe i bosanskog srednjovjekovlja. Zapravo (to je predmet jedne studije), četiri stoljeća orijentalizacije pretvorila su tri stoljeća okcidentalizacije u slabe ostatke i nečitljive fragmente, to lakše, što je Bosna bila vjetrometina, *serhat*, kroz koji su puhali vrlo često vjetrovi ratova, migracija i drugih demografskih promjena. Novi slojevi pretvarali su stare u svoj 'građevinski materijal', nove epohe zgonile su stare u tišinu... i gradile o njima legende« (Srećko M. Džaja, Bosansko srednjovjekovlje kroz prizmu bosanske krune, grba i biskupije, Zbornik »Jukić«, br. 15, Sarajevo 1985, str 102).

Ovim ni izdaleka nisam iscrpio sadržaj Škobaljeve knjige. Govori se u njoj i o povijesti glasovite glagoljaške pustinje Blaca na otoku Braču, koja se u naše doba nastoji oživjeti. Saznajemo također da su poljički glagoljaši utemeljili glagoljaške samostanske pustinje i na drugim otocima (Pustinja u Prizidnicama na otoku Čiovu, Pustinja u Gornjemu Selu na otoku Šolti kod Gospine crkve u Borima). U posebnom (sedmom) poglavlju opisuje se i vjera poljičkih glagoljaša.

Škobaljevu knjigu treba »čitati redom«, od korica do korica. I nakon čitanja ponovno se vratiti na njezin početak (str. 19-20), gdje se opisuje kako su »neki studenti« porušili i oskvrnuli oltare i grobove u Pustinji Stipančić i pred Zmajevom Špiljom. Ako se tako studenti odnose prema kulturnoj baštini, dokle smo to stigli i kamo idemo?

Ante Škobalj poziva na obnovu Zmajeve Špilje i njezinih kulturnih i umjetničkih vrijednosti. Ovaj prvorazredni spomenik kulture trebalo bi urediti da »postane znamenito izletište za one, koji ljube kulturu i umjetnost i još više mjesto hodočašća za one koji ljube — Boga i Gospu« (str. 154). Da li je to samo glas vapijućega iz šoltanske gornjoselske pustinje, gdje Ante Škobalj sada župnikuje? Tako već deset godina plačemo nad tužnom i pretužnom sudbinom sredovječnoga romaničkoga Trogira, a nitko da nam te suze obriše, već dapače odgovorni (ima li uopće takvih u nas?) puštaju da nasilnici taj isti Trogir razgrađuju i ruše. Izgleda da smrtonosni černobilski oblaci nisu tek prolazna sjena na našem ljudskom nebu, već nagovještaj nerazvedrivoga smrknuća.

Tomislav Heres

NOVE PUBLIKACIJE

1. **Ante Škobalj: VJERA STARIH HRVATA NA RELJEFU U ZMAJEVOJ SPILJI NA OTOKU BRAČU.** Duće 1986.
2. **Milijada Barada: DJECA I MORE.** Crkva u svijetu, Split 1986.
3. **Fran Urban: PROSLAVA ŽIVOTA.** Zagreb 1986.
4. **Andrija Nikić: FRANJEVCI U DOBA FRA MATIJE DIVKOVIČA,** Mostar 1986.

DRUMOVI, NESANICA, SAMOĆA...

Povodom zapisa Ćamila Sijarića o lirici Mustafe Grabčanovića

Da li postoje zaboravljeni ili bolje reći zanemareni književnici, pjesnici i pripovjedači, za koje znade samo najuži krug čitalaca, dobronamjernih ljubitelja lijepe i vrijedne književnosti? Postoje, dakako da postoje. Moglo bi se naći izrazitih primjera. Ovdje ćemo se dotaći samo nekih, i to onih koji, bilo rođenjem i načinom pisanja, bilo i rođenjem i življenjem i onim što su napisali, pripadaju Bosni i Hercegovini. Ovaj kratki osvrt posvećen je nekolicini Be-Ha pisaca s najboljom namjerom.

U Zagrebu je nedavno umro pjesnik, rođen u Bjeljini, *Salih Alić* (1906-1982) koji je živio pretežno u Zagrebu, stanujući u mizernim uvjetima, u niskoj i meljivoj kućici (Medvedgradska 17), dugogodišnji član Društva književnika Hrvatske. Nije mu DKH uspjelo pronaći (a valjda nije ni pokušalo) bolji stan, niti se postaralo upriličiti proslavu kakvog jubileja (npr. 70-godišnjice života, 1976), pa čak niti književno veče ili neku skromnu proslavu. Ništa. O izdavanju izbora Alićeve poezije nitko nije ni pomišljao. Pet godina poslije njegove smrti ime mu omata paučina neumitna zaborava. Iznimku je učinio jedan jedini čovjek, sarajevski pjesnik i esejist Slobodan Blagojević, objavljujući podatke i stihove Alićeve u skromnoj antologiji (dvobroj časopisa LICA 3/4, 1981) gdje za pjesnika navodi: *»Alić je možda pomalo, i otkriće ove antologije, i mislim da bi njegovo djelo trebalo više i podrobnije kritički ispitati, jer svojom vrijednošću to svakako zaslužuje.«*

Nije stoga ni čudo što je zaborav pao na ime pok. hrvatskog književnika *Mate Blaževića* (1893-1953), pisca nekad čuvene knjige »Zaboravljeni grobovi«, koji je rođen i umro u Bosanskom Šamcu, ali njegova imena ne spominju suvremeni kritičari i kroničari najmlađe generacije, niti bilo tko pomišlja na objavljivanje spomenutog djela ili zbirke priča (pretežno) kratkih od kojih je veći broj bio već davno objavljen u beogradskoj »Politici«.

Nije daleko ni godina smrti Ahmeda Muradbegovića, (1898-1980.) vrsnog pripovjedača, pjesnika i dramskog pisca, ali i uspomena na njega kao da se sve više gasi.

U Sarajevu živi *Alija Nametak*, koji je u predratnom razdoblju bio zastupan u nizu antologija i izbora, te prevođen na nekoliko jezika, ali među 50 nedavno objavljenih djela suvremene bosansko-hercegovačke književnosti nema njegove knjige, iako je svakome jasno da bez Nametka ne može biti ni govora o koliko-toliko kompletnom izboru suvremenog proznog izraza na tlu Bosne i Hercegovine.

U Bijeljini živi u tišini i skromnosti još jedan istočnobosanski pjesnik *Mustafa H. Grabčanović*, koji se samo prigodice javlja u ponekim neprivilegiranim listovima, te kojemu su u vremenu od 50 godina izašle samo dvije omanje zbirke lirike. Prva zbirka »Bosna« (1938) i nedavno najnovija »Krajolici moje Semberije«, koja je ostala bez odaziva u sarajevskim časopisima, tek zabilježena u Zagrebu perom prijatelja, knjižica dakle nepoznata, anonimna, nedostupna širem krugu ljubitelja istinske poezije »starijega kova«. Upravo o toj knjižici želim priopćiti zanimljivu novost da se ipak pojavio jedan značajan odziv iz vrsnog pera poznatog pripovjedača starije generacije *Ćamila Sijarića*. Prikaz malen opsegom ali velik po onome što je i kako je rečeno u mišljenju i dojmovima ovoga pisma o zbirci lirike Mustafe Grabčanovića. Prikaz je objavljen u novinama (»Oslobođenje« Sarajevo, 12. VI. 1985) i bila bi prava šteta da ostane nepoznat širem krugu čitalaca, stoga ga ovdje doslovce prepisujem: Naslov DRUMOVI, NESANICA, SAMOĆA... Podnaslov: Mustafa H. Grabčanović, *»Krajolici moje Semberije«*, Mala biblioteka »Susreti«, Umag, 1984. I dalje:

»Ko je ovaj pjesnik? Kakve su mu pjesme? Kad sam ih čitao, imao sam osjećaj kao da su najednom, iz zrela žita izletjele jarebice.

Nek ostane po strani njegova izvanredna versifikacija — kakvu kod savremenika rijetko sretamo jer je ne vole, ili ne umiju, ili za nju nisu civilizovani — a pod okom nek ostane briga ovoga pjesnika kojom se sačuvao da ne ispjevava, da ne opjevava motive, nego da je sve to tako...Nekako...; kao kad na suncu s ledenice kapaju kaplje...

Nisu to recitacije i ne mogu se recitovati, nisu ni za glasno izvikivanje i doturanje u uho drugome, one su jedan »nokturno« — ne večernji, nego ljudski, životni: uz rijeku koja dolazi i odlazi... uz nemir koji nas nekud vodi, uz mjesečinu, uz tišinu...

Pjesniku su drugovi drumovi, kaplje kiše, nesanice, samoće, voda Drina, semberijske ravnice nad kojima — »nisko visi crni neba luk«.

Ovaj pjesnik kao da u ruci ne drži pero, nego kist — on kao da ne piše pjesme nego islikava mala likovna platna; on kao da je sve svoje pjesme stvorio u sjenci nekakvog drveta, trudeći se da istom tom sjenkom osjenči, »išatira«, motiv... Otud ove pjesme i jesu za čitanje u sebi ili šaptanje drugom. One su sagovornik koji čitaocu samo što ne kaže: neka smo sami, nek smo tihi da bismo se bolje čuli.

Ovaj pjesnik pjeva kao što se ranije pjevalo — a nije se dopjevalo i podsjeća na kujundžiju koji sa starog srebra opuhuje prašinu i vraća mu sjaj. Dobija se utisak da ovaj »kujundžija« ne iskiva brazletne za ruke i parice za grla i njedra, nego hamajlije za duše — ne zato da ozdrave, one i ne mogu ozdraviti jer su ljudske, nego da se zamajavaju dok ne odu...

Dva su pera u ruci ovog pjesnika, jedno kojim slika pejsaže, i drugo kojim ide u ljudsku intimu, i on je — jasno je to — pjesnik intime a manje pejsaža i Drine; u pjesmi o Drini utopio se u plićaku. Ali ova zbirka nije sačinjena na plićacima, nego na dubinama u nama ljudima, u našim dušama. U pitanjima, traženjima, u našim strepnjama; na primjer:

»...Što sad duša žudi, što bi srce htjelo?
Zar sad mrtvo sve je... sve što sam volio?
Stao sam u grču i skrušeno, vrelo — i dugo, dugo: molio...molio.«

Sve su ove pjesme napisane u vezanom stihu — sa rimom i ritmom, ali im rima i ritam nisu omče koje ih stežu nego odora u kojoj slobodno dišu i polje bez ograda za emociju pjesnika; prema tome radi se o građevinaru koji svoju građevinu od stihova ne gradi samo riječima i osjećajima nego uz to rimom i ritmom — to jest muzikom.

Ovome pjesniku najbliže ćemo biti ako ga zamislimo u nekakvoj tihoj sobi, uz svjetiljku — uz koju piše svoje pjesme — takve... onakve kave mu same kanu... U njima se — u jedan isti sklop — slivaju Semberija, mjesečina i ljudska duša; duša je tu da svemu da svoj sjaj, mek, onaj što mogu da ga imaju stare sablje na suncu kad zalazi...

Ako pjesnici u sebi imaju klupko sa kojeg odmotavaju pletivo za svoje stihove, za Grabčanovića se može reći da u sebi nosi klupko koje je — Semberija; upravo s te Semberije on odmotava žicu i plete svoje stihove; ako se ponekad iz tih stihova

začuje krik, to je zbog tišine i zbog duše — jer duša je već davno otišla nekud niz drumove...

Grabčanović je pjesnik čežnje — neuhvatljive ni kad bi se za njom pružile ruke; to su one naše ljudske čežnje za kojima nam oči ostaju prazne. To je za Grabčanovića prolaženje.. svega što smo voljeli, to su odlasci njegovih prijatelja i za njima sentiment. Lament nad minulim... Nisu u toj boji sve ove pjesme, naprotiv: one su cio jedan mozaik i sazvučje tonova; i čitalac će — sigurno je — ne samo zbog sadržine nego i muzike ponovo čitati ove pjesme.«

(Ćamil Sijarić)

Nedvojbeno je, dakle, jedno: svi oni koji su Mustafu Grabčanovića zaobilazili nisu bili u pravu. U pravu je Ćamil Sijarić. I, po svemu sudeći — neka mi bude dozvoljeno reći, među rijetkima, i autor ovih redaka, koji u kratkom pogovoru knjižici *»Krajolici moje Semberije«* na početku kaže: *»Nepovodljiv i svoj, Mustafa Grabčanović je prošao kroz život tihim putem odricanja, pa i rezignacije, povučen i neuočljiv, i kao stalno zaboravljen, a ipak prisutan, ipak tu, pa makar i na rubu umjetničke (pjesničke) estrade, na kojoj, kroz to njegovo pjesničko doba, mnogi bljesnuše, zatim se zgasiše i nestadoše.*

I na kraju istog pogovora: *»Lirika u ovoj knjižici — mali dio pjesnikova opusa — iskrena je i proživljena. Ona je prožeta dahom ljubavi za skitnicu s druma, za pticu u modrome visu, za majku nad kolijevkom, za čovjeka-brata što tetura tvrdim drumom života. Grabčanović je u svojim stihovima iskren, jasan, stih mu je zvonak, skladan, obojen aromom bajke, s natruhama žive orijentalne mašte, sve u svemu, to je lirika duše i lirika srca koja će naći svoje ljubitelje i pristaše.«*

Ivo Balentović

POČECI TISKARSTVA U EVROPSKIH NARODA

Ovu reprezentativno uređenu knjigu napisao je *Dražen Budiša* a izdale *Nacionalna i sveučilišna biblioteka i Kršćanska sadašnjost* u Zagrebu 1984. Knjiga je većeg formata, tvrdih korica i lijepog glatkog papira, dokumentirana mnogim ilustracijama (faksimili, fotografije i dr.), od toga 37 u boji. Ovo izdanje ima XVI uvodnih i ostalih 232 stranice.

Publikacija je izišla u vezi s izložbom pod istim naslovom, koju je priredila Biblioteka uz suradnju 37 nacionalnih biblioteka (od toga je 31 iz inozemstva, str. XVI). Izložba je bila u Zagrebu na prijelazu 1984/85. U knjizi je predgovor datiran 22. II. 1983, bez potpisa. Ona je služila kao vodič na ovoj izložbi, koja je bila priređena povodom 500-godišnjice tiskanja *Rimskog misala* glagoljicom (1483). Prihvaćeno je da je tiskan u Kosinju. To je bila prva hrvatska i južnoslavenska tiskana knjiga (str. V).

Kolijevka tiskarstva je grad Mainz (Njemačka). U njemu je Johannes Gutenberg izdao prvu tiskanu knjigu, bila je to Biblija 1454. g. (str. 4—5). Doduše, prvo tiskarsko umijeće bilo je poznato još davno prije na Dalekom Istoku (u Kini i Koreji), ali to je ostalo izolirano, dok Gutenbergovo iznašašće (stroj s pokretnim slovima) dobiva odmah svjetsko značenje, prelazeći njemačke međe, širilo se diljem cijele Evrope. Tisak je postao organski dio kulture. Tako Rim dobiva tiskaru 1467, Venecija 1469, Pariz 1470, Krakov 1473, Istanbul (Carigrad) 1493, a kasnije dobivaju Bukurešt 1678, Atena 1824. itd. U nekim državama provincija dobiva prije

tiskaru nego današnja prijestolnica. Tako u Danskoj prvu tiskaru ima grad Odense (1482), dok današnja prijestolnica Kobenhavn dobiva tiskaru 1493. Slično je i u Italiji: prva je tiskara bila u Subiacu 1464, druga u Rimu 1467.

Sistematika knjige

Autor je gradivo podijelio u 38 odsjeka, odnosno 38 geografskih jedinica, unutra njih pojedini narodi imaju svoj zasebni odsjek iako danas čine jednu državu. Stoga ću, radi preglednosti, grupirati ove odsjeke u nekoliko regionalnih cjelina u sklopu cjelina današnjih država prema redoslijedu u knjizi:

1. Njemačka, Italija, Švicarska, Francuska, Nizozemska, Belgija, Španjolska, Portugal;

2. Engleska, Vels, Škotska, Irska, Poljska, Češka, Slovačka, Madžarska, Austrija;

3. Danska, Island, Norveška, Švedska, Finska;

4. Litva, Latvija (Letonija), Estonija, Bjelorusija, Rusija, Ukrajina;

5. Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Slovenija, Crna Gora i Srbija, Makedonija;

6. Rumunjska, Bugarska, Albanija, Grčka i Turska.

Sistematika provedena u knjizi nije najsretnija jer ne polazi s današnje geografsko-političke situacije. Stoga bi trebalo grupirati prema današnjim političkim granicama, konkretno: Češka i Slovačka bi trebale doći pod naslov ČSSR (zatim je trebalo spomenuti Moravsku — glavni grad Brno); Litvu, Latviju, Estoniju, Bjelorusiju, Rusiju i Ukrajinu pod SSSR; Englesku, Wels i Škotsku pod Velika Britanija (Škotska i Engleska su se sjedinile u jednu političku cjelinu 1705).

To jednako vrijedi i za Jugoslaviju. Ima odsjek »Crna Gora i Srbija« (str. 190). To su trebala biti dva posebna odsjeka, jer jedna i druga imaju mnogo zasebnih političkih elemenata. Trebalo je biti i posebni odsjek »Kosovo« iako raspolažemo s oskudnim podacima o štampariji samostana Gračanice na Kosovu gdje je tiskan Oktoih 1539. (str. 193), a Kosovo je uključeno dijelom i u odsjek »Albanija« (str. 214 i str. 230, pod Hysa). Posljednja albanska knjiga koja je tiskana u Rimu bila je »Brev compendio...« (1743), koju je na albanski preveo Gjon Nikola Kazazi, rođen u Đakovici na Kasovu (str. 215). Dodajem da su današnja Albanija, Albanci na Kosovu do balkanskih ratova 1913. bili u sklopu Turskog Carstva.

Zanimljivosti

Listajući po knjizi, pronalazimo mnogo zanimljivosti, te neke donosimo u slijedećim pasusima.

1. Veliki udio tiskarstva u Evropi imali su Židovi (Jevreji), posebno u Španjolskoj i u Portugalu. Prva tiskara u Portugalu bila je u gradu Faro, vlasništvo Židova S. Gaçona. U Lisabonu je prvu tiskaru osnovao Židov Rabbi Elieser. Židovi su bili prognani iz Španjolske 1492, a iz Portugala 1496. (str. 60 i 63). Mnogi od tih emigranata sele i u Tursko Carstvo. U Istanbulu (Carigradu) osnivaju tiskaru 1493, a u Izmiru (Smirni) 1648, kao drugu tiskaru na tlu današnje Turske (str. 225). Napominjem da ovi Židovi (Sefardi) dolaze preko Soluna u Skoplje i druge naše krajeve, naročito u Bosnu i Hercegovinu. S obzirom na veliku ulogu Židova u razvoju tiskarstva trebao je autor posebni odsjek posvetiti Židovima.

2. *Isusovci* su se vrlo rano angažirali na polju tiskarstva i osnivali svoje tiskare. U Bratislavi (glavni grad Slovačke) među starim tiskarama najznačajnije su Nadbiskupska tiskara, Tiskara jezuitskog kolegija i Tiskara G. Grundera (str. 100. i 102, pod Rituale 1625). U Vilnius (Litva) izlazi u tiskari isusovaca 1683. polj-

sko-latinsko-latvijski rječnik (str. 140-141. i str. 142, pod Egler posthumno), pod naslovom »Širvydas... Vilnae, Typis Academicis Societatis Jesu 1642. U Lavovu (Ukrajina) djelovalo je u XVII. st. nekoliko poljskih tiskara i jedna armenska. Od poljskih bijaše najplodnija Tiskara isusovačkog kolegija (1642—1773, str. 160). Napominjem da je 1773. ukinut Isusovački red. U Istanbulu u tiskari I. Muteferriqa je izišla 1730. gramatika turskog jezika isusovca J. Holdermana (str. 225), a u Zagrebu isusovci osnivaju tiskaru 1664 (str. 166). Na istoj stranici čitamo da Osijek dobiva tiskaru 1735 (Franjevačka tiskara).

3. *U Rimu,* u Propagandinoj tiskari tiskane su knjige i na *albanskom jeziku* i crkvenog i svjetovnog sadržaja. Tu bijaše štampan i prvi albanski rječnik (1635) i prva gramatika albanskog jezika (1716). Posljednja tiskana albanska knjiga bila je tiskana 1743. Znamo da je Albanija tada bila u sklopu tadanjeg Turskog Carstva kao i veliki dio Balkanskog poluotoka. Albanija, kao nezavisna država, bila je formirana 1913. U Albaniji između dva rata katolici su činili skoro 12%, odnosno u apsolutnom broju oko 120 000; imali su četiri biskupije i papinskog nuncja u Skadru (dok je prijestolnica bila Tirana kao i danas). U susjednim dijelovima Jugoslavije ima na Kosovu i u Crnoj Gori blizu 50 000 Albanaca — katolika.

4. *Irska.* Prva knjiga bila je štampana u Dublinu ali na engleskom (1551). Tu je štampana i prva knjiga na irskom jeziku (1571). To bijaše katekizam tiskan sa specifičnim irskim slovima, koja im je poklonila engleska kraljica Elizabeta (1558—1603), da na njima tiskaju crkvene knjige za potrebe Anglikanske crkve u Irskoj. Tada je Irska bila u sklopu Engleske. No taj dar (irska slova) od kraljice Elizabete ne samo da nije poslužio preobraćenju Iraca na anglikansku vjeru nego je postao moćno sredstvo u borbi irskog naroda za samosvojnost (str. 81). Znamo da je Irska, unatoč svim engleskim pritiscima, ostala katoličkom zemljom. Između dva rata katolici su činili skoro 93% stanovništva. Irska je bila u političkom sastavu Londona do 1921, kada je dobila status dominiona (1921—1937), te (1937) postaje nezavisna republika u sklopu Commonwealta, iz kojeg je istupila 1949. Irska danas vodi neutralnu politiku, nije ni član NATO-a.

5. *Poljska.* Među svim slavenskim zemljama imala je prvu tipografiju. U Krakovu se 1473. osniva prva tiskara na poljskom tlu. Krakov će i u XVI. st. imati glavnu ulogu u razvoju poljskog tiskarstva i poljske knjige. U Krakovu će 1513. izaći popularni molitvenik »Raj duszny«, prva tiskana knjiga na poljskom jeziku, a 1568. izaći će prva gramatika poljskog jezika. U Krakovu je 1588. izišla i jedna knjižica slabo poznatog Mihovila Obratkovića koji uz svoje ime dodaje »a Gorycza natione Croata« (str. 84—86).

6. *Austrija.* Proslavila je 1982. 500-god. početka svoga tiskarstva (1482). Imamo tiskopis na kojem je otisnuto »Ova knjiga je tiskana u Beču godine 1482«. Ali ima indicija da počeci austrijskog tiskarstva idu u 1462... U Beču (Wien) je štampan putopis »De itineribus in Turciam... Viennae 1522« od Dubrovčanina Feliksa Petančić. Putopis je napisao 1502. Ta je knjiga jedan od prvih putopisa o našim krajevima (str. 110, 112 i 114). Znamo da je Petar Matković (prvi profesor zemljopisa na Sveučilištu u Zagrebu) objavio njegov prijevod u JAZU, Rad knj. 49, Zagreb 1879. Matković je u prijevodu objelodanio u JAZU još niz starih putopisa u prijevodu.

7. *Švicarska.* Grad Basel, staro sveučilišno središte, prvo je mjesto na tlu Švicarske koje je dobilo tiskaru. Smatra se da počeci idu u 1468. U Baselu je u 15. st. bilo oko 70-ak tiskara. Time Basel nadmašuje ne samo svoju Švicarsku nego i sva ostala tadašnja tipografska evropska središta, osim Venecije (str. 31). Nadopunjujem da se u Kreševu (kod Sarajeva) nalazi knjiga »De re metallica« Basileae (Basel) 1657. kao III. izdanje. Ta knjiga izašla je 100 godina nakon smrti njezinog autora Georga Agricole (1496—1555), koji je bio njemački rudarski liječnik. Knjiga govori o tadašnjoj metalurgiji. Kreševo je bio poznati rudarski i metalurški centar stare turske (osmanske) Bosne.

8. *Litva.* Prva tiskara je osnovana u Vilniusu 1522 (na starim atlasima stoji: Vilno). To je bila i prva tiskara na području današnjeg SSSR. Vilnius je u 16. st. bio značajno kulturno središte i on će 1575. dobiti sveučilište, koje je ujedno i prvo sveučilište na području SSSR (str. 134, 135 i 136 pod Malaja...). Tada su u Vilniusu, osim Litavaca, živjeli još i Bjelorusi, Poljaci, Nijemci, Rusi, Židovi i pripadnici drugih naroda (str. 148). *Nadodajem* da sam 1981. bio u Vilniusu; čuo sam da u njemu ima i muslimana (Tatari). Tada čusmo također da je 1975. bila svečana proslava 400-god. postojanja Sveučilišta u Vilniusu. Osnovao ga je poljski kralj Stjepan Bathor (1574—1586), jer je tada Litva bila u sklopu Poljske. To je uvjetovalo da je Litva ostala katoličkom zemljom. Između dva rata katolički živalj činio je 81% stanovništva Litve bez Vilniusa, koji je tada bio u sklopu Poljske.

9. *Latvija.* Prva knjiga na latvijskom jeziku nastala je u krilu reformacije (protestantizma) u Njemačkoj (1525). Bila je to »Njemačka misa« na njemačkom, latvijskom i estonskom jeziku. Na tlu Latvije tiskarstvo se počinje razvijati tek početkom 16. st. Prva tiskara u Latviji bila je u gradu Rigi (glavni grad Latvije)... 1675. u Rigi je bila osnovana Švedska kraljevska tiskara, koja radi do 1713. Latvija je 1660. došla većim dijelom pod Švedsku... Prve latvijske knjige su isključivo religioznog sadržaja. One su nastale u žestokim oporbama katolika i protestanata i u njihovim borbama za vjersku prevlast u ovoj baltičkoj zemlji. Prva sačuvana knjiga na latvijskom jeziku je prijevod katoličkog katekizma P. Canisiusa (Vilnius 1585). Već godinu dana kasnije pojavljuje se na latvijskom jeziku Lutherov »Enchiridion«, mali katekizam, tiskan u Königsbergu (str. 139—140). *Nadodajem* da je Latvija sve do Petra Velikog (1689—1725) bila u sklopu Švedske, koja je tada dominirala Baltikom. Nakon poraza Šveđana kod Poltave (1709), Baltik mijenja političkog gospodara. Ruski car Petar Veliki pripoji svojoj carevini krajeve koji su do tada bili pod Šveđanima. Šveđani za svoje vladavine učvršćuju u Pribaltiku protestantizam (luteranstvo). Zbog toga Latvija ima religijski miješano stanovništvo. Između dva rata: luterani 56%, katolici 24%, pravoslavni 9% i dr. Danas oko trećinu stanovništva čine Rusi. Sadašnji Papa Ivan Pavao II. imenovao je 1984. riškog biskupa J. Vajvotsa kardinalom.

10. *Estonija* (glavni grad Talin, prije se zvao Reval). Prva tiskana knjiga na estonskom jeziku bila je »Njemačka misa« — trojezična (vidi odsjek prije pod Latvija). Prva tiskara koja je radila na tlu Estonije bila je u gradu Dorpatu (danas Tartu), osnovana 1631. Gramatika estonskoga jezika izišla je 1648. Druga tiskara je bila osnovana u Talinu, gdje će izaći kompletna Biblija (1739) (str. 143—144). Spomenusmo da je prva tiskara bila osnovana u Tartuu (1631) i radila je u sklopu gimnazije, koja će naskoro (1632) prerasti u sveučilište (Academia Gustiviana, str. 143). *Nadodajem* da Šveđani u Estoniji osnivaju sveučilište. Estonija je bila u sklopu Švedske, koja forsira protestantizam. Stoga su između dva rata luterni u Estoniji imali 79% stanovništva, dok su katolici činili samo 0,2%. Nakon katastrofe kod Poltave (1709, vidi odsjek prije pod »Latvija«) također Estonija dolazi u skop carske Rusije.

Švedska se od velevlasti srozala na državu trećerazrednog značaja, a Rusija posta evropska velevlast.

11. *Königsberg* i protestantski pokret. U kulturnoj povijesti Poljske, kao i kulturnoj povijesti ostalih pribaltičkih zemalja, veliku ulogu imao je Königsberg; u njemu je bilo središte protestantskog pokreta u Poljaka... (str. 85). Königsberg će imati vrlo značajnu ulogu u povijesti litvanske kulture, u njegovim tipografijama objavljene su brojne litvanske knjige namijenjene litvanskim protestantima... knjige namijenjene litvanskim katolicima objavljivane su pretežno u Vilniusu... Iz ovih podataka je vidljivo da su presudan utjecaj na širenje tiskarstva kod Litvanaca imale Katolička i Protestantska crkva; vjerske suprotnosti dovele su do formiranja dvaju međusobno suprotstavljenih kulturnih središta — katoličkog Vilniusa i protestantskog Königsberga... (134—136). Istu konstataciju nalazimo i na str. 140. U kulturnoj povijesti litvanskog naroda uopće, a u povijesti litvanske knjige posebno, Vilnius i Königsberg imat će značajnu ulogu... (str. 140). *Nadodajem* da je Königsberg tada bio značajni njemački grad u Istočnoj Pruskoj. Nakon II. svjetskog rata u sklopu SSSR-a dolazi kao Kalinjingrad. Time je SSSR dobio luku koja se u zimskom periodu ne smrzava. U našim starim historijskim atlasima Königsberg dolazi kao Kraljevac (njem. König = kralj). Poznati njemački filozof I. Kant živio je u Königsbergu.

12. *Bosna i Hercegovina.* U BiH prva je tiskara nastala uz manastir sv. Đorđa kod Goražda (1519), radila je samo do 1523. Smatra se da je rad tiskare zabranila turska uprava... Od tada pa sve do 1866. na području BiH nije djelovala nijedna tiskara; u tom dugom razdoblju od preko tri i pol stoljeća pisci iz BiH tiskali su svoja djela ili u Italiji, Austriji i Ugarskoj ili u našim gradovima Zadru, Dubrovniku, Zagrebu, Osijeku i Splitu (str. 175). Tek 1866. u Sarajevu se osniva tiskara, kasnije poznata kao Vilajetska štamparija (tur. vilajet = pokrajina). Osim na našem jeziku iz ove tiskare su izlazile i knjige na turskom i židovskom jeziku, a tiskara je posjedovala ne samo ćirilička i latinička nego i arapska, grčka i hebrejska slova. Iz ove tiskare je među ostalima izišla knjiga »Sehlet ul vusul« (pregled nauke o islamu). Knjiga je tiskana arapskim pismom a na našem jeziku, pa je to ujedno i prvi naš alhamijado-tekst objavljen tiskom (str. 176). Alhamijado-književnost postoji i u albanskoj književnosti ali se razvijala samo preko rukopisnih knjiga (str. 214). Vidi: Klaić B. Riječnik stranih riječi, Zagreb 1978. str. 48 pod »aljamiado«.

U starije bosansko-hercegovačke štamparije treba ubrojiti i Tiskaru katoličkog poslanstva, utemeljenu u Mostaru 1872. U njoj su se uglavnom tiskali kalendari, šematizmi i udžbenici namijenjeni katoličkim školama u Hercegovini (str. 179). *Nadopunjam* da je tiskara u Mostaru bila osnovana još u turskom periodu, odnosno u predokupacijsko doba. Bosanski franjevci su htjeli osnovati tiskaru u Sarajevu za svoje potrebe, ali nisu dobili dozvolu.

Primjedbe

1. *Židovsko pismo:* »Portugalski grad Faro bio je prvi grad koji je imao tiskaru. Osnovao ju je Samuel Gaçon. Prva knjiga tiskana u ovoj tiskari bio je Pentateuh (1487). U povijesti židovske knjige ovo izdanje je značajno i po tome što predstavlja prvo židovsko izdanje sa slovima za samoglasnike« (str. 63. Portugal, vidi: Zanimljivosti br. 1). *Primjedba:* Treba kazati: prvo izdanje sa »znakovima« za samoglasnike. To je sistem točkica i crtica (punktacija), a to nisu slova već znakovi, analogno Morseovi znakovi za telegram (brzojav). Staro židovsko pismo ima samo slova za konsonante (suglasnike) a tek kasnije dobiva punktaciju. Na str. 65. ima faksimile jednog odlomka iz Pentateuha (Mojsijevo petoknjižje), vide se židovska kvadratna slova s punktacijom. U državi Izrael je ovo službeno pismo.

2. *Mađarska* je imala jednu od najvećih i najznačajnijih knjižnica, knjižnicu kralja Matijaša Korvina (1457—1590)... Međutim, posebne sklonisti za tiskanu knjigu nije bilo... tako da tipografska dostignuća u Mađarskoj u prvim desetljećima njezina razvoja nisu na razini značenja Mađarske, a prije svega Budima, kao jednog od najvažnijih kulturnih i humanističkih središta srednje Evrope u 15. st. (str. 103). *Primjedba:* trebalo je dati obrazloženje zašto u Budimu (Mađarskoj) nije bilo posebne sklonosti za tiskanu knjigu. Ima više tumačenja. Ograničujemo se samo na sljedeće kao najbliže historijskoj istini. To je vrijeme političke ekspanzije Turskog Carstva. Turci osvajaju Balkan i sve se više približuju Mađarskoj (Ugarskoj) i nju ugrožavaju. Ugarska je bila barijera (barem privremeno) prodorima Turaka na Zapad. Turci opsjedaju Beograd (koji je bio u ugarskim rukama) ali ih Ugari pod vodstvom Sibinjanin Janka odbiju (1456). Direktna opasnost nasta za Ugarsku (u čijem skopu je bila i Hrvatska) 1463, kada su Turci likvidirali bosansko kraljestvo pogubivši posljednjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaševića (kod Jajca). Matijaš Korvin protuofenzivom preotme Turcima sjevernu Bosnu i tu osnuje dvije banovine — jajačku i srebreničku. Međutim, Turci ne miruju i 1521. zauzmu Beograd, čime im je bio otvoren put u Panansku nizinu i uopće prema Zapadu. Turci nakon pada Beograda opet zauzmu sjevernu Bosnu. Turci osvajaju Budim i ugrožavaju Beč, gdje su doživjeli katastrofalni poraz (1683), nakon toga Turci se povlače iz Pananske nizine, itd. Iz ovoga se dostatno može vidjeti, zašto u Mađarskoj u 15. st. nije bilo sklonosti za tiskanu knjigu. Ovo se može izreći starom: dok oružje govori, muze šute.

Autor u ovom odsjeku također govori, kada nabraja kronološki postanak tiskara u Mađarskoj u 16. st. da je najveće tiskarsko središte bio Debrecin (1561) i da je tu bilo glavno središte mađarskog protestantskog pokreta (str. 104). Nadodajem da Turci favoriziraju protestantizam da bi oslabili Katoličku crkvu. Između dva rata u Mađarskoj je religijska struktura: katolici 67%, protestanti 27%, itd. Odraz tog stanja je i u našem Prekomurju (Slovenija), gdje u svakom većem mjestu ima po dvije crkve — katolička i luteranska. Prekomurje je do 1918. bilo u sklopu Budimpešte, crkveno pod biskupijom Sombatelj. Naše Međumurje je administrativno bilo također u sklopu Budimpešte, ali je ostalo hrvatsko i katoličko, jer je spadalo pod zagrebačku nadbiskupiju.

3. *Bosna i Hercegovina:* Bogata književna djelatnost bosanskih franjevaca započinje objavljivanjem djela »Nauk krstjanski« i »Sto čudesa aliti zlamenja« Matije Divkovića 1611; ona će se nastaviti brojnim izdanjima starijih bosanskohercegovačkih pisaca S. Matijevića, P. Posilovića, I. Ančića, I. Bandulovića, S. Margitića, L. Šitovića, F. Lastrića i drugih (str. 176). Autor to dokumentira knjigom »Pistole...« od I. Bandulovića (1655, str. 178). Na str. 179—180 autor navodi 14 djela navedenih franjevaca s originalnim naslovima njihovih djela, a na str. 181, među ostalima, navodi djelo »Početni zemljopis...«, Sarajevo 1871, napisao fra Grga Martić, poznata kulturnopolitička ličnost predokupacijskog Sarajeva. *Primjedba:* trebalo je istaći da fra M. Divković prvi piše i tiska narodnim bosanskim jezikom pa se stoga naziva »ocem bosanskohercegovačke književnosti«, a kod nabrajanja 7 tadanjih književnika (pisaca) trebalo bi

navesti da su franjevci. Doduše, autor kaže: »Bogata književna djelatnost bosanskih franjevaca započinje objavljivanjem djela... M. Divković«, ali iz daljnjeg se ne vidi da se to odnosi na kasnije franjevce.

4. *Bugarska.* Prvu tiskaru na tlu Bugarske je osnovao N. Karastojanov u Samokovu, vjerojatno 1828, koja legalno radi (dozvolom turskih vlasti) od 1847. Pretpostavlja se da je Karastojanov nabavio tiskaru u Austro-Ugarskoj ili u nekom od srpskih manastira (str. 212. *Primjećujem* da ovdje termin »Austro-Ugarska« nema mjesta jer ona (Austro-Ugarska) tada pravno-politički nije postojala. Tada je postojala »Carevina Austrija«, koja preobrazbom 1867. prelazi u Austro-Ugarsku kao dualističku monarhiju (k. und k.) s dvije političko-administrativne pole: Austrijsku (s centrom u Beču) i mađarsku (Budimpešta). *Nadodajem* da je spomenuti Samokov, gradić južno od Sofije, bio nekada važni metalurški centar, odatle mu i naziv: voda (vodotok) je pokretala veliki čekić za kovanje. Takve naprave za kovanje na hidroenergetski pogon bile su kod nas na primjer u Kreševu, Fojnici, Varešu i dr. Ostatak toga sam vidio u Očeviji, kod Vareša, kada sam bio tamo 1947. *Primjedba:* nisam našao da bi autor kazao kada nastaje tiskara u prijestolnici Sofiji (u srednjem vijeku Sredec, a u rimskom periodu Sardica). Prva tiskara u Sofiji nastaje vjerojatno kasnije, tek u 19. stoljeću, kada je Sanstefanskim mirom (početkom 1878) bila formirana Velika Bugarska koja je obuhvatila i dio naše Jugoslavije. To je trajalo kratko vrijeme, jer još je iste godine (1878) Berlinski kongres prekrojio političku kartu stvorenu Sanstefanskim mirom, kojim je, među ostalim, Bugarska teritorijalno bila znatno smanjena. Autor navodi postanak tiskarstva u prijestolnicama susjednih država: Istanbul 1493 (str. 225), Beograd 1552 (str. 193), Bukurešt 1678 (str. 206), Atena 1824 (str. 223). Međutim, nisam našao godinu osnutka tiskare u Sofiji, Skadru ni u Tirani (Albanija).

5. *Turska.* U Smirni je 1658. djelovala druga židovska općina na tlu današnje Turske, dok je u Carigradu 1567. osnovana i prva armenska tiskara (str. 225). *Primjedba:* treba kazati »u Izmiru«, jer danas naziv »Smirna« službeno ne postoji. Smirna je grčki naziv za taj grad na Egejskom moru. Njega spominje sv. Ivan apostol i evanđelist (Otkr. 2,8). Nekada je tu bilo mnogo grčkog stanovništva, koje nakon I. svjetskog rata mora napustiti grad i migrira u Grčku. Grci na odlasku zapale središte grada, tu je danas veliki park s raznim sadržajima. Analogno vrijedi i za »Carigrad« koji međunarodno ne postoji, odnosno službeni mu je danas naziv »Istanbul«, što je izvedeno od njegovog prvotnog naziva Konstantinopol. Veći dio današnje Jugoslavije bio je dugo vremena u sklopu Turske Carevine (Makedonija sve do 1913), pa je za naše narode grad na Bosporu bio grad u kojem stoluje njihov car, odatle »carev grad« i Carigrad. Analogno vrijedi i za Beč koji se originalno zove Wien. Naziv Beč smo primili od Mađara, dok ostali Slaveni imaju Vijen, Viena i slično.

6. *Protestantizam.* U knjizi čitamo: prva tiskana knjiga na estonskom jeziku bila je »Njemačka misa«, tiskana trojezično — na njemačkom, litvanskom i estonskom jeziku (vidi: Zanimljivosti br. 9. Latvija); nije se uspio sačuvati nijedan primjerak estonskog prvotiska iz 1525. Cjelokupna naklada ove protestantske knjigé stradala je u katoličkom Lübecku prilikom pokušaja njezinog prebacivanja u Estoniju (danas se Lübeck nalazi u Zapadnoj Njemačkoj, sjeverno od Hamburga). Ni druga estonska tiskana knjiga nije imala mnogo bolju sudbinu, bio je to katekizam, tiskan u Wittenbergu (1535). Talinski gradski savjet zabranio je ovu knjigu i čitava je naklada morala biti uništena (str. 143). Primjećujem da knjiga poantira

nesnošljivost katolika prema protestantima. Međutim, kada sam bio u Rigi (1981), čuo sam da je reformacija (protestanti) uništila mnoge vrijedne katoličke umjetnine, spaljivala je slike, kipove, knjige i dr. i da je tada propalo mnogo umjetnina.

7. *Latvija* to je nadopuna na poglavlje »Zanimljivosti pod br. 9 Latvija«. Autor na kraju odsjeka »Latvija« kaže: U najstarijem razdoblju latvijske tiskane knjige objavljen je na latvijskom jeziku vrlo mali broj knjiga... Latvijska knjiga je dijelila povijesnu sudbinu latvijskog naroda, stoljećima potiskivanog i ugnjetavanog od brojnijih i moćnijih susjeda (str. 141). *Primjećujem* da autor daje objašnjenje s aspekta kauzalne historije, ali samo djelomično. Kauzalna historija daje uzročnost dotičnih pojava ili zašto se dotični događaj zbio. Kroz Latviju teče plovna rijeka Daugava (Zap. Dvina), blizu njezinog ušća u more smjestio se grad Riga, koji je imao nekoć veliko regionalno značenje. Riga je bila ulaz u unutrašnjost. U Rigi su se stjecali trgovački putovi iz daleke unutrašnjosti. U Rigi su se na sajmovima našli trgovci ne samo iz Moskve i Ukrajine nego čak i iz Sibira. Riga je nekada bio bogati trgovačko-lučki grad. To je razlog što su se susjedi otimali za Rigu. Ona (Riga) je nekada imala to veću važnost, jer još nije bilo Petrograda (danas Lenjingrad), koji gradi Petar Veliki početkom 18. stoljeća. Tada će primat dobiti Petrograd (Lenjingrad). Kada imamo pred očima kauzalnost događaja, tada su nam mnoge današnje geografsko-političke situacije jasnije. Mi smo se ovdje već poslužili kauzalnom historijom u ovom poglavlju »Primjedbe« (pod br. Mađarska).

Literatura

Autor navodi 115 bibliotečnih jedinica (naslova knjiga). Među njima ima i 18 knjiga koje su tiskane u Estoniji, Latviji i Litvi (9 + 3 + 6). Ovo ukazuje na veliku kulturnu prošlost ovih triju pribaltičkih naroda. Nadalje, estonski, latvijski i litvanski su tri različita jezika. Prema terenskim zapažanjima estonski je sličan finskome, a ovaj mađarskom. U ovim trima sovjetskim republikama službeno pismo je latinica. Natpisi su dvojezični. Zbog specifičnog historijskog razvoja u Estoniji dominira luteranstvo, u Litvi katoličanstvo, a u Latviji je stanovništvo religijski miješano (vidi poglavlje pod br. 9 Latvija).

U popisu literature nalazimo i 22 knjige koje tretiraju naše nacionalno područje (Jugoslaviju) od toga su dvije izašle u inozemstvu na njemačkom (Badalić i Jurić).

Velik nedostatak knjige jest taj što nema nijednog kazala, a to umnogome otežava snalaženje i preglednost knjige.

Zaključak

Zahvalni smo autoru i izdavačima na ovoj knjizi. Njome su oni popunili veliku prazninu u našem kulturnom životu. Knjiga je bogata riznica historijskih podataka a također i zanimljivosti. Ona nam predočuje kulturno-političko stanje tadanje Evrope početkom druge polovine 15. stoljeća. Knjiga predstavlja veliki i solidni rad. Stoga knjiga zaslužuje ne samo pažnju nego i pohvalu s preporukom da bi je trebali imati naši zavodi, ustanove, obrazovni centri, štoviše i građani napose srodnih struka. Vrijednost njezina je to veća što u njoj ima i pionirskih radova. To se napose odnosi na Estoniju, Latviju i Litvu. U ovom prikazu posebnu sam pažnju stavio na ova tri pribaltička naroda, jer je njihova problematika kod nas malo poznata. Ja sam se tek turističkim putovanjem u sovjetski Pribaltik upoznao s ovom problematikom.

Autor se u ovoj knjizi — u smislu naslova knjige — ograničio samo

na Evropu — od Urala do Atlantika. Nadam se da će poći i dalje, da će nas obradovati novom knjigom: Počeci tiskarstva kod izvanevropskih naroda. Na primjer kod nas je tako malo poznata Armenija i Gruzija, a njihovi počeci kulture sežu u 4. stoljeće kad su primili kršćanstvo. O bogatstvu njihove kulture uvjerio sam se kada sam bio u Zakavkaziji 1983. U ovoj knjizi nalazimo da je u Istanbulu bila osnovana prva armenska tiskara (1567), u Lavovu u 16. stoljeću i 17. stoljeću radila je armenska tiskara (str. 158). Armenski i gruzijski dva su različita jezika svaki ima svoje pismo (za nas hijeroglifi).

Zanimljivo bi bilo čuti, kako se tiskarstvo širilo u Novom Svijetu nakon otkrića amaričkog kontinenta 1492. Autor kaže: »Izum tiska s pomičnim slovima ima mnogo sličnosti s jednim drugim događajem koji se također zbio krajem 15. stoljeća s otkrićem Novog Svijeta, premda posve različita po karakteru i obujmu.« (str. VI). Ova dva događaja su bila od epohalnog značenja, s njima počinje novo razdoblje u povijesti čovječanstva. Oni su izmijenili mentalitet svijeta i doprinijeli razvoju znanosti. Otkriće Novoga Svijeta se zbilo 12. X. 1492, kada se Kolumbo iskrcao na jednom od Bahamskih otoka. Kad sam bio u Južnoj Americi, čuo sam da se 12. X. slavi kao državni praznik. Uskoro ćemo slaviti 500. godišnjicu otkrića Novoga Svijeta (1992), pa bi autor i izdavači najbolje pridonijeli ovom jubileju da izađe II. knjiga kao »Razvoj tiskarstva u izvanevropskim zemljama« ili, barem, »Razvoj tiskarstva u Novom Svijetu«.

Vladimir Dumbović

ISTARSKI MURAL

Miroslav Bertoša, Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću. I. Kolonizacija, Pula 1986, str. 321

Bertoša je hrvatski povjesničar koji istražuje istarsku povijest, neumorna je duha, dobra pera i bira prave teme. Bertoša je rođen u Beogradu 17. svibnja 1938. Živi i radi u Puli. Napisao je mnogo radova, napose o kolonizaciji Istre i njezinim narodnosnim prilikama.

Bertoša zna da će društvenom i narodnom sastavnicom, temeljito proučenom i opisanom, reći bitno o Istri, osobito u stoljećima kada se ona populacijski obnavljala te nakon propasti Mletačke Republike ušla u najnovije razdoblje svoje povijesti, u kojemu je svakako najznamenitiji događaj njezino sjedinjenje s matičnom zemljom Hrvatskom nakon drugoga svjetskog rata.

Stoljeća koja Bertoša opisuje, stoljeća su mletačke vlasti, pod koju je najveći dio poluotoka potpao između XIII. st. i početka XV. st. Istra, koja je bila blizu tuđinske metropole i na početku njezina limesa, mogla je u sretnijim prilikama napredovati. Međutim, kako pisac kaže: »Stoljeća prosperiteta Prejasne Republike ne poklapaju se s napretkom njezina istarskog posjeda, ali će doba nazatka dovesti do katastrofalnog propadanja mletačke Pokrajine Istre.« On ističe kako »samo stotinu mletačkih milja istočno od veličanstvenih i skupih građevina Serenissime« u malaričnoj magli nazaduju »nekada perspektivni gradovi«. Mletački ih lav nije zaštitio nego pretvorio u kolonijalni posjed, koji mu je »bio zanimljiv samo toliko koliko je bio koristan«. Od XII. st. do druge pol. XVI. st. bilo je napušteno i nestalo

je više od 70% sela a ostalo je neobrađeno više od 90% zemljišta. »Istarska zemlja pretrpjela je najteže razaranja, ubijanja žiteljstva, uništavanja ljetine, paljenja sela i zatiranja stoke; njome haraju kuga, tifus, malarija, smrt od gladi... Upravo su se one nevolje od kojih je strahovao srednjovjekovni čovjek kada je zazivao — 'od gladi, rata i kuge oslobodi nas, Gospodine!' — oborile na Istru«, kaže pisac. Prodori turskih akindžija, ratovi (od kojih je uskočki »možda najtragičnija epizoda istarske povijesti« zbog svoga bratoubilačkog značaja), kuge, malarija, klimatski faktori i kolonijalni položaj prorijeđivali su i uništavali pučanstvo. Stvarnost pusta i neobrađena poluotoka uvjetovala je onda smišljeniju mletačku politiku naseljivanja od XVI. st., i ona je bila bitna u odnosima metropole prema Istri u tim stoljećima.

Proučavajući kolonizaciju pisac je došao do novih spoznaja, ispravio je neka zastarjela i pogrešna mišljenja i zaključio kako je ona bila trajan proces (npr. on piše: »mnogi su Hrvati u potrazi za boljim uvjetima života preko tisuću godina dolazili na istarsko tlo«), prvenstveno gospodarski ali i sa strateškim značenjem.

Zadržavši se na primjerima neuspjelih (bolonjska ratarska kolonija 1560-67. i hajdučka 1671-75. u Puljštini) i uspjelih (naseljivanje Dvigrada i osobito Premanture) kolonizacija, Bertoša upućeno, sigurno, ponekad možda preoprezno slika svoj istarski naseljenički mural. Nade kolonista i otpor starosjedilaca, odustajanje i uspjeh, asimilacija i narodnosno prevladavanje, gospodarske oscilacije i mletačka politika pred nama su u čitljivu i zanimljivu štivu. Kolonizacija nije imala velikih rezultata, ali je u istarskim prilikama značila mnogo (1741. u mletačkom dijelu Istre bilo je 69 415 stanovnika, tj. 16 650 ili 31.55% više nego 1554), kako u demografskom tako i u gospodarskom smislu.

Doseljenici su bili Talijani, Hrvati, Albanci, Crnogorci, Grci, heterogen odražaj mletačkoga posjeda i dosega diplomacije i utjecaja. Mnogi se od njih nisu održali, čitave su se skupine povlačile u zavičaj, a najviše se održalo naših ljudi. Bertoša piše: »Uza sve što su migracijska strujanja iz južnoslavenskih pokrajina u Istru u XVI. i XVII. stoljeću bila etnički heterogena, ona su zadržala pretežno hrvatsko etničko obilježje. Prema Istri je u prvom redu bila usmjerena dijaspora hrvatskoga katoličkog žiteljstva iz zapadne Bosne, Hercegovine, Dalmacije, otoka i susjednih hrvatskih zemalja pod Austrijom«. To potvrđuju i jezikoslovna proučavanja.

Stanovništvo pak i njegov narodnosni sastav tema su druge Bertošine knjige koju tiska Istarska naklada. Time će ovo temeljno djelo o istarskoj povijesti biti dovršeno kao gotovo konačan prinos sintezi hrvatske povijesti.

T. M.

JEDNA POVIJEST SLOBODNE POLJIČKE ŽUPE — KNEŽEVINE KAKVA DO SADA NIJE NAPISANA

O Poljicama i Poljičkoj Kneževini, slobodnoj Poljičkoj Republici, napisano je mnoštvo rasprava i članaka. Građa za bibliografiju Poljica Frane Brničevića obuhvaća do god. 1968. čak 410 bibliografskih jedinica (Poljički zbornik, I, Zagreb 1968, 267-286). Osobito znanstveno zani-

manje pobudio je (a pobuđuje i danas) znameniti Poljički statut, još uvijek neiscrpljeno vrelo za pručavanje ne samo društvenih odnosa selskih zajednica nego i prastaroga hrvatskog običajnog prava. Povjesničare pak najviše zaokuplja povijest Poljica, posebno postanak slobodne Poljičke Kneževine.

Od proučavatelja poljičke prošlosti, naših i stranih, spominjemo najpoznatije: Ivan Lucić (Lucius), P. Franceschi, Matija Mesić, F. Leontović, Vjekoslav Klaić, Giacomo Chiudina, Frano Ivanišević, Alfonz Pavić, Ivan Pivčević, Petar Škarica, Vatroslav Jagić, Marko Kostrenčić, Miho Barada, Petar Franišek, Viktor Živić, Stipe Kaštelan, Antun Dabinović, Lovre Katić, B.D. Grekov, Grga Novak, Ferdo Čulinović, Ante Škobalj Juraj Marušić. No ipak poljička prošlost do danas nije temeljito razbistrena i razjašnjena, prije svega poljičko srednjovjekovlje. Upravo nedostatak monografskoga prikaza poljičkoga srednjovjekovlja pokušao je nadoknaditi (recimo odmah: veoma uspješno) Ante Laušić u svojoj doktorskoj disertaciji: »Postanak i razvitak Poljičke Kneževine (do kraja XV. stoljeća)«, Zagreb, 1984. (šapirografirano, 369 str., s četiri slike i tri priloga).

Laušićeva doktorska disertacija podijeljena je na četiri dijela, s predgovorom, uvodom i sažetkom. U prvom dijelu se izlaže položaj i naziv Poljica i predaja o postanku Poljica. U drugom dijelu se razlaže politička povijest Poljica. U trećem se dijelu govori o društvenim i gospodarskim prilikama u sredovječnim Poljicima. Četvrti dio je posvećen kulturnim i drugim svjedočanstvima poljičke postojanosti. Na kraju, iza sažetka, popis je izvora te uporabljene, citirane i konzultirane literature. U ovom prikazu, koji je književna obavijest a ne kritički osvrt, upozorit ću na novosti što nam ih Laušićev rad donosi i na rezultate do kojih je on došao.

U predgovoru Laušić kaže, da je svojim radom pokušao ispuniti prazninu koja se u našoj historiografiji osjeća zbog nedostatka jednoga monografskoga prikaza poljičkog srednjovjekovlja. To je, veli on u sažetku, zbog pomanjkanja relevantnih izvora bio delikatan i veoma težak zadatak. Na temelju kritičke provjere kako raspoloživih izvora tako i sve historiografske literature koja govori o Poljicama do kraja XV.st., obilaska terena i na druge pouzdane načine Laušić je došao do ovih zaključaka:

1. Na području Poljica najprije je živjelo ilirsko pleme Delmata. Dio poljičkog primorja nastavali su i Grci. Od I. st. pr. Kr. do VII. st. posl. Kr. gospodari Poljica su Rimljani. U VII. st. u Poljica se doseljuju Hrvati.

2. Poljičku narodnu predaju o nastanku Poljica, odnosno slobodne poljičke župe ili kneževine, znanost mora potpuno zanemariti. Jedino su u toj predaji prihvatljivi navodi o ubojstvu hrvatskoga kralja Miroslava krajem prve polovice X. st. te dolazak u Poljica vlastele Rajčića i Dražoevića početkom druge polovice XIV. st. jer te navode potvrđuju nepobitni povijesni izvori.

3. U doba hrvatske državne samostalnosti nije opstojala Poljička župa kao posebna samobitna jedinica. Poljički prostor je sve do kraja XII. st. bio u sklopu Primorske (Kliške) župe, a od tada u vlasti Kačića, što im ga je, zajedno s Omišem, u nasljedstvo darovao ugarsko-hrvatski kralj. Tek nakon reorganizacije županija, koja je provedena početkom druge polovice XIV st. za vladanje Ludovika I. Anžuvinca, pouzdano znamo da Poljica uživaju status samostalne geopolitičke zajednice u sklopu hrvatske države sve do god. 1807. kada im je ta samostalnost dokinuta Napoleonovom odlukom.

4. Berigoj (»rex Maranorum«), Jakov (dux Marianorum), Rusin (morsticus) i Rusinov brat Slavac (rex) nisu bili vladari nekakve posebne Neretvanske države. Tvrdnja o opstojanju države Neretvana u XI st. sa zapadnom granicom na rijeci Žrnovnici potpuno je neutemeljena, jer se još od početka toga stoljeća Neretvani u ispravama više ne spominju. Ispravna je Šišićeva tvrdnja da je Neretvanska krajina sastavni dio Hrvatske još od god. 1000. Neretvansko područje sa svojim kopnenim i otočnim dijelom bilo je politički inkorporirano u Hrvatsku Kraljevinu najkasnije u doba Petra Krešimira IV. Kraj između Cetine i Žrnovnice još u IX. st. sastavni je dio hrvatske države, iz koje se nikad nije izdvajao. Isprave nam potvrđuju da je dux Marianorum Jakov bio dvorski dostojanstvenik na hrvatskom kraljevskom dvoru. Berigoj je bio knez-sudac otočnoga dijela nekadašnje Neretvanske krajine, koji je bio posebna župa u sklopu Hrvatske Države. Rusin je bio župan Primorske odnosno Kliške župe. Slavac je pak mogao biti hrvatski kralj u vremenu nakon Zvonimira i Stjepana II. Rusin i Slavac podrijetlom su Poljičani. Poljica su sve od doselidbe Hrvata pripadala hrvatskom geopolitičkom prostoru.

5. Uzrok dugotrajnih splitsko-poljičkih imovinsko-pravnih nesuglasica i sukoba, u kojima je glavom platio primas splitske crkve nadbiskup Arnir, nije tobožnja Kolomanova isprava iz god. 1103, nego nedostatak ispasišnog i obradivoga tla na izvangradskom splitskom području za podmirenje svagdašnjih potreba. Akcije splitske crkve podržava Bizant, koji na taj način ne samo da štiti svoje »pravo« na ovim prostorima već to »pravo« nastoji proširiti i na druge dijelove istočne jadranske obale.

6. Kačići su gospodari Poljica sve do županijske reforme hrvatsko-ugarskoga kralja Ludovika i sve ono što su oni činili u Poljicama i za Poljica može biti pravdano samo razložnošću da se obrane i sačuvaju njihova obiteljska prava na te posjede.

7. Privrženost Poljičana politici knezova Šubića Bribirskih potvrđuje njihovu odlučnost i dosljednost, koja ih je resila kroz čitavu povijest, da brane i obrane od svih presizanja svoju »didovinu« i svoje hrvatsko nacionalno biće.

8. Rajčiće je sigurno, a možda i Dražoeviće, kralj Ludovik poslao kao svoje povjerenike u Poljica. Otvorenim ostaje pitanje da li je praotac Dražoevića Juraj Dražoević odnekuda doselio u Poljica ili je pak domorodac iz jednoga Poljicima susjednoga kraja, pa se ženidbenim vezama Rajčića i Dražoevića formiralo u Poljicama pored »didića« i takozvano »ugarsko plemstvo«, »ugarska vlastela« ili »Ugričići«. Svakako ni Rajčići ni Dražoevići nisu doselili iz Ugarske. Rajčići su doselili iz prekovelebitske Hrvatske, a naziv »Ugričići« može se tumačiti tako da su bili povjerenici ugarskoga vladara.

9. Poljičko-mletački sporazum iz god. 1444. bio je obostrano koristan: Mlečanima da im Poljica budu dobra zaštita od Turaka i drugih moćnika, a Poljičanima da uz pomoć jačih Mlečana očuvaju svoj integritet od tih istih moćnika. S vremenom je, što se vidi iz Poljičkoga statuta, protektorat Mletaka nad Poljicima sve više slabio u korist poljičke samostalnosti.

10. Društveno-gospodarske odnose u sredovječnim Poljicima, i pored stanovitih sukladnosti s odnosima u ostalim dijelovima Hrvatske, valja ipak proučavati posebno, jer istodobno sadržavaju značajne razlike. Ne radi se o feudalizmu koji je karakterizirao onodobnu Hrvatsku ili o feudalizmu zapadnoga tipa, iako demokratičniji odnosi u poljičkoj zajednici nisu posve nefeudalni.

11. Teško je održiva tvrdnja, da je Poljički statut nastao prije XV. st. On je pripravljan i stvaran u vremenu i prilikama kad se osjetilo da će i Poljica u skoroj budućnosti pristati uz mletačko vrhovništvo. U svakom slučaju o prvoj kodifikaciji Statuta ne može se govoriti prije druge polovice XIV st. Poljički statut je

vrelo iz koga možemo crpsti spoznaju o uređenju hrvatske etničke cjeline i slavenskoga sredovječnog društva uopće. Poljički statut je dokaz da su Poljičani tijekom svoje sredovječne povijesti imali zaista demokratski, neposredan, najbrojnijem stanovništvu Poljica pristupačan i ozakonjeno zajamčen pristup sudjelovanju u manje-više svim bitnim pitanjima njihova opstanka.

12. Uz Poljički statut, diljem Poljica sačuvala su se kulturna i druga posvjedočenja koja u neprekinutu povijesnom kontinuitetu prate poljičku posebitost od najstarijih vremena do danas. Obredne i obrambene gomile, gradine i stećci, starohrvatske i kasnije crkvice u tri područja poljičkoga primorja, punom snagom i uvjerljivošću svjedoče, kao ni u jednoj drugoj sredini na istočnoj obali Jadrana, o dolasku, naseljenju, životu, kulturi i vjeri Hrvata. Upravo ti ostaci iz sredovječne Poljičke župe mogu uvelike pomoći u rasvjetljivanju tamnih stranica povijesti Hrvata uopće. Treba slijediti Antu Škobalja (čije znanstvene rezultate Laušić većinom prihvaća) i njegovu metodu istraživanja poljičkih starina primijeniti i na ostale hrvatske krajeve, što bi bio nov i značajan korak naše arheologije i pisane povijesti.

Ovdje sam iznio samo sažetak sažetka Laušićevih zaključaka. Oni nam ne oslikavaju sve o čemu je i na koji način Laušić pisao. On tako, na primjer, opširno i utemeljeno objašnjava i dokazuje da su Poljica oduvijek pripadala hrvatskom geopolitičkom prostoru. Da se pozabavi tim problemom, veli on, natjerala ga je apsurdna tvrdnja nekih znanstvenika, po kojima se stanovnicima Neretvanske kneževine, svojedobno čistim čakavcima, niječe hrvatska narodnost i smatra ih se u to doba još »neopredijeljenim« Slavenima, a ne Hrvatima, čime se istodobno uz nacionalnu pripadnost stanovnika Neretvanske krajine postavlja i pitanje političke i nacionalne pripadnosti starih Poljičana, jer ti isti znanstvenici i Poljica trpaju u Neretvansku kneževinu.

Za opću hrvatsku povijest također je veoma vrijedno Laušićevo razmatranje o hrvatskom kralju Slavcu, koji se spominje u Supetarskom kartularu — jednom od najdragocjenijih spomenika hrvatske prošlosti, mnogostranih povijesnih vrijednosti. Ivan Lucić (Lucius) u kronologiji hrvatskih vladara XI.st. stavlja kralja Slavca između Petra Krešimira IV. i Zvonimira (od god. 1073. do god. 1075). Ovo Lucićevo mišljenje prihvatili su najpoznatiji predstavnici hrvatske pisane povijesti od Račkoga do Šišića i još neki iz novijega vremena (Ostojić, Lj. Karaman, Šidak, Katić). Barada god. 1932. zaključuje da Slavca treba smjestiti u devedesete godine XI. st. i da je Slavac bio neretvanski vladar (ovaj Baradin zaključak prihvatio je potkraj života i F. Šišić). Laušić prihvaća Baradino mišljenje da je Slavac vladao u devedesetim godinama XI. st., ali se ne slaže s njim da je Slavac bio neretvanski vladar. Nakon blistave analize podataka iz Supetarskoga kartulara, a pozivajući se i na S. Gunjaču, Laušić zaključuje da je Slavac »mogao biti samo hrvatski kralj ili kralj jednoga njezina dijela, ali samo u vremenu nakon Zvonimira i Stjepana II«.

Posljednji hrvatski kralj Petar po mišljenju F. Račkoga bio je bivši ban kralja Zvonimira, iz roda Svačića. To je mišljenje prihvatio Vjekoslav Klaić i prvi u historiografiji nazvao posljednjega hrvatskoga vladara Petar Svačić. Šišić u posljednjem hrvatskom kralju naslućuje Petra Slavića (Slavca) iz roda Kačića, sinovca kralja Slavca, sina Slavčeva brata Rusina. Po Laušiću, u posljednjem hrvatskom kralju Petru valja tražiti Petra, bana kralja Slavca, izravna Slavčeva nasljednika, čije se je domorodstvo najvjerojatnije začelo u Poljičkom primorju kao i njegovu prethodniku kralju Slavcu.

Ovom ćemo prigodom izostaviti

potanji prikaz dijela Laušićeve monografije koja obrađuje društvene i gospodarske prilike poljičkoga srednjovjekovlja, jer je to tema o kojoj bi trebalo posebno pisati. Ukratko ćemo tek nešto reći o kulturnim i drugim spomenicima poljičke prošlosti.

Laušić podržava stanovište Ante Škobalja da su se iz gomila tijekom povijesti razvili spomenici (memorijalne piramide, mauzoleji, stećci, oltari), a iz gradina akropole i gradovi. On također nalazi uzročnu vezu i uvjetovanost između grobova i starohrvatskih crkvica, a osobito gomila i gradina sa stećcima, pa zaključuje da to nije samo poljički primjer nego opća slika zakonitosti svih prostora na kojima je u početku živio hrvatski narod. Stećci koje nalazimo u Poljicama nepobitno dokazuju, da je smjer ovoga kulturnoga utjecaja išao od hrvatskoga priobalja prema unutrašnjosti. Stećci također posvjedočuju da je u temelje stvaranja bosanske države i bosanske crkve ugrađena bit hrvatske samonikle kulture. Stećci su se razvili na svim prostorima gdje se je razvijala i dokle je dopirala hrvatska narodna kultura. Općenito se pogrešno misli i tvrdi da se stećci javljaju isključivo na području Bosanske države u vremenu od XII-XVI. st. Oni su u Bosni samo djelomično nazočni, i to u njezinu jugoistočnom dijelu dok ih u sjevernom i zapadnom uopće nema. U Hercegovini se pak od jednoga do drugoga kraja nalaze stećci s najbogatijim i najrazličitijim ukrasima. Natpisi na stećcima napisani su starohrvatskim jezikom, a pismom takozvanom hrvatskom ćirilicom ili bosančicom. Najmanje polovica natpisa na stećcima počinje znakom križa, pa otpada svaka tvrdnja po kojoj su stećci isključivo bogumilski spomenici. Simboli i ukrasi na stećcima u skladu su samo sa staroslavenskom odnosno starohrvatskom poganskom vjerom. Dakle, ističe Laušić: »Rasprostranjenost stećaka, ukrasi i simboli, natpisi i njihov sadržaj, jezik i pismo, nema nikakve sumnje, dokazuje u svakoj svojoj pojavi, da su oni spomenička tvorevina hrvatske kulture.«

Starohrvatske i kasnije crkvice, s grobljima i naseljima na vrhuncima, pod planinom i uz morsku obalu poljičkog primorja, nepobitno svjedoče o doseljenju, migraciji, pokrštavanju, vjeri i životu Hrvata kao nigdje drugdje. Najstariji hrvatski spomenici na planini poljičkoga primorja, koje smatramo spomenicima narodnoga pravca u hrvatskoj povijesti, potječu iz IX. i X. st. Crkvice na planini i one uz morsku obalu zidane su u starohrvatskom slogu, ali baš one na planini znače nastavak starohrvatske tradicije i hrvatske samonikle kulture.

Poljičku sredovječnu povijest, ustanovljuje Laušić, nisu karakterizirale samo društveno-gospodarske, političke i etničke posebnosti u odnosu na ostale dijelove onodobne Hrvatske. »Istodobna i u punom cvatu prisutna duhovna i materijalna kultura, koju je kao neokrnjeni slijed hrvatskog državopravnog postojanja revno čuvalo i usavršavalo starinačko pučanstvo s obje strane Mosora, ostaje kao rijetko gdje baštinska stečevina čiji su utjecaji češće oplemenjivali izvanpoljičke prostore nego što su izvanjski obogaćivali i mijenjali onaj u Poljicima«. Ubojito oružje kojim su se Poljičani opirali izvanjskim napadajima u obrani svoga nacionalnoga, etničkoga i kulturnoga bića stalna je uporaba hrvatskog jezika u javnom, privatnom i crkvenom životu i posebnog pisma — Poljičkim statutom nazvanoga hrvatsko — danas u znanosti obično poznato pod nazivom hrvatska ćirilica ili bosančica, a njezin ogranak u Poljicima poljička azbukvica ili poljičica.

Laušić ne ulazi podrobnije u problem postanka i rasprostranjenosti glagoljice i bosančice. Pošto je ukratko iznio teze o postanku glagoljice i bosančice, on ističe da je sklon tezi prema kojoj je hrvatska ćirilica odnosno bosančica u svim svojim obli-

cima izravan proizvod glagoljice, a glagoljica izvorno i samosvojno hrvatsko pismo. Ne nabrajajući dokaze za tezu kojoj je sklon, on čitatelja upućuje na radove T. Heresa o ovoj problematici objavljene u listu »Poljica« broj 1(2) 1977, 1(3) 1978, 1(4) 1979, 1(5) 1980. i 1(6-7) 1981-1982. te u časopisu »Marulić« broj 1/1982. Naglašava »da bosančica u Poljicima nije samoniklo ni autohtono poljičko pismo, nego je ona zapravo jedan preinačeni oblik (tip) glagoljice koja se od XVI. st. u Bosni naziva bosanskim pismom, čije tragove na spomenicima hrvatskog jezika nalazimo već od X. stoljeća (Humska ploča iz X. ili XI. st., Natpis bana Kulina iz 1185. i njegova Povelja iz 1189, Povaljski prag s kraja XII. st. i Povaljska listina iz god. 1184, Nadgrobni natpis kneza Miroslava na omiškom groblju iz prve polovice XIII. st., Isprava bosanskoga bana Mateja Ninoslava iz 1234, List omiškog kneza Jurja Kačića iz 1276). Na svim tim spomenicima miješaju se stara s novoglagoljskim slovima hrvatske ćirilice, odnosno bosančice, budući je grafija tih spomenika pod očtim utjecajem starije glagoljske grafije. U Poljicima je svijest o glagoljskom podrijetlu hrvatske ćirilice, odnosno bosančice, toliko bila jaka da je Poljičani u Dodatku svoga Statuta iz god. 1665. toč. 4. nazivaju ‚arvackim' pismom. I ne samo u Statutu (‚arvacki, da se bolje razumi') nego i u mnogim drugim privatnim i javnim poljičkim ispravama, navlastito onim gornjopoljičkim (Mišerda) gdje čitamo: arvaska slova naša, jezik rvaski, rvaska slova, pismo hrvatsko..., a sam se jezik u ispravama naziva arvaski, arvaski jezik, naš jezik arvacki slavni...). U razgovornom jeziku bijaše uobičajen termin 'hrvačica'.«

Kako već rekoh, ovo je književna obavijest a ne kritički prikaz. Ipak, u nadi da će se naći izdavač za ovdje prikazanu veoma vrijednu Laušićevu disertaciju o poljičkoj prošlosti, nekoliko napomena. S ciljem, da se što bolje osvijetli i poljička i hrvatska prošlost uopće.

Poljičku narodnu predaju o nastanku Poljica odnosno slobodne poljičke župe ili kneževine znanost ne bi smjela potpuno zanemariti. U svom radu »Poljički knez Žarko Dražoević u povijesti i književnosti« (»Poljica« broj 1(9) 1984) iznio sam razloge zbog kojih je poljička narodna predaja i prihvatljiva i uvjerljiva. Ne može se olako prijeći preko činjenice da je ta predaja zabilježena u članu 3. Poljičkoga statuta, koji je, prema istraživanju V. Mošina, kodificiran oko god. 1102, dakle, samo 150 godina poslije ubojstva kralja Miroslava.

Trebat će ponovno ocijeniti Gunjačine razloge kojima on potkrepljuje svoj stav o samosvojsnosti Poljičke župe u doba hrvatskih narodnih vladara (S. Gunjača, Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji, I, str. 400, III, 84-127). Gunjača se poziva na jednu ispravu iz doba Petra Krešimira IV, izdanu poslije 1. rujna 1070. U obje sačuvane inačice ove isprave spominje se među svjedocima »Dalizo Poliscico«, dakle poljički župan Daliz (J. Stipišić - M. Šamšalović. Diplomatički zbornik, Zagreb 1967, str. 117-118). Ako ovaj podatak povežemo s predajom zabilježenom u Poljičkom statutu, opstojnost slobodne poljičke župe ili kneževine trebamo tražiti u vremenu prije XIV. st., u doba hrvatskih narodnih vladara.

O povezanosti Ljetopisa »Kraljevstvo Hrvata« (Hrvatska kronika) iz X. st. i Poljičkoga statuta već sam pisao (»Poljica« broj 1(5) 1980, str. 6-29). Po mom mišljenju Poljički statut je prvi put kodificiran još u XI. st. V. Mošin veoma uvjerljivo pretpostavlja da je prva kodifikacija Poljičkoga statuta napravljena negdje na prijelazu iz XI. u XII. stoljeće (V. Mošin, Najstariji rukopis Poljičkog statuta i problem redakcije statuta. Poljički zbornik II, Zagreb 1971). U svojoj knjizi »Povjesni ulomci iz bivše slobodne općine-republike Poljica« (Split 1940) Stipe Kaštelan iznosi određene činjenice, od kojih neke — kako ističe i sam Laušić — nije lako odbaciti, na temelju kojih je zaključio da je Poljički statut morao »nastati nekoliko godina poslije rasula nezavisne Hrvatske države« (n.dj, str. 43) ili najkasnije u XIII. st. Laušić prigovara Stipi Kaštelanu što nije za jednu ispravu (iz god. 1789) naveo izvor iz kojega zaključuje o pouzdanosti sadržaja te isprave, odnosno za drugu ispravu (iz god. 1251) što ne spominje gdje se ova isprava nalazi i kako je do nje došao. Možemo doista žaliti što je to Kaštelan propustio učiniti, ali on sam nam je dovoljno dobar i pouzdan svjedok da su navedeni izvor odnosno isprava doista opstojali. Muhamed Hadžijahić povezuje Poljički statut s knjigama »ke pri Hrvatih ostaše i pri njih se nahode, a zovu se Metodios«, koje se spominju u Ljetopisu »Kraljevstvo Hrvata« (Hrvatska kronika) — tekst ovoga Ljetopisa, smatra Hadžijahić, odraz je prilika ranijih od XII. st. (M. Hadžijahić: Da li je najstariji slavenski zakon Metodijev Zakon sudij ljudem donesen na tzv. Duvanjskom saboru?, Forum 12/1985, 1103-1138).

O podrijetlu glagoljice pisao sam i u svome radu »Zemlja veličanstvenih malenih katedrala« (»Poljica« broj 1(8) 1983, 6-39). Sažeti pregled pretpostavki o podrijetlu glagoljice i bosančice, uključivši i svoju, prikazao sam u svojoj raspravi »Glagoljica i bosančica« (»Kršni zavičaj« broj 18/1985. i posebni otisak). No upozorujem i na neke druge radove koji se bave problemom podrijetla glagoljice i bosančice. Podsjećam ponajprije na knjigu poznatog jezikoslovca dr. Mate Tentora »Pismo i postanak alfabeta« (Zagreb 1931), u kojoj on (na str. 110) kaže da je bosančica »u vezi s glagoljicom koja opet u Bosni imade i hrvatski, i posebni bosanski karakter«. U glasilu Hrvatskoga benediktinskog udruženja »Naša prisutnost« (god. 1985, broj 28, str. 41-49) iznosi se da je »slavenska liturgija nastala u Hrvatskoj, svakako prije Sv. Braće i to u doba Hrvata, tj. od 7. do 8. stoljeća« i da su se Sv. Braća »poslužila našim narodnim pismom u svojem misionarskom radu među sjevernim Slavenima«. U svom članku »Djelovanje i kult sv. Metoda u glagoljskim kodeksima« (Lit.-past. revija »Služba Božja«, god. XXV, Makarska 1985, broj 4, 273-280) Marko Japundžić, koji u drugim svojim radovima snažno dokazuje da je glagoljica nastala u predćirilometodskim vremenima i da je ona samosvojno hrvatsko pismo, ustanovljuje da Sv. Braća Ćiril i Metod »zajedno pronalaze slavensko pismo«, ali se »nigdje ne govori koje je to pismo: glagoljica ili ćirilica«. Drugim riječima, pod »slavenskim pismom« koje su, i to zajedno a ne samo Ćiril, pronašli Sv. Braća može se razumijevati samo ćirilica.

Marin Tadin, koji je o glagoljici objavio više radova na stranim jezicima i u stranim časopisima i zbornicima, u svojoj obavijesti »Početke glagoljice treba tražiti na području akvilejske patrijaršije i splitske nadbiskupije-metropole« (Vjesnik nadbiskupije splitsko-makarske, broj 6/1985, 12-13), najavljuje nam članak na hrvatskom jeziku o počecima glagoljice. U toj svojoj obavijesti Tadin tvrdi da je »glagoljica djelo Hrvata« i da su je »Hrvati dali drugima, a nisu je primili od drugih!« Na koncu obavijesti, u napomeni, Tadin kaže: »Sve će iznesene tvrdnje, a ne pretpostavke, biti popraćene dokaznim gradivom iz povijesnih i jezičnih izvora, kad bude objavljen članak na hrvatskom jeziku.«

Ove naše napomene nimalo ne umanjuju vrijednost Laušićeve monografije odnosno doktorske disertacije. On se je, kako sam kaže u sažetku, odmah na početku odlučio na kritičku provjeru kako raspoloživih izvora tako i sve historiografske literature koja govori o Poljicama do kraja XV. stoljeća, na obilazak tere-

na i druge putove u cilju što pouzdanijega spoznavanja. I upravo njegova kritička provjera izvora i literature je ono najbolje i najpoticajnije što on daje u svojoj disertaciji. Tko god od sada bude pisao o poljičkoj prošlosti, ne će moći ni smjeti zaobići Laušićevu doktorsku disertaciju.

U uvodu disertacije Ante Laušić skromno kaže: »Bilo bi presmiono, pa prema tome i neznanstveno tvrditi kako smo ovim radom u potpunosti razjasnili tamne stranice srednjovjekovne poljičke povijesti. Ali jesmo onako i onoliko koliko su nam dopuštale objektivne mogućnosti, vlastite sposobnosti, raspoloživi izvori i postojeća literatura, ostavljajući pri tom, nenamjerno, i obilje prostora za buduća istraživanja. Sasvim je sigurno da će čitalac naići i na stanovite postavke koje će, prema njegovu mišljenju, zahtijevati drugačije pristupe i objašnjenja, čime mu se, posebice znanstvenicima, otkriva prostor za još cjelovitije, dublje i sustavnije istraživanje poljičkog fenomena. To je, uz ono što ovaj monografski rad donosi, i osnovna njegova svrha.«

Ante Laušić je prvi od naših povjesničara postavio i pitanje o mogućnosti opstojanja takozvane Kancelarije u sredovječnim Poljicama. Načeo je također pitanje o stvarima odnosima didića i vlastele, a za to je trebalo mnogo istraživačkoga truda i rada. Naglasio je jedno teško pitanje — ono Vlaha u Poljicama —, jer osim člana 25. Poljičkoga statuta nijedan poznati izvor ne zna za ovu društvenu kategoriju u poljičkom sredovječnom društvu. Laušićeva disertacija je prvi znanstveno-monografski pothvat kojim je obuhvaćena cjelokupna problematika sredovječnih Poljica. Ona je kritička sinteza ukupnih historiografskih spoznaja o političkim, društveno-gospodarskim i kulturnim svjedočanstvima poljičkoga sredovječja.

Po ocjeni stručne komisije (dr. Stjepan Antoljak, dr. Josip Lučić i dr. Stijepo Obad) Laušićev rad je u mnogo čemu novo viđenje u tumačenju poljičke prošlosti i taj ga rad svakako uvrščuje među istaknute povjesničare poljičke prošlosti. Posebice se to vidi, kažu ocjenjivatelji, u poglavljima o društveno-gospodarskim odnosima, te o ulozi i značenju kulturno-povijesnih i pisanih spomenika. Laušićeva je odlika da korektno ocjenjuje dostignuća drugih istraživača, a i sam kritički prilazi u ocjeni izvora. Kada mu nedostaju prvorazredni izvori, služi se komparativnim metodama. Stručnjački postavlja probleme i pokušava ih riješiti. U tvrdnjama ne pretendira na posljednju riječ. Suvereno vlada metodologijom znanstvenoga rada. Izvrsno luči bitno od sporednoga, dosljedno primjenjuje metodu selekcije i vješto probire rezultate istraživanja. Laušić je učinio značajan pomak u historiografiji Poljica, jer je prvi dao cjelovitu i kritičku pisanu prošlost poljičke župe-kneževine u srednjem vijeku, na temelju dostignuća povijesne znanosti i vlastitih istraživanja.

Naglasimo ponovno, Laušićeva doktorska disertacija svojim kritičkim pristupom izvornoj građi i postignutim znanstvenim rezultatima predstavlja prvu pravu znanstveno-monografsku studiju o Poljicama u srednjem vijeku i potiče na daljne proučavanje ove složene problematike u hrvatskoj historiografiji. Ona je zreo znanstveni pristup poljičkoj ne samo društveno-pravnoj nego i zemljopisnoj, odnosno geopolitičkoj povijesti i veoma je važan i značajan prinos hrvatskoj pisanoj povijesti. Upravo zbog toga preporučujem ovu disertaciju izdavačima, posebno poljičkim.

Tomislav Heres

SPOMENIK KRANJČEVIĆU — AERE PERENNIUS

Kod nas u Hrvatskoj oduvijek se premalo čini da veliki i zaslužni naši ljudi budu znani svemu puku i prisutni u svim vremenima. Ni spomenike nismo podigli svima najznamenitijima. Kojima pak jesmo u novije vrijeme, bili su to nerijetko — promašaji. (Vidi o tome nekoliko nadahnutih rečenica u napisu Andre Vida Mihičića »Krležin spomenik«, »Marulić« br. 5 za 1985. godinu, str. 638.)

Marni dr. Dubravko Jelčić nije, međutim, promašio svojevrsnim spomenikom što ga nedavno podiže bardu hrvatskome Silviju Strahimiru Kranjčeviću. Sažeta no sadržajem bogata, pregledna i po obradi originalna, zanimljivo pisana i pomno odmjerena, vješto usklađenih biografskih, književno-povijesnih i kritičkih elemenata te bogato ilustrirana Jelčićeva monografija »Kranjčević« (što ju je nakladna kuća »Globus« objavila prošle godine u svojoj Biblioteci portreta i u ukusnoj opremi svoga direktora Tomislava Pušeka) nesumnjiv je dobitak za hrvatsku kulturu, uspio i čestit pogled na djelo davno preminulog pjesnika, vrijedan prilog popularizaciji Kranjčevićeve veličine i uzoran putokaz kako bi i druge hrvatske velikane valjalo prikazati sadašnjim našim generacijama.

U svoje pregnantno izlaganje Jelčić je umješno inkorporirao obilje podataka i mnoštvo zanimljivih pojedinosti: od činjenice da je Kranjčevićeva polusestra Otilija majka zaslužnog kazališnog pregaoca Josipa Bacha, prijateljevanja Silvijeva s Josipom Milakovićem, Augustom Harambašićem, Tugomirom Alaupovićem, fra Grgom Martićem, Ivanom Milićevićem i albanskim franjevcem i pjesnikom Gjergjem Fishtom (bio je tada tek klerik na naukama kod livanjskih fratara; vidi članak Mladena Brčića »Susret dvaju pjesnika u Franjevačkom samostanu Gorici kod Livna«, »Marulić« br. 6 za 1982. godinu, str. 455—460), njegovih kontakata s Vladimirom Nazorom i Ivanom Meštrovićem i riječi Ljudevita Modeca, ravnatelja zagrebačke Preparandije, upućenih Kranjčeviću na polaganju učiteljskog ispita (kad je držao pokusno predavanje): »Molim, dete još malo s djecom razgovarajte, volim vas slušati« — do sjećanja đaka na zanosna predavanja svoga profesora pjesnika, rovarenja »čaršije« u Mostaru, putovanja u Veneciju s Milanom Grlovićem i do imena Stipana Franjićevića Vranca, kočijaša Livnjaka, koji pjesnika pri prvom njegovu dolasku u Livno (a bijaše to za oštre zime) zaogrnu u poštanskoj kočiji svojom bundom.

Mnogo je, dakako, važnija odlika ove knjige što je autor u njoj odvažno i ozbiljno prozborio i o svim tabu-temama i nesporazumima vezanim uz Kranjčevića: o nekadašnjem i sadašnjem stavu Crkve prema njemu (s tog je sektora zanimljivo da je pjesnik idejnog svoga protivnika, tadašnjeg sarajevskog kanonika Ivana Ev. Šarića, izabrao da ga vjenča i s njim se pobratio, nadbiskup Josip Stadler pohodio je Kranjčevića u bolnici a u naše dane biskup je Đuro Kokša — dok je bio rektor Sv. Jeronima u Rimu — uvrstio Kranjčevića u svoju antologiju hrvatske duhovne lirike), o njegovu pravaštvu i hrvatstvu, o njegovu uređivanju časopisa bosansko-hercegovačke k. u. k. vlade i sl. Nije prešutio ni dragocjene uspomene inače često prešućivanog Ljubomira Marakovića (Kranjčević bijaše najprije stanar a kasnije česti gost u kući njegovih roditelja).

Znalački izbor ilustracija (na broju ih je 130) zavređuje posebnu pohvalu. Tu je ponajprije nekoliko fotografija Kranjčevića iz različita vremena, tri umjetnička portreta (radovi Čikoša, Meštrovića i Stančića),

brojne fotografije pjesnika u društvu supruge Ele ili pjesničkih i ostalih prijatelja, zatim fotografija roditelja pa snimci zapravo svih ljudi od zamjetnijeg utjecaja na njegov život i rad (biskupi Posilović i Strossmayer, Franjo Rački, Ante Starčević, Eugen Kumičić, August Harambašić, Ljudevit Modec, Ljuboje Dlustuš, Kosta Hörman i dr.), fotosi najuglednijih suradnika »Nade« (Janko Leskovar, A. G. Matoš, Milutin Nehajev, Milan Ogrizović), mnogo slika iz pjesnikova rodnog Senja, snimci svih mjesta gdje se školovao i gdje je službovao, rodne kuće i svih onih u kojima je učio, živio i radio, bečke bolnice u kojoj se liječio i ondašnjeg Zagreba (pretežno s razglednica što ih je Kranjčević slao supruzi), niz faksimila (krsni list, gimnazijska svjedodžba, programi svečanosti, naslovne strane pjesničkih zbirki) i napokon — osmrtnica, prizori sa sprovoda, Silvijev i Elin grob...

Prilozi sadrže Odabrane odlomke iz literature o Kranjčeviću (Milan Marjanović, A. G. Matoš, Mihovil Kombol, Albert Haler, Miroslav Krleža, Branimir Livadić, Antun Barac, Vladimir Nazor, Ivo Frangeš), Kazalo imena i Popis fotografija.

Prigovoriti se mora tek sastavljaču Kazala imena: Filipović i Finger stavljeni su prije Fichtea, Maretić i Marjanović prije Marakovića, Perrosi prije Perkovca, Šek prije Šefera, Tadijanović prije Tadića, Tommaseo prije Tomića, Trnski prije Tresića i Treščeca. U pogledu stihotvorca Kurjakovića valja reći da mu ime ne glasi Sana, nego Sane; Andrije Milčinovića nema u Kazalu, a u knjizi se spominje na 216. str.; Vitezovića je trebalo navesti: Vitezović Ritter, Pavao (ili: Ritter Vitezović, Pavao) a nikako: Vitezović, Pavao Ritter (kako je učinjeno).

Mirko Petravić

Izložbe

MILE SKRAČIĆ

(Galerija Račić)

Izgleda da predstavnici suvremene likovne umjetnosti uče slikarski zanat da bi znali razarati umjetnost. Svi, ili skoro svi, traže jednu svoju depravantnu notu moralne ili formalne nastranosti, da bi s tim obilježjem ušli u historiju i ostali prepoznatljivi među pigmejima.

Čini mi se da među te takve spada i Mile Skračić, dobar slikar i vrlo uspješan nakazitelj umjetnosti. Nije uzalud kultivirao svoj ukus na akademiji. On zna stvarati, ako stvarati i razarati znači isto.

Uzalud je tu opirati se nekim nemogućim asocijacijama na antiku, Rubensa i ne znam koje veličine. Skračićeva je umjetnost — rečeno bez eufemističkih zaslađivanja istine lažima — naprosto ogavna, prema tome — odgojna (?), i spada u predloške kako treba stvarati, gledati na život, ljepotu, etiku i estetiku.

Da ima Skračić nešto više duha, odgojeniji (kultiviraniji) ukus i malo više svijesti odgovornosti pred društvom, on bi mogao slikati i dobro i lijepo i interesantno, ali, ne bi bio suvremen! Ne bi, valjda bio ni »profesor na odsjeku za likovni odgoj i likovne umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Zadru, OOUR prirodoslovno-matematičkih znanosti i studija odgojnih područja u Splitu«, prema tome, ni odgojitelj novih generacija naše nekulture. Ovako ima sve uvjete da raste, prosperira i da predstavlja našu tisućugodišnju kulturu pred onima koji nas preziru, znaju i ignoriraju.

Skračić, na žalost, nije sam. Uz njega stoje i mnogi kritičari, novinari, pisci, povjesničari umjetnosti strani i domaći — imena im ne na vodim, jer ih ne želim povrijediti, — i akreditirali ga kao umjetnika već time što su o njemu pisali, bez obzira što stvarno o njemu misle i kako na njegovu umjetnost gledaju.

Kad ima znalaca, galerista, kolekcionara i esteta, »ljudi jaka stomaka«, koji ga podržavaju riječju, potpisanim štampanih tekstovima i otkupima kao slikara, umjetnika, pedagoga i estetu, što znači jedan jedini glas koji uskličnike stavlja pod upitnike? Ništa. Jedan ko nijedan.

Prema tome, Skračiću, dalje! Elita Vam se divi. Oni ne kažu, ali izgleda da vjeruju, da umjetnost koja ne izaziva nije moderna. Ja nisam toga mišljenja, ali, ja sam star, čovjek iz prošlog vijeka.

A. V. Mihčić

MORE — KADA PJEVA

Uz izložbeni nastup naivca Blaženka Ivoš u Pomorskom salonu »Paviljonček« u Zagrebu

Blaženko IVOŠ — ime koje ovim grafoizvještajnim činom upisujemo danas u povjesnicu našeg izvornoga likovnog umijeća. Rodio se u Kalima (Ugljan sučelice Zadru) 23. studenoga 1947, izdanak drevna otočkog plemena ribara i težaka, u zadnjem naraštaju vrsnih majstora drvodjelstva. Inženjer rudarstva uposlen u Ina-naftaplinu. Što da se još kaže? U četvrtoj godini preselio s roditeljima u Zadar gdje polazi škole sve do studija u Zagrebu, navraćajući, nezadrživo, u raj svojih doživljajno nepreplavljenih dječačkih ganuća. Samouk panonskih bušotina i naftolovnih platformi nama najmilijeg mora, poet školja i (b)rodnih zavičajnih uvala *(Jematva u Kornatima, Kraljevina Jastoga, Pramaljeće mora).* Prisni i dražesni su, ni malo grlati u gesti, njegovi sezonskim ugođajem i ambijentalnim vonjem ovijeni mediteranski interieuri i sjetom ozračene *nature morte (Čekanje, Soljenje srdelica, Petrolejka),* njegove *genre* slike *(Jelenica, Žetelica, Povratak),* nadasve pak raspjevani Blaženkovi morelici, kamen i voda sa svojim raslinjem uz faunu, čovjek s ribom u mukostojnu a nenapuštenu boju *(Ribolov u plićaku, Maslinski triptih, Pod svićom; Srebro u rukama, Slavlje u skrači, Pjenopjev pučine, Hobotnica).*

Smion je bio i čestit u samosvjedočenju ovaj prvi — plod petnaestogodišnjeg dubljenja i truda u posvemašnjoj samozataji i muku — Ivošev nastup u »Paviljončeku« (Pomorski salon, Vlaška 72, pod pokroviteljstvom »Prijatelja Jadrana« i Mjesne zajednice »Marko Orešković« u Zagrebu) ponajviše stoga jer se ispovijedio u dah, razgoličivši sve svoje ushite i poj, otkrivši sve svoje skrovite i nedostupne ljubavi, ne libeći se poticajnih ishodišta, pače ni slutnji novih tematskih usmjerenja kao što bi ukoračaj u svevremensku mitologiju skladbom naslovljenom *Ikar.*

Kao u svakom drugome, inicijalnom, sveobuhvatnom ili retrospektivnome izlogu individualiteta, moguće su i ovdje zamjedbe skladbeno ili ekspresijski nužnih pa stoga shvatljivih i nezamjerivih materijskih imperfekcija. U likopisju Blaženka Ivoša to su stilske nedosljednosti slova dužne sadržajnu ili tematskome višesmjerju, policentričnost uprizorenja marnih pejzažnih plaketa, nametnuti grafizmi upada izvan jezgre, faktografske ili fabulozne nepročešljanosti njegovih, svemu unatoč, neodoljivo čuvstvozovnih kompozicija. Ali, da zaronimo u, umjesto kruženja periferijom, ovo što izustih prigodom predstavljanja djela:

Popuhnul je tihi vetar
Tihi vetar od Levanta...

S intonacijom drevne nam balade iz razvjetrena Primorja otvaramo vrata Pomorskom salonu »Paviljonček«, kličući sretan slikarski rođendan Blaženku Ivoš pod Medvednicom. Bilježimo naime još jedan nadnevak našeg izvornoga likovnog umijeća. Jer, iskoračivši iz pitomine humova i ravni podravskog joj zavičaja, horvatska naiva spustila se u priobalje, zagrlila Jug i vjenčala se s morem.

Ono što previdje, što propusti učiniti u »Lijepoj našoj« ilirac Antun Mihanović, vidje, nadoknadi nam schiavone Blaženko Ivoš opjevavši more, integriravši ga u domopoj trajne naive Croatorum, zemlje ribara svih mòrina Orbis, postojbine Bokeljske mornarice, čežnjosmjera moreplovaca zapjenjena sinjeg Jadrana, ali zar manje i drugih marium Mundi? Ozbiljio se, dopustite mi reći, ne samo političko-administrativni, Ibrišimovićev i Dorotićev, nego evo i likovni san sjedinjenja Sclavoniae i Dalmatiae s Arvackom. Adrianskoga mora sirena. Svadba u znaku sedefna niza ogrlica, ovalne morfologije ovoetničkoga rodoslovlja u rujnu protoku s Rabuzinom: valutice — fonemi, gle, sredozemna glasovlja sve do u Augustov, u Periklov mozaik scenografije u ovoj, odista dosad neviđenoj, gramatici mora. Zamjetno gradirano, glazbeno u decrescendu, otok silazi, tone u plavet, u ultramarin pučine, u san.

Ima granica između tla i vode, između jave i sna?

Ivoš dokazuje: ne! Svijet je istost u preljevnim prividima zbilje. Preobrazbeni metaforizam rerum vinu se tako u čudo: bitka s tunima opasanim uz žal pretvorila se, gledamo, u plesni rondeau ribâ i momaka, sîka u raka, Ikarova krila u lisnato granje florealijâ. Tonski skandirano u moduliranju, kopno se valno razliježe u opal, mozaik azurnoga dna. A odsjaj?

Odsjaju ni sijeva u vodi šljunkovita biserja, a sve je ditirambna sinfonija, sve prasak svjetlosti.

Folklor, ili pokaznice življenja? Cijeđ života u skazanjima — tko li to reče, a ja pridodajem: trudbenički vreo, žuljan, da — stipičinski supstrat vitae, s njegovim sadržajnim i afektivnim nabojem bez prispodobe, poruka bašćinca iz Kalî, s prizivom domorodnih uvala Vele i Male Lamnjane gdje su se naši didi, ribari i težaci Kornatskog arhipelaga stoljećima bîli sa srebrolikom faunom u matičnoj luci tunolovaca Medulićeve, Dalmatinčeve, Zoranićeve domaje.

Pred ovim likopisjem nevinosti, znakovljem dramatske a, i u nokturnu, bajoslovno sunčane ikonografije škiljili bi zavist Vivin i Bombois, vrpoljio se uzbuđen Rousseau, Carinik naravno, zastao bi, ne buncam, Hokusai.

Pa da se suspregnem, ugođen na frekvenciju tako visoka himničnoga tona, tako hvalopojne strune, da ne procvilim i ja, stekliš uz Ivoša, potomak poput njega kandžijom tetoviranih glagoljaša, dà, dà — galijotâ Regine dell' Adriatico: Aleluja, Muore! Aleluja, Domovìna!

Joja Ricov

Vijesti

4. IV. 1986. umro je u Lu Monferrato (Alessandria) bivši pronuncij Svete Stolice u Jugoslaviji nadbiskup Mons. *Mario Cagna.*

* * *

Mircea Eliade, poznati pisac rumunjskog podrijetla i jedan od najvećih suvremenih stručnjaka za povijest religija, umro je u Chicagu 23. IV.

»Suđenje Isusu« *Diega Fabbrija* (knjigu je izdalo HKD sv. Ćirila i Metoda u prijevodu R. Grgeca) izvedeno je 13. IV. 1986. u Đakovu.

* * *

»Odjek« od 30. IV. 1986. donosi članak našeg suradnika *Nevena Jurice* o poeziji *Ive Kozarčanina, Anke Petričević* i *Ivana Tolja* pod naslovom »Tri tipa samoće«.

* * *

Mons. *Charles Moeller,* autor kapitalnog djela »Književnost XX. stoljeća i kršćanstvo«, umro je 3. IV. 1986. Rođen je 1912. u Belgiji, gdje je živio kao profesor u Louvainu. 1966. imenovan je za podsekretara Kongragacije za nauk vjere.

* * *

Godišnju nagradu izdavačke kuće Grasset dobio je *Jean Delumeau* za svoju knjigu »Ce que je crois« (Što vjerujem).

* * *

Kod Beauchesna objavljena je korespondencija *Gabriela Marcela* s njegovim duhovnim vođom *Gastonom Fessardom.*

* * *

U »Oku« od 24. IV. 1986. *Silvije Bombardelli,* poznati suvremeni kompozitor, spominje u svom intervjuu kako je naša »Danica« jedina registrirala njegovu 70. obljetnicu života.

* * *

Rodolfo Doni, talijanski pisac, poznat i po svom romanu o Međugorju, objavio je kod Rusconija roman »La città sul monte« o *La Piri.*

* * *

»Umjetnost riječi«, XXX/86, donosi članak *Mirka Tomasovića* »*Marulićev dijalog o mitologiji i literaturi*«.

* * *

U »Herder Korrespondenz« br. 5/86 objavljen je u članku pod naslovom »Seltsame Sorge« osvrt na optužbe što ih je »Frankfurter Allgemeine Zeitung« od 18. III. 1986. iznio protiv »*Kršćanske sadašnjosti*«.

* * *

15. V. 1986. održan je u Centru za društvenu brigu o ostarjelim osobama« književni domjenak na kojem su se recitirale pjesme našeg suradnika prof. *Ante Jakšića,* štićenika Centra. Uvodnu riječ dao je prof. *Jakov Ivaštinović.*

* * *

Bivši čehoslovački ministar za religiozne odnose *Karel Hruza* potužio se na konferenciji za industrijske radnike kako se u ČSSR-u još uvijek krsti velik broj djece (71,6% slovačke i 31,2% češke djece).

* * *

U reviji »Esprit«, br. 4-5/86, pjesnik *Jean-Claude Renard* u članku »L'histoire d'un poète« iznosi svoja religiozna i pjesnička iskustva. Čitav dvobroj revije posvećen je problemu budućnosti kršćanstva.

* * *

19. V. 1986. predstavljeno je u Nac. sveučilišnoj biblioteci bibliofilsko izdanje »Strasni život — pjesan o smrti J. Križanića« sa stihovima našeg suradnika *I. Goluba* i bakropisima *I. Lackovića-Croate.*

* * *

U »Mogućnostima«, br. 4-5/86, objavljen je blok članaka o djelu *Marka Marulića (Branimir Glavičić:* Marulićev Evanđelistar kao književna umjetnina, *Ivo Frangeš:* Marulićeve figure, itd.).

* * *

28. V. 1986. predstavljena je u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u spomen *Marka Marulića* »Ploča pamćenja i knjiga poštovanja« sa slikama *Matka Trebotića* i stihovima *Tonka Maroevića.*

* * *

20. V. 1986. umro je u Karlovcu u 93. godini života jedan od najpoznatijih jeronimskih pisaca i najuglednijih katoličkih laika prof. *Antun Matasović.* Sahranjen je 22. V. u Slavonskoj Požegi. Najpopularniji su mu romani »Bartol i Bara« i »Crno kraljevstvo«.

(rg)

* * *

Etnografski muzej u Zagrebu priredio je 24. IV -12. V. 1986. izložbu narodnih nošnji iz Bistre (kod Zagreba). S tim u vezi izloženi su i likovni radovi članova mjesnog KUD-a i održano predavanje 8. V. 1986. (vd)

* * *

U Franjevačkom samostanu u Puli otvoren je novouređeni muzejski prostor sa stalnom zbirkom srednjovjekovne umjetnosti. Također je otvorena izložba *»Ilirski pokret u Hrvatskoj«* što su je priredili Muzejski prostori Pule, Muzej za umjetnost i obrt (Zagreb) i Muzej grada Zagreba. (vd)

* * *

U Gradskoj knjižnici u Zagrebu održano je 9. V. 1986. književno veče pod naslovom »Novi stihovi hrvatskih pjesnika«. Sudjelovali su pjesnici: *M. Peakić-Mikuljan, I. Vrkljan, Z. Mrkonjić, N. Petrak i Š. Vučetić,* te članovi redakcije časopisa »Republika« *D. Cvitan, B. Čegec, T. Maroević, S. Miholić, P. Pavličić* i *V. Visković.* (vd)

* * *

17. IV. 1986. Zbor RTV izveo je u KD »Vatroslav Lisinski« »Malu svečanu misu« G. Rossinija pod vodstvom I. *Kuljerića;* solisti su bili *V. Pavlović, Z. Nikolova, B. Robinšak* i *I. Trubić.* (vd)

* * *

U Zagrebu (bazilika u Palmotićevoj) izveden je 22. IV. solistički koncert. Nastupili su *Ž. Kocev* (truba) i *M. Mihaljević* (orgulje). Na programu su bila djela *J. S. Bacha* i renesansni francuski majstori. Dan kasnije, u istom prostoru, zagrebački »Collegium pro musica sacra« imao je svoj godišnji program. (vd)

* * *

U riječkoj katedrali izvedan je 7. i 8. IV. *Verdijev* »Requiem« pod ravnanjem *D. Krašelja.* (vd).

* * *

U HNK je 23. IV. izvedena *Verdijeva* opera »Machbet« pod vodstvom *Z. Juranića* (posljednja izvedba bila je 1886). (vd)

* * *

U Muzeju za umjetnost i obrt početkom svibnja otvorena je izložba *»Picasso i nova tapiserija«.* (vd)

* * *

Muzička akademija u Zagrebu priredila je 2. IV. svoj završni koncert u KD »Vatroslav Lisinski«. Na programu su bila isključivo djela *F. Liszta* pod ravnanjem *I. Gjadrova.*

(vd)

* * *

U Gradskoj knjižnici u Zagrebu dr *Josip Bratulić* govorio je o problemima književnog jezika u hrvatskom narodnom preporodu pod naslovom »Od borbe jezika do pobjede jezikom«. Predavanje je održano 10. travnja 1986. (vd)

* * *

Na Zagrebačkom sveučilištu 9. V. 1986. održana je treća znanstvena tribina na kojoj je *R. Ivančević* govorio o temi »Hrvatska kulturna baština unutar evropske kulturne tradicije«. Predavač je istakao da imamo brojne primjere iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti koji po svojoj vrijednosti mogu stajati uz bilo koje svjetske primjere. (vd)

* * *

Prigodom 500. obljetnice rođenja *Hanibala Lucića* u Hvaru je 8. V. 1986. održan znanstveni skup »Dani hvarskog kazališta« na kojemu su nastupali studenti Akademije dramske umjetnosti iz Zagreba s recitalom poezije *H. Lucića* i drugih pjesnika hvarskog renesansnog kruga. Na skupu su obrađivane lingvističke i književne teme. (vd)

* * *

Muški pjevački zbor iz Bergena (Norveška) nastupio je 5. V. 1986. u Zagrebu (bazilika u Palmotićevoj) i izveo nekoliko duhovnih skladbi na norveškom i latinskom jeziku. Također je izvedeno i nekoliko skladbi na orguljama. (vd)

* * *

Talijanska izdavačka kuća Rusconi izdala je sredinom svibnja knjigu *Il Greco e Teresa d'Avila* talijanskog povjesničara ekonomije, profesionalnog političara (demokršćanin) i likovnog umjetnika *Amitore Fanfanija. Fanfani* se je često vraćao temi odnosa religiozno-filozofskih doktrina i socijalnog usmjerenja života. U ovoj studiji traži moguće dodirne točke između spisa sv. Tereze Avilske i slika El Greca, a govori i o vjerojatnom osobnom susretu svetice i umjetnika. Ovo je, uz ostalo, širok pogled na odnose ideologije i društva u perspektivi povijesne evolucije koja je dovela do današnjeg stanja. (P.Z.B.)

Početkom svibnja je u Rimu s velikim uspjehom održao dva koncerta duhovne glazbe, uglavnom hrvatskih autora, *Splitski vokalni oktet* što ga vodi mo. Petar Zdravko Blajić. 3. svibnja primio ih je u audijenciju i Sv. Otac pred kojim su i pjevali; on ih je pozdravio, uputio nekoliko značajnih riječi naglasivši da proživljena i življena vjera bitno obogaćuje znanost i umjetnost, glazbu posebno. Koncerti Okteta snimljeni su za potrebe Radio-Vatikana a na njih su se s vrlo pozitivnim ocjenama osvrnuli i neki talijanski listovi. (P.Z.B.)

* * *

Na godišnjoj svečanoj skupštini *Društva prijatelja kulturne baštine u Splitu* u velikoj dvorani kina Split 6. svibnja o povjesničaru umjetnosti *dr. Ljubi Karamanu* uz 100. obljetnicu rođenja govorio je *dr. Kruno Prijatelj.* U glazbenim točkama nastupili su solisti Hrvatskog narodnog kazališta i zbor *Brodosplit* koji je između ostalog izveo *Gloria* iz mise Julija Bajamontija i još nekoliko sakralnih skladbi. (P.Z.B.)

* * *

Zbor i orkestar talijanskog radija i televizije iz Torina na početku svoga koncerta koji je prenosio drugi program talijanskog radija izveo je 4. siječnja Mozartov *Ave verum* na spomen prve obljetnice smrti *Lovre Matačića* koji je često dirigirao istim zborom i orkestrom. Nekoliko dana kasnije slično je napravio zbor i orkestar iz Firenze. (P.Z.B.)

* * *

Uz 70. obljetnicu rođenja *pok. slikara Ive Dulčića* u Splitu je 23. veljače u crkvi sv. Josipa održana misa i kulturni program za pokojne hrvatske umjetnike rođenjem ili radom vezane uz Split. Misu je predvodio *msgr. Mile Vidović* a kroz program je vodio prof. Ivan Bošković. Nastupio je zbor mladih iz župe sv. Roka, pjevači tradicionalnog crkvenog pjevanja iz Velog Varoša, župski zbor sa Škrapa, sopranistice *Katica Đipalo* i *Irena Ivačić* uz pratnju prof. *Nikole Buble,* te dramski umjetnik *Rade Perković.* O samom Dulčiću govorio je prof. Milan Ivanišević. Program je zamislio i ostvario župnik *fra Vice Blekić,* a glazbeni dio programa organizirao je *P. Z Blajić.* (P.Z.B.)

* * *

U crkvi Gospe od Dobrića u Splitu, u veljači ove godine, postavljeni su novi vitraji, rad akad. slikara *Josipa Botterija.* Na oslikanim prozorima prikazani su prizori iz našeg crkvenog i narodnog života iz XVI. st. Na svečanosti otvaranja misu je predvodio nadb. Franić; o Splitu u XVI. st. govorio je prof. *B. Petrić;* prigodni igrokaz *V. Rabadana* o prikazanju Isusovu u hramu izvele su redovničke pripravnice *Služavki Malog Isusa.* Pod misom je pjevao zbor iz Klisa pod ravnanjem P.Z. Blajića, oni su tom zgodom praizveli skladbu Ljube Stipišića *Gospi od Dobrića* na tekst don *Špira Vukovića,* upravitelja svetišta i organizatora uređenja svetišta i ove svečanosti. (P.Z.B.)

NARUČITE PRAVOVREMENO ĆIRILOMETODSKA IZDANJA:

1. **DANICA 1987.** — Cijena 800 din.
2. **Džepni kalendar** — Cijena 100 din.
3. **Zidni kalnedar** — 30 din.

Narudžbe prima izdavač: HKD sv. Ćirila i Metoda, Trg kralja Tomislava 21, Zagreb.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (47) 433
***Ante Jakšić:** Kad se budeš molila 438
Radovan Grgec: Prof. Antun Matasović (1893—1986) 439
***Ante Kraljević:** Pismo majci 441
Mladen Jurčić: Kršćanstvo i ljubav 442
***Ante Jakšić:** Štap 447
Mirko Petravić: »Sve je kod mene išlo lijepo i pošteno...« (Razgovor s Milivojem Kučićem) 449
Rajmund Kupareo: Zapažanja o filmologiji 457
Krešimir Tičić: Luđak 468
***Veritas Sunčić:** Ostavi trag 469
A. V. Mihičić: Deklaracija s bedema života i iskustva 470
***Mirko Slade-Šilović:** Post partum Virginis 471
Stanislav Šodan: Metamorfoza 472
Petar Runje: Ugovor don Petra Kršavića 14. X. 1457. sa svakom Matijom i sestrom Maricom 473
***Mirko Slade-Šilović:** Kapelica usred grada 478
Stanislav Šodan: Nostalgija za sobom 480
Stanislav Šodan: Zlatni čekić 481
***Drago Maršić:** Ispred i iza 482
Tomo Vereš: Kettelerov prvi govor o socijalnom pitanju 483
Wilhelm Emmanuel Ketteler: Govor na prvoj skupštini Katoličkog udruženja Njemačke u Mainzu 4. listopada 1848. 485
Miroslav Majnarić: Jezik 487
Bruno Bulić: Kad su splitske palme bile malene 489
***Ante Jakšić:** Pokojna mama 495
***M. V. Ćelkanović:** 40 496
***Joja Ricov:** Lica davno mila 498
***Tomislav Maretić:** Pod ljetnim suncem i mjesecom 499
***Tomislav Dorotić:** Pošla si za glasom moje pjesme 500
***Ivan Lendić:** Tamo gdje se prostire nebo 501
***Ante Kraljević:** Navrati, Gospode! 501

Mišljenja i reagiranja

Grgo Gamulin: Izlazak iz Egipta 502
Radovan Grgec: Uz Gamulinovo mišljenje 515

Mozaik

Josip Antolović: Svom profesoru 517
Siniša Hrestak: Kobni datum hrvatske glazbe 520
Vladimir Dumbović: Novo o zagrebačkim crkvenim objektima 520
J. Jurin: Naši dani 521
Mirko Petravić: Još tri predstave 522

Knjige

Jakov Ivaštinović: Pod teretom poezije 525
Vladimir Dumbović: Šematizam zagrebačke nadbiskupije 529
Tomislav Heres: Nesvakidašnja knjiga nesvakidašnjega pisca 531
Ivo Balentović: Drumovi, nesanica, samoća 536
Vladimir Dumbović: Počeci tiskarstva u evropskih naroda 538
T. M.: Istarski mural 546
Tomislav Heres: Jedna povijest slobodne poljičke župe — kneževine kakva do sada nije napisana 547
Mirko Petravić: Spomenik Kranjčeviću — aere perennius 555

Izložbe

A. V. Mihičić: Mile Skračić 557
Joja Ricov: More — kada pjeva 558

Vijesti

Iz domovine i svijeta 559

MARULIĆ — hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Uredničkí odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec